

YIL: 2 SAYI: 2 MAYIS 2016

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ÜSKÜDAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

- ▶ **Çıkar ve Güç Dengesi Kısılacındaki Ahıska Türkleri Sorunu**
Mustafa ÜREN
- ▶ **Suudi Arabistan'da Arap Baharını Engelleyen İç Dinamikler**
Emrah Utku GÖKÇE
- ▶ **Osmanlı Matbuatında Milliyetçilik ve Psikoloji**
İsmail Arda ODABAŞI
- ▶ **Boş Zaman Söylemi Üzerinden Alışveriş Merkezlerinin Postkolonyal Mekan Olarak Kurgulanışı: İstanbul'daki Alışveriş Merkezleri Örnekleri (İngilizce)**
Nursem KESKİN AKSAY, Zeynep YAPAR, Yasin ARSLAN, Rabia YAVUZ, Merve ARMAĞAN
- ▶ **Türkiye'de Yabancıların Çalışma Hakkı: Suriyelilerin İşgücü Piyasasındaki Durumu**
Canan Öykü DÖNMEZ KARA
- ▶ **Psikiyatrik Hastalıklar ve Damgalama**
Cumhur AVCİL, Hüseyin BULUT, Gökben HIZLI SAYAR
- ▶ **Marka İletişiminde, Yeni ve Sosyal Medyada İçerik Yönetimi**
Saadet UĞURLU

Bilimden Sağlığa Kalite

2015

Joint Commission
Accreditation (JCI)
Yeniden Akreditasyonu
(Triennial Accreditation)

2014

ISO 9001:2008
Kalite Yönetim Sistemi
Yeniden
Sertifikalandırması

2012

Joint Commission
Accreditation (JCI)
İlk Akreditasyonu
(Initial Accreditation)

2012

ISO 9001:2008
Kalite Yönetim Sistemi
Sertifika Takip Denetimi

NP Nöropsikiyatri
Hastanesi
İSTANBUL

2010

ISO 9001:2008
Kalite Yönetim Sistemi
Sertifikalandırması

2011

ISO 9001:2008
Kalite Yönetim Sistemi
Sertifika Takip Denetimi

Organization Accredited
by Joint Commission International

Uluslararası Kalite Akreditasyonu Olan Türkiye'nin İlk ve Tek,
Dünyanın 3. Nöropsikiyatri Hastanesi

Saray Mh. Siteyolu Cd. No: 27 (TEM Yolu Ümraniye Kavşağı) Ümraniye / İstanbul Tel: 0216 633 0 633
www.npistanbul.com www.e-psikiyatri.com bilgi@npistanbul.com

f facebook.com/npistanbul t twitter.com/noropsikiyatri

YIL: 2 SAYI: 2 MAYIS 2016

YEAR: 2 ISSUE: 2 MAY 2016

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

ÜSKÜDAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

ÜSKÜDAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ (ÜSBİD)

Yıl 2 • Sayı 2 • Mayıs 2016 • ISSN 2459-0223

SAHİBİ

Üsküdar Üniversitesi Adına
A. Furkan Tarhan

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Sevil Atasoy
Prof. Dr. Mithat Baydur

EDİTÖR YARDIMCISI

Yrd. Doç. Dr. İbrahim Arslan

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Wolfgang Gieler, Siegen Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Köni, İstanbul Kültür Üniversitesi
Prof. Dr. Adnan Ömerustaoğlu, Birüni Üniversitesi
Doç. Dr. Soner Karagül, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Doç. Dr. Cumhuriyet Taş, Üsküdar Üniversitesi

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Sezai Saraç

YAZI KURULU

Arş. Gör. Ali Ekmekçi
Arş. Gör. Fatma Demirbaş Ünver

DÜZELTMEN

Arş. Gör. Ali Ekmekçi

BASKI

G.M Matbaacılık ve Tic. A.Ş.
100 Yıl Mah. MAS-SİT. 1. Cad. No:88 Bağcılar / İstanbul Tel : 0212 629 00 24,
Baskı Tarihi: Mayıs 2016

GRAFİK

Ayda Alaca

YAZIŞMA VE HABERLEŞME ADRESİ

Üsküdar Üniversitesi Altunizade Mah. Haluk Türksoy Sk. No:14, 34662 Üsküdar/İstanbul/TÜRKİYE
Telefon: 0 216 400 22 22 / Dahili: 2604
E-posta: uusb@uskudar.edu.tr - Web: www.uskudar.edu.tr

Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, yılda iki kez Mayıs ve Kasım aylarında yayımlanan hakemli bir dergidir. Makalelerdeki düşünce, görüş ve varsayımlar eser sahiplerine aittir; Üsküdar Üniversitesi sorumlu tutulamaz.

ÜSKÜDAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES (JOSOC)

Year 2 • Issue 2 • May 2016 • ISSN 2459-0223

OWNER

On behalf of Üsküdar University
A. Furkan Tarhan

EDITORS

Prof. Sevil Atasoy, Ph.D.
Prof. Mithat Baydur, Ph.D.

VICE EDITOR

Asst. Prof. İbrahim Arslan, Ph.D.

EDITORIAL BOARD

Prof. Wolfgang Gieler, Ph.D., Siegen University
Prof. Hasan Köni, Ph.D., İstanbul Kültür University
Prof. Adnan Ömerustaoğlu, Ph.D., Birûni University
Assoc. Prof. Soner Karagül, Ph.D., Çanakkale Onsekiz Mart University
Assoc. Prof. Cumhuri Taş, Ph.D., Üsküdar University

PUBLICATION MANAGER

Sezai Saraç

PUBLICATION BOARD

Res. Asst. Ali Ekmekçi
Res. Asst. Fatma Demirbaş Ünver

PROOFREAD

Res. Asst. Ali Ekmekçi

PRINTED BY

G.M Matbaacılık ve Tic. A.Ş.
100 Yıl Mah. MAS-SİT. 1. Cad. No:88 Bağcılar / İstanbul Tel : +90 212 629 00 24
Published in May 2016

GRAPHIC DESIGN

Ayda Alaca

CORRESPONDENCE AND COMMUNICATION

Üsküdar Üniversitesi Altunizade Mah. Haluk Türksöy Sk. No:14, 34662 Üsküdar/İstanbul/TÜRKİYE
Telephone: 0 216 400 22 22 ext: 2604
E-mail: uusbdb@uskudar.edu.tr - Web: www.uskudar.edu.tr

Üsküdar University Journal of Social Sciences is an academic peer-reviewed journal and published biannually in May and November. The opinions, thoughts and proposals within the articles are but reflections of the authors and do not, in anyway, represent those of the Üsküdar University.

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Sevil Atasoy, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Bacanlı, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Mithat Baydur, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. İsmail Dalay, İstanbul Gelişim Üniversitesi
Prof. Dr. Nazım Engin, Piri Reis Üniversitesi
Prof. Dr. Nazife Güngör, Üsküdar Üniversitesi
Prof. Dr. Şükrü Sina Gürel, İstanbul Aydın Üniversitesi
Prof. Dr. Ümit Özdağ, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü
Prof. Dr. Selahattin Sarı, Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Güner Sayar, Beykent Üniversitesi
Prof. Dr. Nevzat Tarhan, Üsküdar Üniversitesi
Doç. Dr. Barış Bulunmaz, Üsküdar Üniversitesi
Doç. Dr. Sevtap Demirci, Boğaziçi Üniversitesi
Doç. Dr. Kutay Karaca, İstanbul Gelişim Üniversitesi
Doç. Dr. Merve Kavakçı, Üsküdar Üniversitesi
Doç. Dr. İsmail Arda Odabaşı, Üsküdar Üniversitesi
Doç. Dr. Mehmet Bülent Uludağ, İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Barış Erdoğan, İstanbul Gelişim Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Atahan Kartal, Beykent Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr. Ateş Uslu, İstanbul Üniversitesi

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Levon Antikacıoğlu
Prof. Dr. İbrahim Kaya
Doç. Dr. Kerem Batır
Doç. Dr. Ece Karadoğan
Doç. Dr. Soner Karagül
Doç. Dr. Merve Kavakçı
Doç. Dr. Cumhuri Taş
Doç. Dr. Mehmet Bülent Uludağ
Yrd. Doç. Dr. İbrahim Arslan
Yrd. Doç. Dr. Nihal Toros Dapiapis
Yrd. Doç. Dr. Tuğçe Varol
Yrd. Doç. Dr. Fatma Duygu Kaya Yertutanol

Not: Listeler alfabetik olarak düzenlenmiştir.

ADVISORY BOARD

Prof. Sevil Atasoy, Ph.D., Üsküdar University
Prof. Hasan Bacanlı, Ph.D., Üsküdar University
Prof. Mithat Baydur, Ph.D., Üsküdar University
Prof. İsmail Dalay, Ph.D., İstanbul Gelişim University
Prof. Nazım Engin, Ph.D., Piri Reis University
Prof. Nazife Güngör, Ph.D., Üsküdar University
Prof. Şükrü Sina Gürel, Ph.D., İstanbul Aydın University
Prof. Ümit Özdağ, Ph.D., 21. Century Turkey Institute
Prof. Selahattin Sarı, Ph.D., Beykent University
Prof. Ahmet Güner Sayar, Ph.D., Beykent University
Prof. Nevzat Tarhan, Ph.D., Üsküdar University
Assoc. Prof. Barış Bulunmaz, Ph.D., Üsküdar University
Assoc. Prof. Sevtap Demirci, Ph.D., Boğaziçi University
Assoc. Prof. Kutay Karaca, Ph.D., İstanbul Gelişim University
Assoc. Prof. Merve Kavakçı, Ph.D., Üsküdar University
Assoc. Prof. İsmail Arda Odabaşı, Ph.D., Üsküdar University
Assoc. Prof. Mehmet Bülent Uludağ, Ph.D., İzmir Kâtip Çelebi University
Asst. Prof. Barış Erdoğan, Ph.D., İstanbul Gelişim University
Asst. Prof. Atahan Kartal, Ph.D., Beykent University
Asst. Prof. Ateş Uslu, Ph.D., İstanbul University

REFEREES FOR THIS ISSUE

Prof. Levon Antikacıoğlu, Ph.D.
Prof. İbrahim Kaya, Ph.D.
Assoc. Prof. Kerem Batır, Ph.D.
Assoc. Prof. Ece Karadoğan, Ph.D.
Assoc. Prof. Soner Karagül, Ph.D.
Assoc. Prof. Merve Kavakçı, Ph.D.
Assoc. Prof. Cumhuri Taş, Ph.D.
Assoc. Prof. Mehmet Bülent Uludağ, Ph.D.
Asst. Prof. İbrahim Arslan, Ph.D.
Asst. Prof. Nihal Toros Dapiapis, Ph.D.
Asst. Prof. Tuğçe Varol, Ph.D.
Asst. Prof. Fatma Duygu Kaya Yertutanol, Ph.D.

Note: The lists are in alphabetical order.

İÇİNDEKİLER

Editörden

- Çıkar ve Güç Dengesi Kısılcındaki Ahıska Türkleri Sorunu1
Mustafa ÜREN
- Suudi Arabistan'da Arap Baharını Engelleyen İç Dinamikler41
Emrah Utku GÖKÇE
- Osmanlı Matbuatında Milliyetçilik ve Psikoloji75
İsmail Arda ODABAŞI
- Boş Zaman Söylemi Üzerinden Alışveriş Merkezlerinin Postkolonyal Mekan
Olarak Kurgulanışı: İstanbul'daki Alışveriş Merkezleri Örnekleri (İngilizce)119
**Nursem KESKİN AKSAY, Zeynep YAPAR, Yasin ARSLAN,
Rabia YAVUZ, Merve ARMAĞAN**
- Türkiye'de Yabancıların Çalışma Hakkı: Suriyelilerin İşgücü Piyasasındaki
Durumu151
Canan Öykü DÖNMEZ KARA
- Psikiyatrik Hastalıklar ve Damgalama175
Cumhur AVCİL, Hüseyin BULUT, Gökben HIZLI SAYAR
- Marka İletişiminde, Yeni ve Sosyal Medyada İçerik Yönetimi203
Saadet UĞURLU

CONTENTS

Editor's Note

The Issue of Ahiska Turks in the Clamp of the Balance of Power and Interest
(Turkish)1
Mustafa ÜREN

Domestic Dynamics Preventing Arab Spring in Saudi Arabia (Turkish)41
Emrah Utku GÖKÇE

Nationalism and Psychology in the Ottoman Press (Turkish)75
İsmail Arda ODABAŞI

Creating Shopping Malls as Postcolonial Spaces through Leisure Time
Discourse: The Example of Shopping Malls in Istanbul 119
**Nursem KESKİN AKSAY, Zeynep YAPAR, Yasin ARSLAN,
Rabia YAVUZ, Merve ARMAĞAN**

The Right To Work of Foreigners in Turkey: Syrians Situation in the Labor
Market (Turkish).....151
Canan Öykü DÖNMEZ KARA

Psychiatric Disease and Stigmatization (Turkish)175
Cumhur AVCİL, Hüseyin BULUT, Gökben HIZLI SAYAR

Content Management in Brand Communication, New Media and Social Media
(Turkish)203
Saadet UĞURLU

Editörden

Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi ikinci sayısı, öngörüldüğü üzere Mayıs 2016'da okurla buluştu. Dergimizin Kasım 2015'de yayımlanan ilk sayısının ardından geçen süreç içinde, süreli yayın olma yolunda önemli bir aşama olarak kabul edilen ISSN numarası tahsisi, Kültür ve Turizm Bakanlığına yaptığımız başvurunun uygun bulunmasıyla gerçekleşti. Böylece, Üsküdar Üniversitesi, kurumsal olarak taşıdığı sorumluluğun bilinciyle, gelecekte Sosyal Bilimler alanında bilgi üretimine kesintisiz olarak katkı sağlamaya hazır ve istekli olduğunu gösterdi. Bu gelişme, ülkemizdeki akademik çalışmaların artmasına bir alan açacağından önemli görülmelidir; üniversitemize ve bilim dünyasına hayırlı olmasını diliyorum.

Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi ikinci sayısının hazırlığı aşamasında hassasiyetle izlenen ön inceleme ve hakem değerlendirme süreci sonucunda, başvurular arasından belirlenen yedi makale dergimizde yayımlanmaya uygun bulundu. Yazarlar, bu sayıda, Sosyal Bilimlerin geniş yelpazesi içinde siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler, tarih, sosyoloji, psikoloji ve iletişim alanında belirledikleri konuları analiz ederek bilgi dağarcığımızın ve bilinç dünyamızın gelişmesine yardımcı olabilecek özgün çalışmalarını bizimle paylaştılar; kendilerine çok teşekkür ediyorum.

Bilindiği üzere akademik çalışmalar, başlangıçta cesaret isteyen uzun, yorucu ve yoğun bir odaklanma süreci sonucunda gerçekleştirilebilmekte; geniş kitlelere ulaştıkça alanlarında yeni tartışmalara ve gelişmelere yol açmakta, bilim yolculuğu böylece sürdürülebilmektedir. Bu cesarete sahip olduklarını tercihleriyle gösteren akademisyenler, bilim yolculuğunun doğal katılımcıdır. Ben, tüm akademisyenleri, özellikle genç meslektaşlarımı, Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi ile bu yolculuğa katılmaya teşvik ve davet ediyorum.

Keyifli okumalar dileklerimle...

Prof. Dr. Mithat Baydur

Editor's Note

The second issue of Üsküdar University Journal of Social Sciences has reached to the readers in May 2016 as it was expected. In the process afterwards the publication of our first issue in November 2015, the allocation of ISSN number has been fulfilled after acceptance of the application to the Ministry of Culture and Tourism, which is an important step for becoming a periodical journal. Thus, Üsküdar University, with corporate conscious of responsibility, has shown that it is ready and willing to contribute to studies in social sciences in the future. This development should be seen important for it will assist to increase in academic studies in our country. Hereby, I wish the best to our university and the scientific community.

After a precise review of referees in the preparation process for second issue of Üsküdar University Journal of Social Sciences, seven articles chosen among applicants were found eligible to publish in our journal. In this issue, the academics shared with us their original articles analyzing the issues which they determined in the areas of political science and international relations, history, sociology, psychology and communication sciences within range of social sciences. With their precious studies, they help to develop our awareness and knowledge; I would like to express my gratitude to them.

Academic works, as it is known, are come into existence at the end of a process which requires long, exhausting and intensive focus. They paves the way for new debates and developments, long as they reach broader masses and that way the journey of science can be prolonged. The academics showing their courage by their choices are the natural participants of this journey. I encourage and invite all academics, especially my young colleagues, to join this journey with us through Üsküdar University Journal of Social Sciences.

Wishes for a joyful reading...

Prof. Mithat Baydur, Ph.D.

Çıkar ve Güç Dengesi Kısılacındaki Ahıska Türkleri Sorunu^(*)

The Issue of Ahıska Turks in The Clamp of The Balance of Power And Interest

Mustafa ÜREN^(**)

Özet

Ahıska Türkleri Sorunu, Ahıskalıların 14 Kasım 1944'deki sürgünüyle başlamış olsa da, kökleri çok daha eskiye dayanmaktadır. Sorunun Rus çıkarlarıyla bağlantısı, çözümsüzlüğünün en önemli nedenlerinden birini oluşturmaktadır. Ahıskalılar, 1956 yılında başlattıkları geri dönüş mücadelesinden henüz bir sonuç alamamışlardır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla sorun, uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Gürcistan, Ahıska Türklerinin geri dönüşüne karşıdır. Ancak 1999 yılında Avrupa Konseyi'ne üye olma şartı gereği, Ahıska Türklerinin geri dönüşünü kabul etmek zorunda kalmıştır. Buna göre geri dönüş sürecini 2011 yılında tamamlaması gereken Gürcistan, 11 Temmuz 2007'de geri dönüş yasasını onaylamasına rağmen, süreci kasten sürüncemede bırakma eğilimindedir. Sorunun tarafları; başta Ahıska Türkleri olmak üzere Gürcistan, RF ve Türkiye'dir. Tarafların soruna yönelik politikalarını belirlemede çıkarları etkili olmaktadır. Bununla birlikte Ahıskalıların kimlikleri ile Ahıska'nın jeostratejik konumu, söz konusu politikayı şekillendiren diğer iki önemli faktördür. Bu faktörler; Ahıskalıların sürgün kararında etkili olduğu gibi, Rus çıkarlarıyla ilişkisini sağlayan asıl etkenlerdir. Bunların yanında, Soğuk Savaş sonrasında Kafkasya'da oluşan güç dengesi de, sorunun çözümünü olumsuz yönde

(*) Çalışmada AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından onaylanan "Kimlik, Çıkar ve Jeopolitik Ekseninde Ahıska Türkleri Sorunu" isimli tezden istifade edilmiştir,

(**) Dr., doktora eğitimini, AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında tamamlamıştır. E-mail: mustafauren4410@yahoo.com

Mustafa ÜREN

etkilemektedir. Sorunun Rus çıkarlarıyla bağlantısından dolayı, bölgesel ve küresel örgütlerin barış girişimlerinden sonuç alınamamaktadır.

Anahtar kelimeler: *Ahıska, Ahıska Türkleri, Sürgün, Çıkar, Güç Dengesi.*

Abstract

The issue of Ahıska Turks has very ancient roots in historical perspective although it started with their deportation on 14 November 1944. The linkage with the Russian interest is one of the most important aspects of the issue, which still remains unsolved. Ahıska Turks, who started the repatriation campaigns in 1956, have yet to accomplish many tasks. The issue, together with the collapse of the Soviet Union, gained an international status. Georgia opposes the repatriation of Ahıska Turks. But it was forced to accept the condition of the repatriation for achieving the membership of the Council of Europe in 1999. Accordingly, Georgia, which was to complete the process of the repatriation in 2011, has deliberately tended to leave the process unsolved although it approved the law of the repatriation in this context on 11 July 2007. The parties to the issue are Georgia, Russian Federation, Turkey, as well as Meskhetian Turks. Interest is the essential factor to shape the policies for each side of the issue. However, the geostrategic position and identity of Ahıska Turks are also important in shaping the aforementioned policy. As a matter of fact, two factors in question, effective in the decision of Ahıska Turks's deportation, are enabling linkage with Russian interests. Additionally, the balance of power constituted in Caucasus in the era of post-Cold War also had an adverse impact on the solution of the issue. There can be no result of any peace initiative started by regional and global organizations just because of this absolute relation.

Keywords: *Ahıska, Ahıska Turks, Deportation, Interest, Balance of Power.*

Giriş

Ahıska Türkleri Sorunu'nun çözümünü birçok faktör olumsuz yönde etkilemektedir. Ancak bunlardan üçü, sorunun çözümsüzlüğünde başat rol oynamaları nedeniyle daha fazla ön plana çıkmaktadır. Bu faktörlerden ilki, Ahıska'nın Rus çıkarları açısından önemidir. Bölgenin hem Sovyetler Birliği hem de RF tarafından askeri üs olarak kullanılması, Rusların Ahıska'ya verdiği önemin göstergesi olarak yorumlanabilir. Türkiye ile sınır hattı üzerinde Türklerin yaşıyor olması Rus Çarlığı tarafından tehdit olarak algılanmıştır. Söz konusu tehdidin dengelenebilmesi amacıyla, önce Osmanlı-Rus savaşlarında Osmanlı Devleti'ne ihanet eden Doğu Anadolu'daki Ermenilerin bir kısmı göç ettirilerek buraya yerleştirilmiştir. Daha sonra da, ortaya çıkan ilk fırsatta buradaki Türkler sürgün edilerek tehdit ortadan kaldırılmış ve bölgede dost unsur olarak kabul edilen Ermenilerin lehine bir durum yaratılmıştır. Dönemin Gürcü Yönetimi, Stalin'in imzaladığı Sovyet Yönetimi'nin sürgün kararını destekleyerek bölgede tesis edilen yeni statünün değişmemesi için her türlü girişimde bulunmuştur. Gürcistan, bağımsızlığını kazandıktan sonra da malum tutumunu değiştirmemiş ve ülkenin diğer bölgelerine geri dönüşü kabul etmek zorunda kalsa bile Ahıska'ya yerleşime müsaade etmeme konusundaki ısrarını sürdürmektedir.

Diğer faktör, Soğuk Savaş sonrasında Güney Kafkasya'nın uluslararası sistemin bir alt bölgesi haline gelmesiyle birlikte bölgede başlayan rekabetin güç dengesiyle sonuçlanması ve bunun, sorunun çözümünü bazı yönlerden olumsuz etkilemesidir. Bu dönemde Kafkasya'daki zengin enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara nakli için seçilen hattın Ahıska'dan geçmesi, sorun üzerinde sistemik bir baskı yaratmıştır. Geri dönüş halinde Türklerle Ermeniler arasında çatışma çıkma ihtimali ve bunun bölge istikrarını bozabilme potansiyelinden dolayı vatanlarına geri dönmek isteyen Ahıskalıların sorunu, Kafkasya'da faaliyette bulunan tüm aktörleri ilgilendirir hale gelmiştir.

Mustafa ÜREN

Son faktör ise; sorunun çözümü için mücadele eden Ahıskalılar ile, mevcut statüyü devam ettirme adına tüm imkanlarını kullanmaktan çekinmeyen Gürcistan arasındaki eşit olmayan konum farkıdır. Mücadelenin bir tarafında, 10 farklı ülkede oldukça dağınık bir şekilde yaşayan ve örgütlenme konusunda ciddi sorunlar yaşayan Ahıskalılar bulunurken; diğer tarafında ise, bağımsız bir devlet olan Gürcistan yer almaktadır. Asimetrik güç farkının ortaya çıktığı böyle bir ortamda, Ahıska Türklerinin başarılı olmalarını beklemek hayalcilikten başka bir şey değildir.

Görüldüğü gibi, sorunu yaratan Rusya ile bir türlü çözüme yanaşmayan Gürcistan'ın çıkarlarının aynı noktada birleşmesi, sorunun çözümünü kilitlemektedir. Bu noktadan sonra başta sistemik etki olmak üzere devreye giren her faktör sorunu biraz daha içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Çok farklı boyutları olmakla birlikte daha çok çıkar ve güç dengesinin kısılcasında kaldığı görülen Ahıska Türkleri Sorunu'nun ele alındığı bu çalışmanın amacı; sorunu uluslararası ilişkiler parametrelerine uygun inceleyerek çözümü engelleyen faktörleri ortaya koymak, soruna taraf olan veya olmayan tüm aktörlerin yaklaşımlarını belirlemektir. Bunun için önce sorunun ortaya çıkma nedeni ve ardından günümüze kadar geçirdiği evreler özetlenecektir. Çalışmanın teorik çerçevesinin ortaya konulmasından sonra, Kafkasya'daki siyasi ortamın tanımı yapılacak ve bölgede faaliyette bulunan değişik faktörlerin soruna yaklaşımları üzerinde durulacaktır. Neticede ise, elde edilen veriler ışığında genel bir analiz yapılarak, sorunun çözümsüzlüğünü besleyen faktörlerin daha iyi anlaşılması sağlanacaktır.

Sorunu Yaratan Temel Neden: Kafkasya'nın Rus Çıkarlarına Göre Şekillendirilmesi Politikası

Ahıska Türkleri Sorunu, Rusların güvenlik endişelerini gidermek amacıyla güneye doğru genişleme politikalarının yarattığı ve günümüze kadar devam eden sorunlardan biridir. Yaşadıkları coğrafi sınırların güney ve batı bölümlerinin dağ ve deniz gibi doğal engellere dayanmamasından dolayı Ruslar, hem Kafkasya hem de Avrupa bölgelerine yönelik güvenlik

Çıkar ve Güç Dengesi Kiskacındaki Ahıska Türkleri Sorunu

endişesinden bir türlü kurtulamamışlardır. Rus Knezlikleri, Moskova Büyük Knezliği altında birleşinceye kadar güney ve batıdan sürekli saldırılara maruz kalmışlardır.¹ Güneyinde kalan bölgeyi aynı zamanda doğal hayat sahası olarak kabul eden Ruslar, bu bölgeyi işgal ederek kara Rusyası'nın güvenliği için gerekli derinliği kazandırmışlardır.

Söz konusu niyetlerinin bir gereği olarak Rus Çarlığı, Kafkasya'nın işgaline Kuzey Kafkasya ile başlamış ve devamında Aras Nehri'ne kadar olan bölgeyi işgal etmiştir. İşgal neticesinde İran ile 10 Şubat 1828'de imzalanan Türkmençay Antlaşması'yla, daha küçük bölümü Aras Nehri'nin kuzeyinde kalacak şekilde Azerbaycan ikiye bölünmüş ve İran'da yaşayan Ermenilerin kendi rızalarıyla Rusya'ya göç etmelerine karar verilmiştir.² Bu antlaşmadan hemen sonra Osmanlı Devleti'ne savaş ilan eden Rus Çarlığı, 1828-1829 yılları arasında devam eden savaş sonucunda Kafkasya'nın geriye kalan bölümünü işgal etmiştir. Savaş neticesinde iki taraf arasında 14 Eylül 1829'da imzalanan Edirne Antlaşması'yla Anapa, Poti, Ahıska ve Ahılkelek'in savaş tazminatı karşılığı Rusya'ya verilmiş ve asıl önemlisi de, Türkmençay Antlaşması'nda olduğu gibi, bu sefer de Doğu Anadolu'da yaşayan Ermenilerden isteyenlerin Rusya'ya göç etmelerine müsaade edilmiştir.³

Bölgenin işgalini müteakip, Kafkasya'nın Rus çıkarlarına uygun şekillendirilmesi politikası uygulanmaya konulmuştur. Bu tarihten sonra yaklaşık bir buçuk asır Rusya hakimiyetinde kalan Kafkasya, siyasi anlamda tamamen Rus çıkarlarına uygun bir biçimde şekillendirilmiştir. Söz konusu politikanın uygulanmasıyla, Kafkasya'nın Anadolu ile Türk Dünyası arasında “*tampon bölge*” haline getirilmesi hedeflenmiştir.⁴

1 Nazım Cafersoy, “Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyon Arayışları”, *Avrasya Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2002, 4 (8), 51-101, s.55.

2 Okan Yeşilot, “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2008, 36, 187-199, s.191.

3 Şerafettin Turan, “1829 Edirne Antlaşması”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1951, 1-2 (IX), 111-151, s.191.

4 Hasan Oktay, “Kafkaslarda Barışın Önündeki Engeller ve Ermenistan”, *21. Yüzyılda Türk Dünyası Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 02-05 Aralık 2010, (Lefke: EkoAvrasya Yayınları 2011), 317-320, s. 319.

Mustafa ÜREN

Bu maksatla, önce tampon bölgenin çekirdeği olarak “*Erivan Vilayeti*” oluşturulmuş ve süreç neticesinde Ermenistan Devleti kurulmuştur.⁵ Bu süreç boyunca Ermeni toprakları, nispeten daha küçük kısmı kuzeyde bırakılan Azerbaycan aleyhine sürekli genişletilirken; bölgedeki nüfus yapısı da, Ermenilerin lehine ciddi bir şekilde değiştirilmiştir. Bu kapsamda Türkmençay Antlaşması gereği İran’dan göç eden Ermeniler, Erivan Vilayeti ve Dağlık Karabağ’a; yine Edirne Antlaşması gereği Doğu Anadolu’dan göç eden Ermenilerden yaklaşık 40.000’i, planlı bir şekilde Ahılkelek’e yerleştirilmiştir.⁶ En nihayetinde I. Dünya Savaşı döneminde Anadolu’dan göç eden Ermenilerin büyük çoğunluğu ise, Ahılkelek’in bitişiğindeki Ninotsminda’ya yerleştirilmiştir.⁷ Günümüzde Ahıska’nın da içinde yer aldığı Samtskhe-Cavakheti İdari Bölgesi’nin bir parçası olan Cavakheti bölgesi; Ahılkelek ve Ninotsminda ilçelerinden oluşmakta olup, nüfusunun %95’ini Ermeniler oluşturmaktadır.⁸

Bölgedeki nüfus yapısının değiştirilmesiyle ilgili tüm girişimlere rağmen, tampon bölgenin biri güneyinde diğeri kuzeyinde olmak üzere iki koridorluk boşluk alan kapatılamamıştır. Buna göre, güneydeki koridor, batı-doğu istikametindeki Nahçivan-Zengezur-Fizuli arasında kalan bölgeyi kapsamaktadır.⁹ Tarihçi Yerasimos bu güzergaha, Moskova Antlaşması gereği Sovyetlerin Büyük Millet Meclisi Hükümeti’ne verdiği yardımlar bu bölgeden Anadolu’ya ulaştırılması nedeniyle “*İslam Koridoru*” adını vermiştir.¹⁰ Yine batı-doğu istikametindeki Ahıska-Borçalı-Kazak bölgeleri arasında kalan kuzeydeki koridoru ise; Ermeni akademisyen Madoyan

5 Beşir Mustafayev, “Cihan Hakimiyetini Moskoflara Öğütleyen Deli Petro’nun Vasiyetnamesi ve Ermenistan Devletinin Kurulmasında Etkisi”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, 11, 17-27, s.22.

6 Justin McCarthy, Ölüm ve Sürgün: *Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821 – 1922)*, Çev. F. Sarıkaya, (Ankara: TTK Yayınları 2012), s.34.

7 Jonathan Wheatley, *Obstacles Impending the Regional Integration of the Javakheti Region of Georgia*, Working Paper No: 22, (Flensburg/Germany: Publication of ECMI 2004), p.5.

8 Hedvig Lohm, *Javakhaeti After the Rose Revolution: Progress and Regress in the Pursuit of National Unity in Georgia*, Working Paper No: 38, (Flensburg/Germany: Publication of ECMI 2007), p.5.

9 Hayati Aktaş ve Seyfettin Buntürk, “Güney Kafkasya’da Güç Mücadelesi ve Ahıska Türklerinin ABD’ye Göçü”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2007, 167, 129-142, s.142.

10 Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar*, 6. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları 2010), s.333.

tarafından, Türk Dünyası'nı birbirine bağlamasından dolayı "Turan Koridoru" olarak tanımlanmıştır.¹¹

Rus Çarlığı, tampon bölge projesini tamamlayamadan I. Dünya Savaşı döneminde yıkılmıştır. Yarıda kalan proje, ardılı Sovyetler Birliği tarafından tamamlanmıştır. Bu bağlamda yeni iktidara gelen Bolşevik Yönetimi, Kafkasya bölgesinde egemenliğini tesis eder etmez Zengezur bölgesini Ermenistan'a vermek suretiyle güneydeki koridoru kapatmıştır.¹² Kuzeydeki koridor ise, II. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru 14 Kasım 1944'de Ahıska Türklerinin sürgün edilmesiyle kapatılmıştır. Bu sayede Rusya, ilk ele geçirdiği dönemde yerleştirdiği Ermeniler vasıtasıyla bölgede sağladığı dengeyi, buradaki Türklerin sürgüne gönderilmesiyle Ermenilerin lehine değiştirmiş ve kendi çıkarları doğrultusunda geleceğe yönelik stratejik bir yatırım yapmıştır. Sürgünden sonra Sovyet Yönetimi döneminde, tüm çabalarına rağmen Ahıska Türklerinin vatanlarına geri dönüşlerine izin verilmemiş ve statüko devam ettirilmiştir. Daha da kötüsü, daha önce planlı bir şekilde buraya yerleştirilen Ermeniler, Türk düşmanlığıyla doktrine edilmişlerdir.¹³ Aynı tutum, Rus Askeri Üssü'nün Ahılkelek'te faaliyette bulunduğu dönemde de devam ettirilmiştir. Dolayısıyla günümüzde RF'nin de aynı anlayışa sahip olması, bölgenin Rus çıkarları açısından önem ve değerinde bir değişiklik olmadığını göstermektedir.

Sorunun Tarihsel Arka Planı ve Günümüze Kadar Geçirdiği Evreler

Ahıska Türklerinin tarihiyle ilgili yapılan çalışmalar, etnik kökenlerinin Türk boyu Kıpçaklara dayandığını göstermektedir.¹⁴ Kendileri gibi ataları Kıpçaklar da, Rusların sürgününe maruz kalmış ve bunun neticesinde

11 Hayati Aktaş ve Seyfettin Buntürk, a.g.m. s.142 ve ayrıca Orhan Uravelli, "Razdan Madoyan'ı Okurken", *Bizim Ahıska Dergisi*, 2006, 6, 21-22, s.22.

12 Aygün Attar, "Zengezur İli Nasıl Ermenilerin Oldu?", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2003, 2, 1-10, s.3.

13 Jonathan Wheatley, a.g.e., p.28.

14 M. Fahrettin Kırzıoğlu, *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*, (Ankara: TTK Basımevi 1992), s.32.

Mustafa ÜREN

Ahıska'ya yerleşmişlerdir. Ancak Ahıska'ya yerleşen ilk Türk boyu Kıpçaklar değildir. Onlar buraya gelmeden önce de Ahıska, asırlar boyunca birçok Türk boyu tarafından “*vatan*” olarak kullanılmıştır.¹⁵

Rus baskısından kaçan Kıpçakların Ahıska'ya yerleşme faaliyeti, Gürcü krallarının daveti üzerine yapılmıştır.¹⁶ 12. yüzyılda iki büyük göç dalgası neticesinde Ahıska'ya yerleşen Kıpçaklar, bölgede 1268-1578 yılları arasında “*Atabey Yurdu*” adıyla kendilerine ait özel idarelerini kurmuşlardır.¹⁷ Osmanlı Devleti'nin egemenliğine girdiği 9 Ağustos 1578'den itibaren Ahıska bölgesi ve burada yaşayan Kıpçakların toplumsal yapısında, etkileri günümüze kadar devam eden önemli bazı değişimler olmuştur. Değişim kapsamında önce Hristiyanlıktan İslam dinine geçmişlerdir.¹⁸ Daha sonra, Müslüman olmalarına bağlı olarak kendilerini tanımlamada “*Türk*” tabirini kullanmaya başlamışlardır.¹⁹ Bu dönemde Osmanlı Devleti'ne aidiyet duygusu tamamen pekişmiştir. Kendilerini Anadolu'nun bir parçası olarak kabul ettikleri ve Ahıska'nın kesintisiz olarak yedi asırdır vatan olarak kullanıldığı bir dönemde, 28 Ağustos 1829'dan itibaren Rus idaresine girmek zorunda kalmışlardır.²⁰ Ahıska Türkleri Sorunu'nun temelleri de, egemenlik değişiminin yaşandığı bu dönemde atılmıştır.

Ahıska'nın Rus egemenliğine girdiği Edirne Antlaşması'nda, Rusların kendisiyle işbirliği yapan Ermenilerin haklarını teminat altına almasına karşılık, Ahıska Türkleri tamamen kendi kaderleriyle baş başa

15 M. Fahrettin Kırzioğlu, “Ahıska Bölgesi ve Türklük”, *Türk Kültürü Dergisi*, 1969, 86, 203-206, s.203.

16 A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, I. Cilt, 3. Baskı, (İstanbul: Enderun Kitabevi 1981), s.200.

17 M. Fahrettin Kırzioğlu, “Hristiyan Atabekler Hükümeti-I”, *Bizim Ahıska Dergisi*, 2008, 10, 12-17, s.12.

18 M. Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 2. Baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 1998), s.298. Din değiştirme konusu için bakınız, A. Bican Ercilasun, “Meshet-Ahıska Türkleri Hakkında”, *Türkeli Dergisi*, 2005, 116, s.7.

19 Ayşegül Aydıngün, “Rethinking on Ethnic Identity Formation and Shift: The Case of the Ahıska (Meskhetian) Turks”, The Faculty of the Department of Sociology of Middle East Technical University, Unpublished Doctor's Thesis, Ankara 2001, s.119.

20 M. Fahrettin Kırzioğlu, 1855 *Kars Zaferi*, (İstanbul: Işıl Matbaası 1955), s.28.

Çıkar ve Güç Dengesi Kiskacındaki Ahıska Türkleri Sorunu

bırakılmışlardır. Bu dönemde ihmal edilmelerine rağmen onlar, yine de çıkan her fırsatta tercihlerini Osmanlı Devleti'nden yana kullanmışlardır. Örneğin Rus Çarlığı'nın yıkılması üzerine yeni iktidara gelen Bolşeviklerin yayınladığı “*halkların kendi kaderini belirleme hakkı*” ilkesi gereği 13 Nisan 1918'de İstanbul'a “Osmanlı Devleti ile birleşme isteklerine” dair bir dilekçe göndermişlerdir.²¹ Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu dönemde 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması ile korunma altına alınmaları için yeni bir fırsat çıkmıştır. En azından Nahçıvan ve Batum gibi özerk bir statüye kavuşmaları halinde, sürgün edilmeleri bu kadar kolay olmayabilirdi. Veya sürgün edilmiş olsalar bile, antlaşma çerçevesinde vatanlarına geri dönmeleri bu kadar zor olmayabilirdi.

Her iki antlaşma ile korumasız bırakılan Ahıskalıların sürgün kararında, jeostratejik ve jeopolitik faktörler etkili olmuştur. Jeostratejik faktör, Ahıska'nın Kafkasya bölgesi içindeki coğrafi konumuyla ilgilidir. Jeostratejik açıdan Ahıska, Güney Kafkasya'nın güvenliği için mutlaka elde bulundurulması gereken batı savunma hattının en kritik bölgesinde yer almaktadır. Kara Rusyası'nın güvenliği için Güney Kafkasya ne kadar önemliyse, Güney Kafkasya'nın güvenliği için de Türkiye-Ermenistan-Gürcistan sınırını oluşturan batı hattı da o derece önemlidir. RF'nin Kasım 2007'de Gürcistan'dan geri çekmek zorunda kaldığı iki askeri üssünün Batum ve Ahılkelek'te bulunması, söz konusu hattın RF açısından önemini göstermektedir.²² Ermenistan'da halen Gümrü'de konuşlu bulunan askeri üs yine bu hattın üzerinde yer almaktadır. Dolayısıyla belirtilen hat üzerinde yer alan Ahıska, doğu-batı istikametindeki stratejik ulaştırma ve askeri hareket güzergahları üzerinde bulunmasının ötesinde, aynı zamanda askeri üslenmeye de müsait bir bölgedir.

21 Y. Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi: 1914-18 Genel Savaşı/Savaşı Sonu, III. Cilt, Kısım: 4, 2. Baskı*, (Ankara: TTK Basımevi 1991), s.190.

22 Jonathan Wheatley, *The Integration of National Minorities in the Samtskhe-Javakheti and Kvemo Kartli Provinces of Georgia*, *Working Paper No: 44*, (Flensburg/Germany: Publication of ECMI 2009), p.50.

Mustafa ÜREN

Kars Yaylası ile birlikte düşünüldüğünde Ahıska'nın bölgedeki jeostratejik önemi daha da artmaktadır. Kars Yaylası; elinde bulunduran tarafa, hem Anadolu'dan Kafkasya'ya, hem de Kafkasya'dan Anadolu'ya yapılacak askeri hareket için önemli bazı avantajlar sunmaktadır. Ahıska, her iki olasılıkta da, Kafkasya'ya açılan güzergahın başlangıç noktasında bulunmaktadır. Ahıska'nın yanında Kars Yaylası'nın da ele geçirilmesi, Rusların bölgesel çıkarları açısından iki önemli sonuç doğurmaktadır. Öncelikle sıcak denizlere ulaşma niyeti taşıyan Rus tarafına, İskenderun Körfezi'ne el atmak için uygun çıkış arazisi ve durum üstünlüğü sağlamaktadır. Nitekim 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı neticesinde Rusya'nın Kars, Ardahan ve Doğu Beyazıd'a sahip olmasıyla birlikte, İngiltere'nin derhal harekete geçerek Osmanlı Devleti ile 4 Haziran 1878'de bir antlaşma yapması ve "Kıbrıs"a yerleşmesi, Rusların malum niyetine karşılık önleyici bir tedbir olarak düşünülebilir.²³ Öte yandan, Kars Yaylası'nın Güney Kafkasya ile birlikte Rusya'ya dahil olması halinde, Anadolu'dan Kafkasya istikametine yapılacak bir askeri hareketin kuzey yan emniyeti tehlikeye girmesine bağlı olarak başarı şansı azalabilecektir. Diğer bir ifadeyle, Kafkasya'nın batı sınırının korunması daha kolay hale gelebilecektir. Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde Türkiye'den Kars ve Ardahan'ı ihtiva eden Kars Yaylası'nı talep etmesinin altında yatan gerçek neden de budur.

II. Dünya Savaşı'nın sonuna doğru Sovyetler Birliği, Türkiye'den toprak talebinde bulunmadan önce belirtilen avantajlarından dolayı Kars Yaylası'nı askeri hareketle ele geçirmeye karar vermiş ve bunun için askeri hazırlıklara başlamıştır.²⁴ Askeri hazırlıkların yapıldığı Ahıska'da Türklerin yaşıyor olması, Sovyet askeri hareketinin başarısını tehlikeye düşürebilirdi. Bu nedenle Sovyet Yönetimi, Ahıska Türklerini sürgün etmek suretiyle bölgeyi kendisine zararlı unsurlardan temizlediği gibi, Türk Dünyası'nın

23 A. Muhtar Ataç, *Rusya Tarihi: Türkler ve Komşularıyla Münasebetleri*, (Ankara: Genelkurmay 1 No.lu Basımevi 1952), s.215.

24 S. Enders Wimburs ve Ronald Wixman, "Sovyet Orta Asyası'nda Yeni Bir Seda: Mesketiya Türkleri", Çev. E. Özbilen, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Ağustos 1987, 151-170, s.154.

Çıkar ve Güç Dengesi Kiskacındaki Ahıska Türkleri Sorunu

son bağlantı noktasını da kapatmıştır.²⁵ Sürgün neticesinde Türk-Sovyet sınırının Türk ve Müslüman niteliği tamamen değiştirilmiştir.²⁶ Ancak gerek savaşın sonuna doğru küresel alanda meydana gelen gelişmeler, gerekse ittifak üyeleri arasında ortaya çıkmaya başlayan bazı sorunlar nedeniyle, Kars Yaylası'nın ele geçirilmesini hedefleyen askeri hareketin uygulanmasından vazgeçilmiştir.

Ahıska Türkleri, ilk olarak Orta Asya'ya değil, Doğu Gürcistan'a sürgün edilmeleri planlanmıştır. Bu nedenle Doğu Gürcistan'da yaşayan yerli Azeri ve Kürtler, zorla göç ettirilerek Kvemo Kartli bölgesine yerleştirilmiştir.²⁷ Ancak Sovyet İçişleri Bakanı Beria'nın teklifiyle, bu bölgeye sürgün edilmelerinden vazgeçilerek Orta Asya Cumhuriyetlerine sürgünlerine karar verilmiştir. Ahıskalıların ilk planlamada topluca yerleştirilmesi için tedbir alınırken, ikinci planlamada küçük yerleşim alanlarında oldukça dağınık biçimde yaşamalarına karar verilmesi, sürgünün gerçek niyetine dair önemli ipuçları vermektedir. Buna göre, ilk planlamada asimilasyon niyetinin olmadığı; ikinci planlamadaki niyetin ise, uygulamalara bakıldığında tamamen "asimilasyon" olduğu değerlendirilmektedir. Yani sürgün kararını imzalayan Stalin, Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'ın kırsal kesimlerinde küçük gruplar halinde kamp hayatına mahkum ettiği Ahıskalıların, kardeş Türk halkları arasında kolayca asimile olacaklarını öngörmüştü.²⁸

Sürgüne gönderilen Ahıskalıların sayısı konusunda uzmanlar arasında uzlaşma yoktur. Bu konuda çalışma yapan Türk ve yabancı uzmanlar, farklı

25 Isabelle Kreindler, "Soviet Deported Nationalities: A Summary and An Update", *Soviet Studies*, 1986, 38 (3), 387-405, p.392.

26 Ayşegül Aydingün, "Ahıska (Meskhetian) Turks: Source of Conflict in the Caucasus", *International Journal of Human Rights*, 2002, 6 (2), 49-64, p.49.

27 Nana Sumbadze, "Back Home Again: The Repatriation and Integration of Meskhetian Muslims in Georgia", *The Meskhetian Turks at a Crossroads: Integration, Repatriation or Resettlement Within*, eds. T. Trier and A. Khanzhin, (Berlin/Germany: Publication of ECMI 2007), 288-377, p.291.

28 Kemal Özcan, "II. Dünya Savaşı Sırasında Sovyetler Birliği'nde Yaşanan Sürgün Hadiseleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2002, 141, 135-138, s.137.

Mustafa ÜREN

rakamlar telaffuz etmektedirler. Yapılan inceleme neticesinde; sürgünden önce eli silah tutan yaklaşık 40.000 Ahıskalının ilk defa askere alındığı, daha sonra geriye kalan kadın, çocuk ve ihtiyarlardan oluşan yaklaşık 120.000 Ahıskalının da sürgüne gönderildiği tespit edilmiştir.²⁹ Askere alınanlardan 20.000'inin cephede, sürgüne gönderilenlerden ise, 17.000'inin yollarda açlık ve soğuktan hayatını kaybettiği tahmin edilmektedir.³⁰

Sürgünün ardından Ahıskalılar, yeni yaşam bölgelerinde tüm baskılara rağmen farklı bir halk olduklarını kanıtlamayı başarmışlardır. Bu dönemde kimliklerini tanımlamak için “Ahıska Türkleri” tabiri kullanmışlar, vatanları “Ahıska”yı da, geri dönüş mücadelesinin “birleştirici simgesi” haline getirmişlerdir.³¹ Bu anlayışla 1956 yılından itibaren başlatılan geri dönüş mücadelesi, asimilasyon beklentisi içinde olan Sovyet Yönetimi üzerinde ciddi bir etki yaratmıştır. Bunun üzerine gelişmeleri dikkatle izleyen Sovyet Yönetimi, geri dönüş mücadelesinin gittikçe artan etkisini ortadan kaldırmak amacıyla, önce Ahıska Türklerinin “Müslümanlaştırılmış Gürcüler olduğu” tezini ortaya atarak Ahıska Türkleri arasındaki birlik ve beraberliği yıkmaya çalışmıştır. Başarılı olamayınca da, Haziran 1989'da yaşanan Fergana olayları devreye sokulmak suretiyle Özbekistan'da güçlü bir örgütlenmeye sahip Ahıska Türkleri, “ikinci sürgün” ile Sovyetler Birliği'nin değişik cumhuriyetlerine dağıtılmıştır.³² Sürgün, sadece bu dönemle sınırlı kalmamış, Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra da devam etmiştir. Nitekim Fergana bölgesinden RF'nin Krasnodar Eyaleti'ne göç edenler, bölgedeki Rus yetkilerinin sistemli baskılarına dayanamayarak “üçüncü sürgün” ile, ABD'ye göç etmek zorunda kalmışlardır.³³

29 Rasim Bayraktar, “Ahıska Türklerinin Dünyadaki Nüfus Dağılımı”, *2023 Dergisi*, 2013, 148, 72-77, s.72.

30 Charles Blandy, *The Meskhetians: Turks Or Georgian? A People without A Homeland*, (Surrey/England: Publication of Conflict Research Center 1998), p.7 ve ayrıca, Şamil Kurbanov, “Ahıska Türkleri”, *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, 1991, 279, 11-16, s.15.

31 C. Jin Oh, “Comparative Analysis of The Ahıska (Meskhetian) Turks and Koreans in Post-Soviet Kazakhstan and Uzbekistan: The Making of Diaspora Identity and Culture”, *Milli Folklor Uslulararasi Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2012, 94, 14-26, s.14.

32 Tom Trier vd, *Meskhetians: Homeward Bound*, (Tbilisi/Georgia: Publication of ECMI- 2011), p.28.

33 Oleg Kuznetsov, “Constructing Identity and Social Networks: Meskhetian Turks in Russian Federation”, *The Meskhetian Turks at a Crossroads: Integration, Repatriation or Resettlement Within*, eds. T. Trier and A. Khanzhin, (Berlin/Germany: Publication of ECMI 2007), 197-237, p.199.

Çıkar ve Güç Dengesi Kaskacındaki Ahıska Türkleri Sorunu

Günümüzde Ahıska Türkleri RF, Ukrayna, Gürcistan, Türkiye, Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, ABD ve KKTC olmak üzere 10 ayrı ülkede yaşamaktadırlar. Toplam nüfuslarının 425.000 ila 500.000 arasında olduğu iddia edilmektedir. Bu konuda alan çalışması yapan Avrupa Azınlık Sorunları Merkezi(AASM)'ne göre; Ahıskalıların, 137.000'i Kazakistan'da, 100.000'i Azerbaycan'da, 75.000'i RF'de, 35.000'i Türkiye'de, 33.000'i Kırgızistan'da, 22.500'ü Özbekistan'da, 11.500'ü ABD'de, 10.000'i Ukrayna'da ve 1.500'ü ise Gürcistan'da yaşamaktadır.³⁴ Ahıska Türkleri Birliği(DATÜB)'nin kendi web sitesinde verdiği bilgilere göre ise, toplam nüfusları 500.000'dir.

Fergana olaylarından sonraki ikinci sürgün, Ahıskalıların geri dönüş hareketi üzerinde çok ağır bir darbe etkisi yaratmıştır. Harekete yeniden bir ivme kazandırmak amacıyla Moskova'da "Uluslararası Vatan Cemiyeti" kurulmuş olsa da, daha önceki etkinliğe bir daha ulaşılammıştır.³⁵ Ahıskalılar ciddi örgütlenme sorunlarıyla boğuşurken, bağımsızlığını yeni kazanan Gürcistan'ın RF'nin yörüngesinden kurtulup Batı Dünyası'na dahil olma kapsamında Avrupa Konseyi'ne üye olması, Ahıska Türkleri Sorunu'nun çözümü konusunda önemli ilk dönüm noktasını oluşturmaktadır. 27 Nisan 1999'da Avrupa Konseyi'nin 41. üyesi olarak kabul edilen Gürcistan, söz konusu üyeliğinin devam ettirebilmek için, bazı yükümlülükler altına girmiştir. Buna göre, öncelikle, üyelik tarihinin başlangıcından itibaren en geç 2002 yılına kadar geri dönüşü düzenleyen bir kanun hazırlayarak yürürlüğe girmesini sağlayacaktır. Daha sonra, hazırlanacak söz konusu kanun esaslarına uygun olarak geri dönüş faaliyeti, 12 yıl içinde veya en geç 2011 yılına kadar tamamlanacaktır. Gürcistan, her iki şartı da kabul ettiğine dair hazırlanan belgeyi Nisan 1999'da imzalayarak Avrupa Konseyi'ne karşı taahhütte bulunmuştur.³⁶

34 Tom Trier vd, *a.g.e.*, p.56.

35 Arif Yunusov, *Meskhetian Turks: Twice Deported People*, (Baku: The Research Document Published by The Institute of Peace and Democracy 2000), p.37.

36 Alexander Osipov, *Russian Experience of Ethnic Discrimination: Meskhetians in Krasnodar Region*, (Moscow/RF: The Report Published By Memorial Human Rights Center 2000), p.57.

Mustafa ÜREN

Avrupa Konseyi'ne üye olma şartının bir gereği olarak Gürcistan'ın 11 Temmuz 2007 tarihinde geri dönüş yasasını onaylaması, geri dönüş mücadelesinde ikinci dönüm noktasıdır.³⁷ Bunun neticesinde geri dönüş hareketinde gözle görülür bir canlanma olmuştur. Bu dönemde Ahıska Türkleri, Gürcistan üzerinde gerekli baskının oluşturabilmesi ve uluslararası ortamda etkin bir mücadele verilebilmesi amacıyla 18 Kasım 2008'de yeni bir örgüt çatısı altında birleşme kararı almıştır.³⁸ Bu maksatla Türkiye'nin de desteğiyle oluşturulan çatı örgütü DATÜB'ün kuruluş felsefesi olarak sağlam temellere dayandırıldığı söylenebilir. Bu olumlu başlangıca karşın zaman içinde kurumsal bir yeteneğe kavuşturulamaması nedeniyle etkinliği giderek zayıflamıştır.

Gürcistan'ın onaylayarak uygulamaya koyduğu geri dönüş yasası gereği 2008-2010 yılları arasında yapılan geri dönüş müracaatları DATÜB'ün de Ahıskalılar üzerindeki etkinliğinin bir testi olmuştur. DATÜB ve Ahıskalı derneklerin sürekli geri dönüş özleminden bahsetmelerine karşılık, sonuç beklentilerin tam tersi çıkmıştır. Geri dönüş için müracaat eden Ahıska Türklerinin toplam miktarının yaklaşık 9.800 olduğu tespit edilmiştir.³⁹ Bu sonuç Ahıska Türklerinin toplam miktarı ile mukayese edildiğinde, geri dönmek isteyenlerin %2'nin bile altında kaldığı anlaşılmaktadır. Ortaya çıkan bu oran; temsil organları olan derneklerin söylemiyle Ahıskalıların eylemleri arasındaki çelişkiyi ortaya koyduğu kadar, DATÜB'ün de temsil ettiğini iddia ettiği halk üzerindeki etkinliğinin ne derece zayıf olduğunun da bir göstergesi olmuştur.

Başarısız olarak nitelendirilebilecek bu sonuçtan dolayı Ahıskalıları suçlamak yerine, bu sonuca neden olan faktörlerin iyi anlaşılması gerekmektedir. Günümüzde farklı ülkelerde dağınık bir şekilde yaşamak zorunda bırakılan Ahıskalıların Gürcistan ile mücadele etmelerinin

37 Ayşegül Aydıngün, *Ahıska Türklerinin Gürcistan'a Dönüşü*, (Ankara: ASAM Yayını No: 6 2008), s.8.
38 A. Tacıbayeva, "68 Yıldır 10 Ayır Ülkede Vatan Hasreti Çekiyoruz", *İpekyolu Gezi ve Kültür Dergisi*, 2013, 16, 38-45, s.39.

39 Dünya Ahıska Türkleri Birliği, *DATÜB 2010-2014 Faaliyetleri*, (Ankara: DATÜB Yayını 2014), s.16.

Çıkar ve Güç Dengesi Kaskacındaki Ahıska Türkleri Sorunu

zorlukları ortadadır. Üstelik geri dönmek istedikleri Ahıska'nın da içinde yer aldığı Kafkasya, sahip olduğu doğal kaynakları nedeniyle bölgesel ve küresel güçlerin ilgi odağı haline gelmiştir. Bu kapsamda Ahıska'nın enerji hatlarının geçeceği güzergah üzerinde yer aldığına ortaya çıkması, şartları Ahıskalılarının aleyhine daha da zorlaştırmıştır. Bu son gelişmeyle, hem uluslararası sistemin hem de Kafkasya'daki rekabete dahil olan yeni aktörlerin Ahıska Türkleri Sorunu'nun çözümüne olumsuz bazı yansımaları olmuştur.

Bahse konu olumsuz yansımaların daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla, öncelikle Kafkasya'daki siyasi ortam tanımlanacak ve ardından bu ortamda faaliyette bulunan tüm aktörlerin soruna yönelik yaklaşımları ortaya konulacaktır. Her iki aşama teorik çerçeveye uygun olarak gerçekleştirilecek, bunun neticesinde sistemik etki dahil bölgedeki aktörlerin farklı yaklaşımlarından dolayı sorunun çözümsüzlüğünü besleyen faktörlerin bir bütün halinde anlaşılması sağlanacak ve nihayetinde de tüm bu gelişmelerin Ahıskalılarının geri dönüş hareketi üzerinde ne gibi etkiler yarattığı hususunda durum tespiti yapılacaktır.

İncelemede Kullanılacak Teorik Paradigma

Post Sovyet döneminin başlangıcından itibaren Kafkasya; jeostratejik önemi ve sahip olduğu zengin enerji kaynakları nedeniyle ABD gibi küresel, RF, Türkiye ve İran gibi bölgesel güçlerin rekabetine sahne olmuştur. Güce dayalı politika anlayışının hakim olduğu bölgedeki politik ortamın tanımlanması ve açıklanmasında realist paradigmanın daha başarılı olduğu düşünülmektedir.

Rasyonel metodolojiye uygun olarak inşa edilen realist paradigma, analiz seviyelerinde meydana gelen farklılaşmalardan dolayı sırasıyla klasik realizm, neorealizm ve neoklasik realizm olmak üzere üç akıma ayrılmıştır.⁴⁰ Belirtilen üç realist akım arasında neorealizt paradigmanın; sistem, yapı,

40 Thomas Diez vd, *Key Concepts in International Relations*, (London/UK: SAGE Publications 2011). p.178.

Mustafa ÜREN

güvenlik, güvenlik ikilemi, kendi kendine yeterli olma ilkesi, güç, ittifak oluşturma, güç dengesi ve hegemonya gibi önermeleri vasıtasıyla gerek Kafkasya'daki siyasi ortamı gerekse bu ortamdaki aktörlerin davranışlarını daha iyi açıkladığı görülmektedir. Bu yüzden, çalışmanın teorik alt yapısı olarak neorealist paradigmanın kullanılmasına karar verilmiştir.

Neorealist paradigma esaslarına göre; uluslararası sistem, yapı ve sürekli karşılıklı etkileşim halinde bulunan parçalardan oluşmaktadır. Parçalar, uluslararası sistemin temel aktörleri olarak kabul edilen devletlerdir. Yapı ise, devletlerin sistem içinde sıralandırılmalarıyla ortaya çıkan soyut bir mekanizmadır.⁴¹ Yapının asli özelliklerinden biri, sahip oldukları kapasitelere göre kendi aralarında sıralanan devletlerden bağımsız bir şekilde uluslararası sisteme bütünlük kazandırmasıdır.⁴²

Devletler, uluslararası sistem içinde benzer birimler olarak kabul edilirler.⁴³ Devletlerin benzerlikleri, egemen eşitlik ilkesi çerçevesinde yerine getirdikleri görev veya fonksiyonların aynı olmasıyla ilgilidir.⁴⁴ Bu durum, mevcut yapının aktörler üzerindeki “aynılaştırıcı etkisi”nden kaynaklanmaktadır. Yani devletlerin yönetim şekilleri ve takip ettikleri dış politikalarının kimin tarafından hazırlanıp uygulandığı önemli değildir. Bu açıdan devletler, adeta kara kutu gibi bütüncül varlıklar olarak kabul edilirler.⁴⁵

Devletlerin birbirlerine göre farklılığını, sahip oldukları kapasiteleri belirlemektedir. Devletlerin kapasiteleri, güç olarak tanımlanmaktadır. Devletlerin güçlerindeki değişiklik, sistemdeki sıralamaya doğrudan etki etmekte ve yapı değişikliğine neden olmaktadır. Söz konusu yapısal

41 Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, (California/USA: Addison-Wesley Publishing Company 1979), p.79.

42 Atilla Eralp, “Sistem”, *Devlet ve Ötesi İçinde (9. Baskı)*, (Ankara: İletişim Yayınları 2012), 125-153, s.138.

43 Kenneth N. Waltz, “Realist Thought and Neorealist Theory”. *The Journal of International Affairs*, 1990, 44(1), 21-37, p.37.

44 Kenneth N. Waltz, 1979, *a.g.e.*, p.93.

45 John J. Mearsheimer, “Structural Realism”, *International Relations Theories: Discipline and Diversity*. eds. T. Dunne, M. Kurki and S. Smith. (Oxford/England: Oxford University Press 2007). 71-88, p.72.

Çıkar ve Güç Dengesi Kışkıracındaki Ahıska Türkleri Sorunu

değişikliğin ancak sistemdeki büyük güçler tarafından yapılabileceğine inanılmaktadır.⁴⁶

Aktörler arasındaki ilişkileri düzenleyen hakim bir otorite olmaması nedeniyle uluslararası sistemin yapısı anarşiktir. Anarşik sistem içinde aktörler, diğer aktörlerin faaliyetlerini sınırlamaktan kaçınılmaktadırlar. Hiyerarşik olmayan böyle bir ortamda aktörler, güvenlik konusuna öncelik vermek zorundadırlar. Güvenliklerini kendi kendilerine sağlamaları dışında başka bir seçenekleri yoktur. Bu yüzden anarşik yapı içinde her aktör için kendi kendine yeterli olma ilkesi geçerlidir.⁴⁷ Güvenlik ihtiyacını sorunsuz bir şekilde karşılayabilen aktörler, güçleriyle orantılı olarak daha sonra huzur, kazanç ve güç gibi diğer hedeflere de yönelebilirler.⁴⁸

Anarşik sistem içinde devletler arasındaki ilişkilerde, belirsizlik ve şüphe hakimdir. Bu nitelikteki bir ortam, genellikle güvenlik ikilemi kavramı ile açıklanmaktadır.⁴⁹ Söz konusu kavrama göre, güvenlik endişelerini gidermek amacıyla bir tarafın gücünü artırmak için silahlanması, diğer tarafın silahlanmasını tetiklemektedir. Bu nedenle anarşik sistem içinde doğal durum, savaş hali durumu olarak kabul edilmektedir. Ancak bu, uluslararası sistemde her zaman savaş çıkabilir anlamına gelmemekte, devletler arasında sorun çıkması halinde bir devletin tek başına savaş kararı alabileceğini göstermektedir.⁵⁰ Böyle durumlarda uluslararası sistem içinde çözüm için oluşturulan mekanizmalar işe yaramamaktadır. Yani uluslararası kurumların sorunları çözme kabiliyetleri yoktur. Herhangi bir sorun çıktığında düzeni sağlayacak otoriteleri ve saldırganı cezalandıracak yetenekleri olmamaları nedeniyle uluslararası kurumlar pek fazla bir şey yapamamaktadırlar.⁵¹

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:2

46 Kenneth N. Waltz, 1979, *a.g.e.*, p.93.

47 *A.g.e.*, p.88.

48 *A.g.e.*, p.126.

49 Andrew Heywood, *Global Politics*, (New York/USA: Broadcasting of Palgrave Macmillan 2011), p.60.

50 Kenneth N. Waltz, *a.g.e.*, p.102.

51 John J. Mearsheimer, "Back to The Future: Instability in Europe After The Cold War", *International Security*, 1990, 25(1), 5-56, p.12.

Mustafa ÜREN

Uluslararası sistem içinde diğer devletlere göre zayıf olduklarını düşünen devletler için çözüm, güçlerini artırmak veya diğer devletlerle birleşerek güçlerini çoğaltmaktır. Gücü çoğaltmak amacıyla ittifak oluşturulmasında, güçlü üyenin merhametine sığınma yerine dengeleme esas alınmalıdır.⁵² Zaten uluslararası anarşik sistem de, göreceli güce önem verilmemesi ve işbirliğine endişeyle yaklaşılma hususunu devletlere dikte ettirmektedir. Zaten hiçbir devlet, işbirliği neticesinde birlikte elde edilecek ortak kazancın kendisine karşı kullanılmayacağından emin değildir.⁵³

Devletler arasında ortaya çıkan rekabetin çatışmaya dönüşmesini, güç dengesi engellemektedir. Kavram olarak güç dengesi, uluslararası sistemde veya ona bağlı bir alt sistem içinde denge eğiliminin hakim olduğu siyasi koşulları tanımlamaktadır. Böyle bir ortamda, hegemonik arzular mümkün olduğunca törpülediği için hiçbir devletin diğerlerine üstünlük sağlama olanağı yoktur.⁵⁴ Güç dengesi teorisine göre; uluslararası sistem içinde güç dengesi, asgari düzeyde hayatta kalma, azami düzeyde ise küresel hakimiyet sağlama amaçlarına hizmet eder. Bu kapsamda uluslararası sistemin temel aktörleri devletlerin belirtilen amaçlarına ulaşabilmeleri için uygun araç ve yöntemleri kullanma gayretleri neticesinde güç dengesi kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.⁵⁵ Denge sağlandığında, temel hedef mümkün olduğunca devam ettirilmesidir. Bozulduğunda ise; uygun olan bir yöntemle, en kısa sürede tekrar eski haline getirilmeye çalışılır. Buradan da anlaşılacağı gibi, rekabete dayalı uluslararası sistem içinde güç dengeleri tekrar tekrar yeniden oluşmaktadır.⁵⁶ Güç dengesinin sağlanmasıyla sistem içinde elde edilmek istenen nihai sonuç istikrardır. Diğer bir ifadeyle, güç dengesinin sağlanmasına bağlı olarak istikrar, sistem tarafından her seferinde yeniden üretilmektedir.⁵⁷

52 Kenneth N. Waltz, *a.g.e.*, p.126.

53 Kenneth N. Waltz, *a.g.e.*, p.106.

54 Andrew Heywood, *a.g.e.*, p.309.

55 Kenneth N. Waltz, *a.g.e.*, p.118.

56 Kenneth N. Waltz, "Uluslararası İlişkiler Kuramı". *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi İçinde*, Çev. E. Onulduran, (Ankara: AÜ SBF Yayınları No: 510 1982), 3-95, s.48.

57 H. Basri Yalçın, "Uluslararası Sistem ve İstikrar: Kavramsal Bir Değerlendirme", *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2015, 10(1), 209-229, s.215.

Çıkar ve Güç Dengesi Kiskacındaki Ahıska Türkleri Sorunu

Kenneth Waltz'a göre; zayıf devletlerin, yeni güç dengesinin olduğu dönemlerde güçlü devletlerin "peşine takılma" yönünde karar almaları yanlıştır.⁵⁸ Böyle bir durumda zayıf devletlerin, güçlü bir devletin peşine takılma yerine "beka veya varlığını devam ettirme" konusuna öncelik vermesi daha doğrudur. Buna göre; zayıf devletler, yeni güç dengesinin hangi tarafında yer alacaklarına kendi çıkarlarına uygun bir şekilde karar vermelidirler. Aksi takdirde, özellikle hayati durumlarda güçlü devletin merhametine sığınma dışında bir seçenekleri kalmayacaktır. Yani güç dengesini sağlayan ittifak oluşturma sürecinde müttefikler arasındaki işbirliği, zayıf olanın güçlüye bağımlı hale gelmesiyle sonuçlanabilecektir.⁵⁹ Aynı konuya değinen John Mearsheimer ise; güç dengesinin, güçlü devletlerin dayatmaları neticesinde zayıf devletlerin genellikle bağımlı hale gelmesine neden olduğunu iddia etmektedir. Bu durumda, küçük devletlerin güç dengesinin her iki tarafındaki güçlü devletlere karşı kullanabileceği pek fazla seçenekleri kalmamaktadır.⁶⁰ Bu yüzden küçük devletler, çoğu kez bağımsızlıklarını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalmaktadırlar.

Kafkasya'da Faaliyette Bulunan Aktörlerin Soruna Yaklaşımı

Sovyetler Birliği'nin tarihe karışmasından en fazla etkilenen bölgelerin başında Kafkasya yer almıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri, bölgedeki etnik çatışmalar ise, diğeri de Hazar Denizi'ndeki zengin enerji kaynaklarının dünya pazarlarına aktarılması konusunda yaşanan rekabettir. Bu alanda taraflar arasındaki rekabet kısa sürede güç dengesiyle sonuçlanmıştır. Bölgede oluşan güç dengesinin "neorealist paradigma"nın önermelerine uygun olduğunu söyleyebiliriz. Buna göre, dengenin bir tarafında küresel güç olarak kabul edilen ABD; diğer tarafında ise, bölgenin tartışılmaz gücü olarak kabul edilen RF yer almaktadır. Bu dönemde bağımsızlığını kazanarak uluslararası sisteme dahil olan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan'ın üçü de başlangıçta güvenlik, güvenlik ikilemi,

58 Kenneth N. Waltz, 1979, *a.g.e.*, p.126.

59 *A.g.e.*, p.106.

60 John J. Mearsheimer, 1990, *a.g.m.*, p.14.

Mustafa ÜREN

beka veya varlığını devam ettirme gibi konularda ciddi sorun yaşamışlardır. Üçünün de güçlerini çoğaltma dışında başka seçenekleri bulunmamaktaydı. Bu nedenle Azerbaycan ve Gürcistan, çıkarlarına uygun olarak ABD tarafında olmayı; diğer aktör Ermenistan ise, Mearsheimer'ın “*güçlü devletlerin biat taleplerinin kabul edilmesi zayıf devletleri bağımlı hale getirebilir*” uyarısına rağmen RF'nin hamiliğini tercih etmiştir. Soğuk Savaş döneminde olduğu gibi, yine nükleer silahların büyük rol oynadığı Kafkasya'daki yeni güç dengesini sağlayan iki ittifakın bir tarafında, ABD, Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan'ın; diğer tarafında ise, RF, İran ve Ermenistan'ın yer aldığı görülmektedir.⁶¹ Bölgedeki güç dengesini sağlayan iki ittifaka teorik çerçeveden bakıldığında, ABD tarafının bölgedeki mevcut yapının devamından yana statükocu; RF tarafının ise, tam tersine değişiminden yana revizyonist bir politika takip ettikleri söylenebilir.

Neorealist paradigma, enerji güvenliğini “*sıfır toplamlı bir oyun*” olarak kabul etmektedir. Oyunda kazanan taraf, diğer tarafa karşı göreceli olarak avantaj sağlamaktadır.⁶² Ancak söz konusu avantajın bölgenin istikrarına olumsuz yansımaları halinde bundan iki tarafın da zarar göreceğinin farkında olan ittifak liderleri ABD ve RF, enerji hatlarının geçtiği bölgelerin güvenliği ve istikrarına önem vermektedirler. Bununla birlikte hem ABD, hem de RF, enerji hatlarının güvenliği konusunda rakip tarafın söz sahibi olabilir endişesinden bir türlü kurtulamamaktadırlar. Böyle bir durumda, enerji güvenliğinin tehlikeye girmesiyle bölgedeki istikrarın bozulabileceği ihtimali, güç dengesinin hassasiyetini artırmakta ve tarafları daha dikkatli davranmaya zorlamaktadır. Örneğin RF'nin Ahılkelek'teki Ermeniler vasıtasıyla Bakü-Tiflis-Ceyhan Hattı'nın geçtiği kritik bölgelerden biri olan Ahıska'nın istikrarını etkileyebilme potansiyeli ona göreceli olarak büyük avantaj sağlamak ve ABD'nin bölgedeki politikalarını doğrudan etkileyebilmektedir.

61 Geoffrey Gresh, “Coddling The Caucasus: Iran's Strategic Relationship with Azerbaijan and Armenia”, *Caucasian Review of International Affairs*, 2006, 1(1), 1-13, p.10.

62 Sascha Kuhn vd, *Energy Cooperation in the Caucasus: Continuity and Change in Russian-Turkish Relations*, (Malmö/Sweden: A Report Published by Malmö University 2010), p.11.

Çıkar ve Güç Dengesi Kaskacındaki Ahıska Türkleri Sorunu

Kafkasya'daki ortamın siyasi, güvenlik ve jeopolitik açılardan değerlendirilmesinde RF'nin Ermenistan'da konuşlu "Askeri Üs"sünün etkisini unutmamak gerekmektedir. Askeri Üssün, bu kapsamdaki analizleri üç yönden etkilediği görülmektedir. Öncelikle, Askeri Üssün sağladığı avantajları çok iyi kullanma eğiliminde olan RF, güç dengesinin hassasiyetlerine riayet etse de, bölgenin hegemonik gücü gibi davranabilmektedir.⁶³ Böyle bir yaklaşım bölgesel ve küresel örgütlerin Kafkasya'daki etkinliğini zayıflatmaktadır. Bu durum, genellikle bölge devletlerinin üyesi olduğu Avrupa Konseyi ve AGİT gibi örgütlerin gündeme getirdiği barış projelerinin başarılı olmaması şeklinde kendini hissettirmektedir. Mesela AGİT'in Dağlık Karabağ Sorunu'nun çözümü için yaptığı arabuluculuk girişimlerinden olumlu bir sonuç alınamamıştır. RF'nin son dönemdeki Gürcistan ve Ukrayna'ya müdahaleleri, mevcut durumu daha da kötüleştirmiştir. Diğer taraftan Askeri Üsse ev sahipliği yapan Ermenistan, gücüyle orantılı olmayan bir politika takip edebilmektedir. Rusların örtülü desteğiyle işgal ettiği Azerbaycan topraklarından çekilmeyi reddedebilmekte ve kendi çıkarlarına uymayan barış girişimlerini kabul etmeme konusunda ısrarcı olabilmektedir. En önemlisi de, bölgedeki Rus askeri varlığından güç alan bazı azınlık gruplar, merkezi yönetime karşı daha cesaretli bir tutum sergileyebilmektedirler. Bunun en somut örneği, Cavakheti Ermenileridir. Kendilerini Gürcistan'dan daha çok Ermenistan'ın bir parçası gibi gören Cavakheti'deki Ermeniler, bölgeyle ilgili niyetlerinin gerçekleşmesini engelleyebilecek olmalarından dolayı Ahıska Türklerinin vatanlarına geri dönüşüne itiraz etmektedirler.

Kafkasya'da tanımlanan siyasi ortam içinde Ahıska Türkleri Sorunu'nun çözümünde söz sahibi olan asli aktörler Gürcistan, RF ve Türkiye'dir. Adı geçen üç ülke, siyasi, tarihi, sosyal ve kültürel bağlarından dolayı sorunun tarafıdırlar.⁶⁴ Onlar da dahil olmak üzere bölgedeki tüm aktörlerin soruna

63 Ergin Güneş, "Tehdit Algılamaları Ekseninde Rusya'nın Yakın Dönem Kafkasya ve Orta Asya Politikası", *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 2013, 27, 176-203, s.178.

64 Muhsin Yazıcıoğlu, "Ahıska Türkleri Meselesi Milli Bir Davadır", *Bizim Ahıska Dergisi*, 2007, 7, 11-12, s.11.

Mustafa ÜREN

yaklaşımlarında, çıkarlarıyla bağlantılı olarak Ahıska'nın jeopolitik önemi etkili olmaktadır. Jeopolitik faktör kadar olmasa da, Ahıska Türklerinin kimliklerinin de etkili olduğu görülmektedir. Kimlik konusu, Sovyet Yönetimi'nin, sürgün kararının alınmasında birinci derece etken olduğu gibi, daha sonra Ahıskalıları karşı uyguladığı zayıflatma stratejisinin de bir parçası olarak kullanılmıştır. Bu kapsamda Ahıskalıların geri dönüş mücadelesinin etkinliğinin artmasına bağlı olarak “*Ahıskalıların, Osmanlı Devleti tarafından önce Müslümanlaştırılan, daha sonra da Türkleştirilen Müslüman Gürcüler*” olduğunu öngören “*Gürcü Tezi*” devreye sokulmuştur.⁶⁵ Ahıskalılar arasındaki birlik ve beraberliğin bozulmasını hedefleyen söz konusu stratejiden umut edilen başarı tam olarak elde edilememiştir. Bu olumsuz sonuca karşın Gürcistan, selefinden miras olarak devraldığı zayıflatma stratejisinin uygulanmasından günümüzde de vazgeçmemekte ve özellikle uluslararası ortamda kısmen de olsa başarılı sonuçlar almaktadır.

Uluslararası sisteme siyasi bütünlüğünü kaybetme endişesiyle dahil olan Gürcistan, komşusu Azerbaycan gibi Batı Dünyası'nın yanında yer almayı tercih etmiştir. Bu dönemde ülkenin bekasıyla ilgili Abhazya ve Güney Osetya sorunlarını, RF'nin desteği sayesinde çözüme kavuşturabilmiştir. Ancak bu alandaki endişelerini giderir gidermez, bölgede oluşan güç dengesinde ABD'nin tarafında yer almıştır. Bu tutumuna paralel olarak ülkesinden geçmesi planlanan enerji hatlarıyla ilgili girişimlerde de ABD'nin projelerini desteklemiştir.

Gürcistan, gerek bölgeyle gerekse ülkesiyle ilgili konularda RF ile anlayış farkına sahiptir. Ahıska Türkleri Sorunu, bunun bir istisnasıdır. İki tarafın politikaları bu konuda uyuşmaktadır. Gürcü Yönetimi, Sovyetler Birliği döneminde olduğu gibi bağımsızlığını kazandıktan sonra da geri dönüşe karşı olumsuz tutumunu değiştirmemiştir. Türkiye ile sınır bölgesinde yeni bir azınlık grup istememektedir. Bu nedenle geri dönüş

65 Oskari Pentikainen and Tom Trier, *Between Integration and Resettlement: The Meskhetian Turks*, Working Paper No: 21, (Flensburg/Germany: Publication of ECMI 2004), p.9.

Çıkar ve Güç Dengesi Kiskacındaki Ahıska Türkleri Sorunu

projesi için ülkesinin ekonomik durumunun uygun olmadığı, halen mülteci konumundaki yaklaşık 300.000 Gürcünün yerleşim sorunlarına çözüm getirilemediği, daha da önemlisi geri dönmeleri halinde Türklerle Ermeniler arasında etnik bir çatışma çıkabileceği gibi mazeretler ileri sürmektedir.⁶⁶

Ahıska Türklerinin “Müslümanlaştırılmış Gürcüler olduğu” tezini her fırsatta gündeme getiren Gürcistan, Sovyetler Birliği’nden miras aldığı bu iddiasına Avrupa Konseyi’nin baskısıyla geri dönüş yasasını onaylayıncaya kadar devam etmiştir. Bu dönemde çok az da olsa geri dönme şansını yakalayan Ahıskalıların tamamı, Gürcü Yönetimi’nin koyduğu “Gürcü olduklarını kabul etmeleri ve Gürcü soyadı almaları” şartını kabul ederek Gürcüce soyadlarını almak zorunda kalmışlardır.⁶⁷ Yasayı kabul etmekle birlikte uygulanmasında keyfi davranan Gürcistan, geri dönüşü onaylananların ülkenin farklı bölgelerine yerleştirileceğini, ancak Ahıska’ya geri dönüşe kesinlikle müsaade etmeyeceğini her platformda dile getirmektedir. Aslında bu konudaki yaklaşımı, Avrupa Konseyi’nin 1428 sayılı kararına (Geri dönüşün Ahıska’ya yapılacağını öngörmektedir.) aykırıdır.⁶⁸ Bu somut hukuki gerçeğe rağmen, kararlı tutumunda bir değişiklik olacağına dair olumlu bir emare yoktur.

RF açısından Kafkasya, hem kara Rusyası’nın güvenliğine derinlik kazandırılması hem de, hayat sahası olarak son derece önemlidir. Yakın Çevre Doktrini kapsamında bölgede oluşturduğu siyasi ortam, Kafkasya’daki tüm sorunların çözümünde kendisine özel bir statü sağlamaktadır. Bu özel statünün en fazla hissedildiği dönemlerden biri, hiç şüphesiz Ağustos 2008’de Gürcistan’a müdahalesidir. Hegemonik bir güç gibi davranma eğilimin en somut örneklerinden birini oluşturan bu dönemde bazı yabancı uzman ve gözlemciler, RF’nin Gürcistan üzerinde baskı kurmak

66 Roin Kavrelişvili, “Güney Gürcistan’dan Sürgüne Gönderilen Toplulukların Geriye Dönüş Yolundaki Hukuki Durumu”, *Uluslararası Ahıskalı Türklerin Hukuki ve Sosyal Sorunları Sempozyumu İçinde*, ed. R. Bayraktar, (Ankara: Astana Yayınları, 2014), 45-50, s.48.

67 Seyfettin Buntürk, *Rus Türk Mücadelesinde Ahıska Türkleri*, (Ankara: Berikan Yayınevi 2007), s.404.

68 Ayşegül Aydıngün, “Ahıska Türklerinin Dünü, Bugünü ve Yarını”, *Yeni Türkiye Dergisi Türk Dünyası Özel Sayısı II*, 2013, 54, 2665-2674, s.2672.

Mustafa ÜREN

amacıyla gerekirse Cavakheti bölgesindeki ayrılıkçıları kullanabileceği ve bu suretle bölgeyi istikrarsızlaştırabileceği iddiasında bulunmuşlardır.⁶⁹ Uluslararası uzmanların dikkat çektiği Rus ve Ermeni işbirliği tehdidi, öngörüldüğü şekilde uygulamaya konmamıştır. Ancak Ahıska Türklerinin geriye dönmeye başlamalarıyla birlikte uygulanmayacağını kimse garanti edemez. Bu yüzden geri dönüşün etnik çatışmaya dönüşebileceği ve bunun bölgedeki istikrarı bozabileceği ihtimali, bölgede güç dengesinin tesis ettiği istikrara tehdit oluşturmaktadır. Başka bir ifadeyle, Rus çıkarları açısından son derece önemli olan Ahıska'daki demografik yapının Ermenilerin aleyhine bozulmasına RF'nin tepkisiz kalmayacağı ihtimalinin oldukça yüksek olması, Kafkasya'daki tüm aktörlerin soruna yönelik politikalarını etkileyebilmektedir. Zaten bölgesel istikrarın bozulma olasılığına bağlı olarak sistemik etki de bu noktada devreye girmektedir.

RF, Ahıska'da Ermenilerin lehine olan mevcut statünün kendi çıkarlarıyla uyumlu olması nedeniyle ne Ahıska Türkleri Sorunu'nun çözümünde herhangi bir rol almayı, ne de geri dönüş konusunda bir sorumluluk almayı düşünmektedir.⁷⁰ Genellikle sorunu, Gürcistan'a karşı bir baskı vasıtası gibi kullanma görüntüsü içindedir. Ahıska Türklerinin başta Gürcistan olmak üzere istedikleri ülkeye gitme haklarının olduğunu söylese de, gerçekte Ahıska Türklerinin vatanlarına geri dönüşlerine karşıdır. Krasnodar Eyaleti'ndeki baskılar sonucunda 2004 yılında neden olduğu “*üçüncü sürgün*” ile bu konuya yönelik tutumunu alenen ortaya koymuştur.⁷¹ Ahıska bölgesiyle ilgili çıkarları göz önünde bulundurulduğunda, Gürcistan Ahıska'ya geri dönüşü kabul etse bile, RF'nin söz konusu faaliyeti engellemek amacıyla Cavakheti'deki Ermenileri kullanarak olaya müdahale etmede tereddüt göstermeyeceği düşünülmektedir.

RF'nin bölgedeki hegemonik yaklaşımından rahatsızlık duyan Türkiye, güç dengesini sağlayan iki ittifak arasında II. Dünya Savaşı'ndan sonraki

69 International Crisis Group (ICG), *Georgia: The Javakheti Region's Integration Challenges*, (Brussels/Belgium: Europe Briefing No: 63 2011), p.3.

70 Andrei Khanzhin, “Durable Solutions for Meskhetian Turks: The issue revisited”, *European Yearbook of Minority Issues*, 2004, 4(5), 495-511, p.506.

71 Ayşegül Aydıngün vd, *Meskhetian Turks, Culture Profile No: 20*, (Washington/USA: Publication of The Center for Applied Linguistics 2006), p.10.

Çıkar ve Güç Dengesi Kaskacındaki Ahıska Türkleri Sorunu

dönemde olduğu gibi yine ABD'nin yanında yer almıştır. Türkiye, Kafkasya'daki istikrarsızlığın yarattığı sonuçlardan en fazla etkilenen ülkelerin biridir. Bu nedenle güç dengesinin hassasiyetlerine zarar vermektan kaçınmaktadır. Buna bağılı olarak da, Ahıska Türkleri Sorunu'yla ilgili politikasını ittifak ilişkilerine yansıtma eğilimindedir.

Resmi kayıtlara göre, Türkiye'nin Ahıska Türklerinin sürgün edilmesinden haberinin olup olmadığı bilinmemektedir. Sorundan ilk defa, Ahıska liderlerin 6 Nisan 1970'de Türkiye'ye göç etmelerine müsaade edilmesi için Moskova'daki Türkiye Büyükelçiliği'ne müracaat etmeleri neticesinde haberdar olduğu anlaşılmaktadır.⁷² Durumu öğrendikten sonra tepki göstermemiş olması dikkat çekicidir. Bu dönemde tepkisiz kalması; Sovyetler Birliği'nin malum gücü, Soğuk Savaş döneminin koşulları ve dayatmaları karşısında yeterli manevra alanının olmaması, sorunu gündeme getirerek çözüm talebinde bulunulmasının tamiri mümkün olmayan olumsuz sonuçlar doğurabileceği gibi gerekçelerle rasyonel hale getirilmek suretiyle açıklanabilir. Ancak Krasnodar Eyaleti'nde Rus yetkililerin Ahıska Türklerine yönelik baskısına sessiz kalınmasını anlamak mümkün değildir. Zaten bu dönemdeki tutumu, bazı Ahıska Türkleri tarafından ilgisizlik olarak yorumlanmıştır.⁷³

Ahıska, Kafkasya'da Türk ve Rus çıkarlarının çakıştığı birçok alandan biridir. Bu kapsamda bölge, Rus çıkarları açısından olduğu kadar, Türk çıkarları açısından son derece önemlidir. Ahıska Türklerinin vatanlarına geri dönmesi halinde, Türkiye ile Türk Dünyası arasındaki kapalı olan kapı yeniden açılacaktır. Bu nedenle geri dönüş, Türkiye'ye büyük avantaj sağlamasının yanında, RF'nin bölgeyle ilgili malum niyetlerinin gerçekleşmesini de ciddi oranda engelleyebilecektir. Bu tip gerekçelerden bağımsız ve daha çok iyi komşuluk ilişkilerine zarar vermeme anlayışıyla hareket eden Türkiye, geri dönüşün Ahıska Türklerinin tarihi yerleşim

72 S. Enders Wimburs, ve Ronald Wixman, a.g.m. s.163.

73 Rüstem Mürseloğlu, "Hala Susmakta Kars, Erzurum, Ardahan!", *Ahıska Dergisi*, 2004, 6, 4-5, s.5.

Mustafa ÜREN

yerleri olan Ahıska'ya yapılması gerektiğine inanmaktadır.⁷⁴ Zaten Ahıska dışındaki bir bölgeye yerleşilmesi halinde, geri dönüşün anlamını yitireceğini düşünmektedir. Gelişmeleri genellikle bu çerçevede takip eden Türkiye, sorunun Gürcistan ile ikili ilişkilerine zarar verme ihtimaline karşı ihtiyatlı davranmaktadır.

Küresel güç ABD'nin soruna yaklaşımında, jeopolitik ve küresel çıkarlarının etkili olduğu görülmektedir. Petrol ve doğalgaz boru hatlarının geçtiği güzergah üzerinde yer alan Ahıska'nın güvenliği, ABD açısından oldukça önemlidir. Bu bölgede etnik çatışmaların çıkmasıyla güvenliğin tehlikeye girmesi ve bunun neticesinde istikrarın bozulması olasılığı ABD'nin jeopolitik çıkarlarına aykırıdır.⁷⁵ Bu yüzden RF'nin Krasnodar Eyaleti'nde sorun yaşayan Ahıskalıları, istikrarsızlığa neden olabilir endişesiyle çok yakınlarındaki vatanları Ahıska yerine binlerce kilometre uzaklıktaki kendi ülkesine göç etmelerini sağlayarak pragmatist bir yaklaşım göstermiştir.

İran'ın soruna yönelik politikasının belirlenmesinde, milliyetçi refleks endişesinin etkili olacağı düşünülmektedir. Geri dönüşle birlikte Ermenilerle Ahıska Türkleri arasında çıkabilecek bir çatışmanın yaratabileceği milliyetçi refleksin Güney Azerbaycan'a sıçramasından geçmiş dönemde olduğu gibi yine endişe duyması mümkündür. Nitekim Dağlık Karabağ çatışmaları döneminde yaşadığı endişe, Azerbaycan ile ilişkilerini derinden etkilemiştir.⁷⁶ Bu korelasyondan hareketle İran'ın Ahıska Türkleri Sorunu'nun çözümünde, tarafsız bir yaklaşım sergilese bile, genel olarak taraf olduğu ittifak grubunu destekleyen bir tutum sergileyeceği değerlendirilmektedir.

74 Yunus Zeyrek, "Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu: Ahıskalı Kardeşlerimiz Arkasındayız", *Bizim Ahıska Dergisi*, 2010, 20, 6-10, s.7.

75 A. Ali Aslan, "Ahıska Türklerinin Amerika'ya Göçü: Amerika'nın Uyguladığı Bir Sosyal Mühendislik Projesi", *Uluslararası Ahıskalı Türklerin Hukuki ve Sosyal Sorunları Sempozyumu*, 14-15 Nisan 2014, ed. R. Bayraktar, (Ankara: Astana Yayınları 2015), s.65.

76 Kamer Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, 2. Baskı, (Ankara: USAK Yayınları 2011), s.146.

Çıkar ve Güç Dengesi Kaskacındaki Ahıska Türkleri Sorunu

Bölgenin diğerk aktörü Ermenistan, sözde doğal sınırlarına ulaşma gayreti içindedir. Gayretiyle uyumlu olmayan gücünü, RF ile ittifak kurmak suretiyle çoğaltma niyetindedir. Bunu yaparken neorealist paradigmanın bağımsızlığını kaybetme hususuyla ilgili yaptığı uyarılarını dikkate almadığını söyleyebiliriz. Bu konudaki eleştirilere kulak tıkamakta ve RF'nin sağladığı güvenlik kalkamı vasıtasıyla bölgesel çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Dağlık Karabağ Sorunu'nu çıkarlarına uygun çözüme kavuşturmasının ardından tüm dikkatini, Ahılkelek'in de içinde yer aldığı Ahıska bölgesine çevirmesi kuvvetli bir olasılıktır. Dolayısıyla Ermenistan'ın Ahıska Türkleri Sorunu'na yönelik politikasını, esas olarak bu konuyla ilgili niyeti belirlemektedir.

Ermenistan, Ahıska'nın Ermeni jeopolitiğindeki önemi nedeniyle Ahıska Türklerinin buraya geri dönmelerine karşıdır. Bu tutumunda, üç etkenin rol oynadığını iddia etmek mümkündür. Bunların başında, Ahıska bölgesinin jeostratejik önemi gelmektedir. Ahıska; Ermenistan'ı, deniz yolu vasıtasıyla dünyaya, kara yolu vasıtasıyla da RF'ye bağlamaktadır. Diğeri, Cavakheti bölgesinde yaşayan Ermenilerdir. Diasporadaki Ermenilerin de büyük desteğiyle Cavakheti Ermenilerinin, Ermenistan'ın Gürcistan ile ilişkilerini belirleyici bir unsur haline geldiği, sürekli dikkate alınması gereken bir husustur.⁷⁷ Sonuncusu ise, Cavakheti bölgesinden göç ederek Ermenistan'a yerleşen 100.000'e yakın Ermeninin Ermenistan'ın iç politikasına etkisidir.⁷⁸ II. Dünya Savaşı'ndan bu yana devam eden göçler neticesinde Cavakheti Ermenilerinin Ermenistan'ın hem iç, hem de dış politikasını etkileyebilecek bir potansiyele ulaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla Ahıska'nın jeopolitik öneminin yanında, Cavakheti Ermenilerinin geri dönüşe karşı olması, Ermenistan'ın Ahıska Türklerine yönelik politikasını belirleyen faktörler olarak ön plana çıkmaktadır.

77 Hasan Kanbolat ve Nazmi Gül, "The Geopolitics and Quest for Autonomy of the Ermenians of Javakheti (Georgia) and Krasnodar (Russia) in the Caucasus", *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 2001, 2, 3-34, p.27.

78 Timuçin Kodaman ve A. Ali İren, "Gürcistan Ulus-İnşa Çabalarının Önünde Bir Engel: Cavakheti Ermenileri", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2013, 5(2), 67-75, s.70.

Mustafa ÜREN

Ahıska'nın Ermeni jeopolitiğindeki önemi nedeniyle Cavakheti Ermenileri, Türklerin buraya geri dönmesine şiddetle karşı çıkmaktadırlar.⁷⁹ Kendilerini Gürcistan'dan ziyade Ermenistan'ın bir parçası olarak kabul eden Cavakheti Ermenilerinin Ruslarla tarihi bağlantısı, onları sorunla ilgili yapılacak değerlendirmelerde dikkate alınması gereken önemli bir aktör haline getirmektedir. “*Büyük Ermenistan*” hayaliyle yaşayan ve daha önce Türk düşmanlığıyla doktrine edilmiş olan Cavakheti Ermenilerinin, Rus desteğini arkalarında hissettiği müddetçe, Ahıska Türklerinin bölgeye geri dönmeleri için her fırsattan yararlanacaklarını göz önünde bulundurmak yararlı olacaktır.

Güney Kafkasya'nın önemli devletlerinden biri olan Azerbaycan ise, sorunun ortaya çıktığı andan itibaren Ahıskalılara daima ilgi göstermiş ve imkanları ölçüsünde desteklemeye çalışmıştır. Sorunun çözümüyle ilgili tüm girişimleri, bugüne kadar olduğu gibi bundan sonra da desteklemeye devam edeceği düşünülmektedir.

Netice itibariyle, gerek Kafkasya'daki siyasi ortamın soruna etkisine, gerekse bu ortamdaki aktörlerin soruna yönelik genel tutumlarına bakıldığında, Ahıska Türklerinin vatanlarına geri dönüşte başarılı olamamalarının nedenleri daha iyi anlaşılmaktadır. Sürgünle başlayan sürece, her geçen gün yeni engelleyici faktörler dahil olmuş ve Ahıska'ya geri dönme, örgütlenme sorunları yaşayan bir toplumun yetenekleri dışına çıkmıştır. Bu kapsamda öncelikle Sovyet Yönetimi'ne karşı başlattıkları hak mücadelesi, onun dağılmasıyla Gürcistan'a karşı tek başlarına yürütülmek zorunda kalınan “*asimetrik güç mücadelesi*”ne dönüşmüştür. Asimetrik mücadele, Ahıskalıların zaten aleyhlerine olan koşulları daha da ağırlaştırmıştır. Örneğin Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Ahıskalılar, bir anda altı farklı ülkede yaşamak zorunda kalmışlardır. Günümüzde 10 farklı ülkede ve üstelik 4.300'e yakın farklı yerleşim biriminde dağınık bir şekilde yaşamaktadırlar.⁸⁰ Örgütlenme, dayanışma ve işbirliği alanlarında

79 Oskari Pentikainen and Tom Trier, *a.g.e.*, p.18.

80 Orhan Uravelli, “Ahıska Türkleri Sorunu ve Gürcü Meskh Tezi”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri İçinde*, II. Cilt, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 1999), 361-363, s.361.

Çıkar ve Güç Dengesi Kiskacındaki Ahıska Türkleri Sorunu

ciddi sorunları bulunmaktadır. Ortak mücadele için bir araya gelerek güç oluşturma yerine, iç ve dış faktörlerin etkisiyle kendi aralarında bölünme giderek artmaktadır. Çoğunlukla kırsal kesimde yaşamalarından dolayı eğitim seviyeleri düşüktür. Bu nedenle geri dönüş davasını jeostratejik ve jeopolitik esaslara göre değerlendirip bunun bölgesel etkilerini ortaya koyabilecek ve geri dönüşe rehberlik yapabilecek elit gruplardan yoksundurlar. Buna karşılık geri dönüşlerine karşı çıkan RF, bölgedeki oyunun kurallarını belirleyen bir güç; Gürcistan, bölgenin en zayıfı da olsa bir devlet; Ermeniler ise, siyasi bakımdan örgütlü bir toplumdur. Yine eğitim seviyelerinin düşük olmasına bağlı olarak Ahıskalıların geri dönüşü uluslararası hukuk açısından değerlendirip, bunun neticesinde ortaya çıkacak hak ve yükümlülükler göre hareket etme kapasiteleri bulunmamaktadır. Böyle bir değerlendirme yapılmadan uluslararası ortamda hak arama mücadelesinin istenen sonuçlara ulaşması, mümkün olsa bile oldukça zordur. Ayrıca Gürcistan'ın geri dönüş yasası kapsamındaki sorumluluklarını yerine getirmemesi halinde, Ahıskalıların onun üzerinde baskı oluşturma imkanları yok denecek kadar azdır. Bunun sebebi, büyük oranda Ahıskalıların tamamına yakınının Gürcistan dışında yaşamasından kaynaklanmaktadır. Uluslararası kurum ve kuruluşlarda temsilcileri olmaması nedeniyle, dolaylı baskı kurma mekanizmasına da sahip değildirler. Aslında tanımlanması yapılan mevcut ortam, taraflar arasındaki asimetrik durumu gayet somut ve açık bir biçimde ortaya koymaktadır.

Bu asimetrik dezavantajın yanında bir de Türkiye'nin sorunu ittifak ilişkilerine yansıtma yönündeki eğilimi, Ahıska Türklerinin durumunu daha da zorlaştırmaktadır. Böyle bir durumda Ahıska Türklerinin, uluslararası sistemin temel aktörlerinden biri olan Gürcistan ile mücadele etmesinin mevcut yetenekleriyle uyumlu olmadığı ve hatta mümkün olmadığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Söz konusu handikapı aşabilmenin yegane koşulu, uluslararası sistemin bu tip sorunların çözümü için sunduğu mekanizmaları harekete geçirebilmek için güçlü bir devlet desteğine sahip olmaktır. Bunu yapabilecek devlet, doğal olarak Türkiye'den başkası değildir. Zaten Türkiye de sorunun taraflarından biridir. Bu nedenle

Mustafa ÜREN

sorunun Ahıskalılarının lehine çözümü için Türkiye'nin mevcut tutumunu değiştirmesinin dışında başka bir seçenek kalmamaktadır.

Sonuç

Rus çıkarları gereği Sovyet Yönetimi döneminde vatanlarından sürgün edilen Ahıska Türkleri, tüm çabalarına karşın Ahıska'ya geri dönüş konusunda muvaffak olamamışlardır. 1956 yılında başlattıkları geri dönüş mücadelesinde, egemen güç Sovyetler Birliği'nin yasalarına her zaman bağlı kalmışlar ve şartlar giderek ağırlaşmasına rağmen hiçbir zaman hukuk dışı yönteme başvurmamışlardır. Günümüze kadar hukuki sınırlar içinde verdikleri mücadeleden arzu ettikleri sonucu elde edemedikleri ortadadır.

Sorunun çözümünü zorlaştırılan temel faktör, RF ve Gürcistan'ın bu konudaki çıkar uyumudur. İki aktör de, çıkarları gereği Ahıska Türklerinin geri dönüşüne karşıdır. Gürcistan, sadakatinden her zaman endişe duyduğu Ermenistan ile sınır hattındaki Ermenilerin yanında, bir de Türkiye sınırında Türklerin oluşturacağı yeni bir azınlık grup istememektedir. RF'nin geri dönüşe karşı çıkma sebebi ise, buradaki Ermeniler vasıtasıyla sahip olduğu avantajlı konumunu kaybetme ihtimalidir. Geçmişte Kafkasya'yı Rus çıkarlarına uygun şekillendirme politikasını miras olarak devralan RF'nin jeostratejik açıdan oldukça önemli bir yerde bulunan Ahıska bölgesinden vazgeçmesi mümkün değildir. 1990'lı yılların ortasında Gürcistan ile imzaladığı antlaşma gereği bir askeri üssünü bu bölgeye yerleştirmesi bunu ispat etmektedir. Yine Edirne Antlaşması ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra Anadolu'dan gelen Ermenileri bu bölgeye yerleştirmesi de yine aynı gerekçeyle izah edilebilir. Daha önceki uygulamaları dikkate alındığında çıkarları gereği RF'nin, Ahıska'nın gelecekte Ermeni coğrafyasına dahil olma beklentisiyle, bölgede Ermenilerin lehine olan etnik yapının değişmesine müsaade etmeyeceği düşünülmektedir. Ahıska Türklerinin vatanlarına geri dönmesi, RF açısından bölgenin Gürcistan'ın egemenliğinde kalmasının pekiştirilmesi anlamına gelmektedir. Diğer bir deyişle, Ahıska'nın gelecekte

Çıkar ve Güç Dengesi Kiskacındaki Ahıska Türkleri Sorunu

Ermeni coğrafyasına dahil olma olasılığının tamamen ortadan kalkması demektir. Bu yüzden eski sahiplerinin vatanlarına geri dönmesi RF'nin çıkarlarına aykırıdır. Bölgenin Rus çıkarları bakımından önemi dikkate alındığında, Gürcistan Ahıskalılarının geri dönüşünü onaylasa bile, RF'nin bunu engelleyebilmek için elindeki tüm imkanları sırasıyla kullanmasının daha rasyonel bir hareket tarzı olduğu söylenebilir.

Ermeni kartını her an kullanma gibi bir avantaja sahip olan RF'nin Ahıska Türklerinin geri dönüşüne karşı olumsuz yaklaşımını anlamak mümkündür. Ancak Gürcistan için durum tamamen farklıdır. Gürcistan'ın Ahıska'ya geri dönüşe izin vermeme yönündeki ısrarı, bölgeyle ilgili uzun vadeli çıkarlarına zarar vermektedir. Bölgedeki mevcut koşullar gereği, tarihi Rus-Ermeni dostluğunun Ahıska'da komploya dönüşmesinden endişe duymaktadır. RF'nin Ağustos 2008 müdahalesiyle ilgili yabancı uzmanların yorumlarında, RF'nin Cavakheti'deki Ermenilerin merkezi yönetime karşı bir baskı vasıtası olarak kullanılabileceği hususu sık sık gündeme getirilmiştir. RF'nin o dönemde beklentilerin aksine Ermeni kartını kullanmamış olması, Gürcistan açısından rehavete kapılma yerine kalıcı çözüm bulma konusunda itici bir güç olması daha rasyonel bir hareket tarzıdır. Ahıska Türklerinin geri dönüşü, Gürcistan aksini iddia etse de, kalıcı çözüm için kendisine oldukça uygun bir fırsat sunmaktadır. Geri dönen Ahıskalılar vasıtasıyla, söz konusu Ermeni tehdidi dengelenebileceği gibi, RF'nin bölgeyi şekillendirme konusuyla ilgili malum niyetinin de boşa çıkarılması mümkün olabilecektir. Benzer şartlarda Ahıska Türklerinin ataları Kıpçaklarla Gürcü Krallığı, 12. yüzyılda bu işbirliğini başarmışlardır. Günümüzde tekrar başarılmaması için görünürde hiçbir neden yoktur.

İnceleme neticesinde elde edilen verilere göre, Gürcistan ve RF'nin çıkarlarının uyuşmasından dolayı Ahıska Türkleri Sorunu'nun kısa ve orta vadede çözümünün mümkün olsa bile kolay olmadığı ortaya çıkmaktadır. Bölge istikrarını etkileme potansiyelinden dolayı güç dengesi de, sorunun çözümünü olumsuz yönde etkilemektedir. Bu olumsuz atmosfere karşılık, Gürcistan'ın bağımsızlığıyla birlikte siyasal tercihini Batı Dünyası'ndan

Mustafa ÜREN

yana kullanması ve Kafkasya'daki güç dengesinde RF yerine ABD'nin lideri olduğu ittifak grubu içinde yer alması, sorunun uzun vadeli çözümü konusunda elverişli bir ortam yaratmaktadır. Ortamı elverişli kılan faktörlerin başında ise, şüphesiz Gürcistan'ın Avrupa Konseyi'ne üye olması gelmektedir.

Soruna bu çerçeveden bakıldığında, Ahıska Türklerinin önlerine çıkan bu elverişli ortamdan tam olarak istifade edemedikleri görülmektedir. Aslında Avrupa Konseyi, Ahıska Türklerinin önünde iki önemli fırsat sunmuştur. Bunlardan ilki, uluslararası hukukun etkin olarak kullanılmasıdır. Ahıskalıların uluslararası hukuku etkin bir mücadele vasıtası olarak kullanmayı başarmaları halinde, Gürcistan ile aralarındaki asimetrik konumun yarattığı sıkıntılardan büyük oranda kurtulma şansını yakalayabileceklerdir. Bu konuda, geri dönüşe uzun yıllar direnen Gürcistan'ın Avrupa Konseyi'ne üye olma adına Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) gereği geri dönüş yasasını kabul etmek zorunda kalması, cesaret verici bir başlangıç kabul edilebilir.

Diğeri ise, uluslararası sistemde tesis edilmiş olan insan hakları rejimlerinden kuruluş felsefelerine uygun şekilde yararlanılması hususudur. AİHS çerçevesinde Avrupa'da oluşturulan insan hakları sistemi, Ahıskalıların lehine uygun ve eşit mücadele koşulları yaratmaktadır. Geri dönüş yasasının AİHS gereği kabul edilmiş olmasından sorunun uluslararası alanda "*insan hakları sorunu*" olarak kabul edildiği sonucu çıkarılabilir. Geri dönüş yasası, AİHS gereği çıkarıldıysa, onun yarattığı sistemden istifade ederek sürecin aktif hale getirilmesi ve tikanıklarının aşılması da mümkün olabilecektir. Bunun için sistem içinde özellikle Avrupa Halkları Federal Birliği (AHFB) ve Avrupa Azınlık Sorunları Merkezi (AASM) gibi kurum ve kuruluşların işlevlerinin iyi bilinmesine ihtiyaç vardır. Zira adı geçen iki kurum ve kuruluş, Avrupa kamuoyunun oluşturulmasında çok önemli role sahip olmasının yanında, özellikle AHFB; AB, Avrupa Konseyi ve AGİT gibi Avrupalı örgütlerin karar alma süreçlerinde etkin lobi faaliyeti yürütmektedir. Dolayısıyla adı geçen kurum ve kuruluşların

Çıkar ve Güç Dengesi Kiskacındaki Ahıska Türkleri Sorunu

imkanlarından yararlanmak suretiyle AB, Avrupa Konseyi ve AGİT nezdindeki girişimlerden daha rahat sonuç alınarak Gürcistan üzerinde arzu edilen baskı oluşturulabilecektir.

KAYNAKÇA

A. Ali Aslan, “Ahıska Türklerinin Amerika’ya Göçü: Amerika’nın Uyguladığı Bir Sosyal Mühendislik Projesi”, *Uluslararası Ahıskalı Türklerin Hukuki ve Sosyal Sorunları Sempozyumu*, 14-15 Nisan 2014, ed. R. Bayraktar, (Ankara: Astana Yayınları 2015).

A. Bican Ercilasun, “Meshet-Ahıska Türkleri Hakkında”, *Türkeli Dergisi*, 2005, 116.

A. Muhtar Ataç, *Rusya Tarihi: Türkler ve Komşularıyla Münasebetleri*, (Ankara: Genelkurmay 1 No.lı Basımevi 1952).

A. Tacıbayeva, “68 Yıldır 10 Ayrı Ülkede Vatan Hasreti Çekiyoruz”, *İpekyolu Gezi ve Kültür Dergisi*, 2013, 16, 38-45.

A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, I. Cilt, 3. Baskı, (İstanbul: Enderun Kitabevi 1981).

Alexander Osipov, *Russian Experience of Ethnic Discrimination: Meskhetians in Krasnodar Region*, (Moscow/RF: The Report Published By Memorial Human Rights Center 2000).

Andrei Khanzhin, “Durable Solutions for Meskhetian Turks: The issue revisited”, *European Yearbook of Minority Issues*, 2004, 4(5), 495-511.

Andrew Heywood, *Global Politics*, (New York/USA: Broadcasting of Palgrave Macmillan 2011).

Mustafa ÜREN

Arif Yunusov, *Meskhetian Turks: Twice Deported People*, (Baku: The Research Document Published by The Institute of Peace and Democracy 2000).

Atila Eralp, “Sistem”. *Devlet ve Ötesi İçinde (9. Baskı)*, (Ankara: İletişim Yayınları 2012), 125-153.

Aygün Attar, “Zangezür İli Nasıl Ermenilerin Oldu?”, *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2003, 2, 1-10.

Ayşegül Aydıngün, “Ahıska Türklerinin Dünü, Bugünü ve Yarını”, *Yeni Türkiye Dergisi Türk Dünyası Özel Sayısı II*, 2013, 54, 2665-2674.

-----, *Ahıska Türklerinin Gürcistan’a Dönüşü*, (Ankara: ASAM Yayını No: 6 2008).

-----, “Ahıska (Meskhetian) Turks: Source of Conflict in the Caucasus”. *International Journal of Human Rights*, 2002, 6 (2), 49-64.

-----, “Rethinking on Ethnic Identity Formation and Shift: The Case of the Ahıska (Meskhetian) Turks”, The Faculty of the Department of Sociology of Middle East Technical University, Unpublished Doctor’s Thesis, Ankara 2001.

Ayşegül Aydıngün vd, *Meskhetian Turks, Culture Profile No: 20*, (Washington/USA: Publication of The Center for Applied Linguistics 2006).

Beşir Mustafayev, “Cihan Hakimiyetini Moskoflara Öğütleyen Deli Petro’nun Vasiyetnamesi ve Ermenistan Devletinin Kurulmasında Etkisi”, *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 2013, 11, 17-27, s.22.

C. Jin Oh, “Comparative Analysis of The Ahıska (Meskhetian) Turks and Koreans in Post-Soviet Kazakhstan and Uzbekistan: The Making of Diaspora Identity and Culture”, *Millî Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi*, 2012, 94, 14-26.

Çıkar ve Güç Dengesi Kaskacındaki Ahıska Türkleri Sorunu

Charles Blandy, *The Meskhetians: Turks Or Georgian? A People without A Homeland*, (Surrey/England: Publication of Conflict Research Center 1998).

Dünya Ahıska Türkleri Birliği, *DATÜB 2010-2014 Faaliyetleri*, (Ankara: DATÜB Yayını 2014).

Ergin Güneş, “Tehdit Algılamaları Ekseninde Rusya’nın Yakın Dönem Kafkasya ve Orta Asya Politikası”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 2013, 27, 176-203.

Geoffrey Gresh, “Coddling The Caucasus: Iran’s Strategic Relationship with Azerbaijan and Armenia”, *Caucasian Review of International Affairs*, 2006, 1(1), 1-13.

H. Basri Yalçın, “Uluslararası Sistem ve İstikrar: Kavramsal Bir Değerlendirme”, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 2015, 10(1), 209-229.

Hasan Kanbolat ve Nazmi Gül, “The Geopolitics and Quest for Autonomy of the Ermenians of Javakheti (Georgia) and Krasnodar (Russia) in the Caucasus”, *Ermeni Araştırmaları Dergisi*, 2001, 2, 3-34.

Hasan Oktay, “Kafkaslarda Barışın Önündeki Engeller ve Ermenistan”, *21. Yüzyılda Türk Dünyası Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, 02-05 Aralık 2010, (Lefke: EkoAvrasya Yayınları 2011), 317-320.

Hayati Aktaş ve Seyfettin Buntürk, “Güney Kafkasya’da Güç Mücadelesi ve Ahıska Türklerinin ABD’ye Göçü”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2007, 167, 129-142.

Hedvig Lohm, *Javakhaeti After the Rose Revolution: Progress and Regress in the Pursuit of National Unity in Georgia, Working Paper No: 38*, (Flensburg/Germany: Publication of ECMI 2007).

International Crisis Group(ICG), *Georgia: The Javakheti Region’s Integration Challenges*, (Brussels/Belgium: Europe Briefing No: 63 2011).

Mustafa ÜREN

Isabelle Kreindler, “Soviet Deported Nationalities: A Summary and An Update”, *Soviet Studies*, 1986, 38 (3), 387-405.

John J. Mearsheimer, “Back to The Future: Instability in Europe After The Cold War”, *International Security*, 1990, 25(1), 5-56.

John J. Mearsheimer, “Structural Realism”. *International Relations Theories: Discipline and Diversity Within*, eds. T. Dunne, M. Kurki and S. Smith. (Oxford/England: Oxford University Pres 2007). 71-88.

Jonathan Wheatley, *The Integration of National Minorities in the Samtskhe-Javakheti and Kvemo Kartli Provinces of Georgia, Working Paper No: 44*, (Flensburg/Germany: Publication of ECMI 2009).

-----, *Obstacles Impending the Regional Integration of the Javakheti Region of Georgia, Working Paper No: 22*, (Flensburg/Germany: Publication of ECMI 2004).

Justin McCarthy, *Ölüm ve Sürgün: Osmanlı Müslümanlarının Etnik Kıyımı (1821 – 1922)*, Çev. F. Sarıkaya, (Ankara: TTK Yayınları 2012).

Kamer Kasım, *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*, 2. Baskı, (Ankara: USAK Yayınları 2011).

Kemal Özcan, “II. Dünya Savaşı Sırasında Sovyetler Birliği’nde Yaşanan Sürgün Hadiseleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 2002, 141, 135-138.

Kenneth N. Waltz, “Realist Thought and Neorealist Theory”, *The Journal of International Affairs*, 1990, 44(1), 21-37.

-----, “Uluslararası İlişkiler Kuramı”. *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi İçinde*, Çev. E. Onulduran, (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No: 510 1982), 3-95.

Çıkar ve Güç Dengesi Kiskacındaki Ahıska Türkleri Sorunu

-----, *Theory of International Politics*, (California/USA: Addison-Wesley Publishing Company 1979).

M. Fahrettin Kırzıoğlu, “Hristiyan Atabekler Hükümeti-I”, *Bizim Ahıska Dergisi*, 2008, 10, 12-17.

-----, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, 2. Baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 1998).

-----, *Yukarı Kür ve Çoruk Boyları'nda Kıpçaklar*, (Ankara: TTK Basımevi 1992).

-----, “Ahıska Bölgesi ve Türklük”, *Türk Kültürü Dergisi*, 1969, 86, 203-206.

-----, *1855 Kars Zaferi*, (İstanbul: Işıl Matbaası 1955).

Muhsin Yazıcıoğlu, “Ahıska Türkleri Meselesi Milli Bir Davadır”, *Bizim Ahıska Dergisi*, 2007, 7, 11-12.

Nana Sumbadze, “Back Home Again: The Repatriation and Integration of Meskhetian Muslims in Georgia”, *The Meskhetian Turks at a Crossroads: Integration, Repatriation or Resettlement Within*, eds. T. Trier and A. Khanzhin, (Berlin/Germany: Publication of ECMI 2007), 288-377.

Nazim Cafersoy, “Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyon Arayışları”, *Avrasya Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 2002, 4 (8), 51-101.

Okan Yeşilot, “Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları”, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 2008, 36, 187-199.

Oleg Kuznetsov, “Constructing Identity and Social Networks: Meskhetian Turks in Russian Federation”, *The Meskhetian Turks at a Crossroads*:

Mustafa ÜREN

Integration, Repatriation or Resettlement Within, eds. T. Trier and A. Khanzhin, (Berlin/Germany: Publication of ECMI 2007), 197-237.

Orhan Uravelli, “Razdan Madoyan’ı Okurken”, *Bizim Ahıska Dergisi*, 2006, 6, 21-22.

-----, “Ahıska Türkleri Sorunu ve Gürcü Meskh Tezi”, *XII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri İçinde*, II. Cilt, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 1999), 361-363.

Oskari Pentikainen and Tom Trier, *Between Integration and Resettlement: The Meskhetian Turks, Working Paper No: 21*, (Flensburg/Germany: Publication of ECMI 2004).

Rasim Bayraktar, “Ahıska Türklerinin Dünyadaki Nüfus Dağılımı”, *2023 Dergisi*, 2013, 148, 72-77.

Roin Kavrelişvili, “Güney Gürcistan’dan Sürgüne Gönderilen Toplulukların Geriye Dönüş Yolundaki Hukuki Durumu”, *Uluslararası Ahıskalı Türklerin Hukuki ve Sosyal Sorunları Sempozyumu*, 14-15 Nisan 2014, ed. R. Bayraktar, (Ankara: Astana Yayınları 2015).

Rüstem Mürseloğlu, “Hala Susmakta Kars, Erzurum, Ardahan!”, *Ahıska Dergisi*, 2004, 6, 4-5.

S. Enders Wimburs ve Ronald Wixman, “Sovyet Orta Asyası’nda Yeni Bir Seda: Mesketiya Türkleri”, Çev. E. Özbilen, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Ağustos 1987, 151-170.

Sascha Kuhn vd, *Energy Cooperation in the Caucasus: Continuity and Change in Russian-Turkish Relations*, (Malmö/Sweden: A Report Published by Malmö University 2010).

Seyfettin Buntürk, *Rus Türk Mücadelesinde Ahıska Türkleri*, (Ankara: Berikan Yayınevi 2007).

Çıkar ve Güç Dengesi Kiskacındaki Ahıska Türkleri Sorunu

Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar*, 6. Baskı, (İstanbul: İletişim Yayınları 2010).

Şamil Kurbanov, “Ahıska Türkleri”, *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, 1991, 279, 11-16.

Şerafettin Turan, “1829 Edirne Antlaşması”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 1951, 1-2 (IX), 111-151.

Thomas Diez vd, *Key Concepts in International Relations*, (London/UK: SAGE Publications 2011).

Timuçin Kodaman ve A. Ali İren, “Gürcistan Ulus-İnşa Çabalarının Önünde Bir Engel: Cavaheti Ermenileri”, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 2013, 5(2), 67-75.

Tom Trier vd, *Meskhethians: Homeward Bound*, (Tbilisi/Georgia: Publication of ECMI 2011).

Y. Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi: 1914-18 Genel Savaşı/Savaşı Sonu*, III. Cilt, Kısım: 4, 2. Baskı, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi 1991).

Yunus Zeyrek, “Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu: Ahıskalı Kardeşlerimizin Arkasındayız”, *Bizim Ahıska Dergisi*, 2010, 20, 6-10.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:2

Suudi Arabistan'da Arap Baharını Engelleyen İç Dinamikler

Domestic Dynamics Preventing Arab Spring In Saudi Arabia

Emrah Utku GÖKÇE^(*)

Özet

Orta Doğu'da petrolün keşfi, petrole sahip bölge devletlerinin politik, ekonomik ve sosyal yapısını etkilemiş; bu durum milli gelirlerinin büyük bir kısmını petrol ihracatından elde eden rantıye devletlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu makalede Arap Baharı bağlamında Orta Doğu petrol ülkelerinden Suudi Arabistan'ın ayaklanmalar sırasında siyasal istikrarını nasıl koruduğu, Rantıye Devlet Teorisi (RDT) aracılığıyla incelenmiştir. Suudi Arabistan, milli gelirinin büyük kısmını petrolden elde ettiğinden rantıye devlet olarak tanımlanmaktadır. RDT'ye göre; petrol gelirleri, yönetimi, vergilendirme ve temsiliyet sistemini, muhalefet hareketlerini etkileyen ve mevcut iç politikaların sürekliliğini sağlayan en önemli unsurdur. Bu temel unsurdan ve onun etkilerinden dolayı Suudi Arabistan'da ayaklanmalar yaşanmamış ve yakın gelecekte de Suudi Arabistan'da bu yönde bir değişiklik beklenmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Petrol, Rantıye Devlet Teorisi, Suudi Arabistan, Arap Baharı

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:2

(*) Muş Alparslan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi, E-posta: eutku.gokce@alparslan.edu.tr

Abstract

The discovery of oil in the Middle East affected the political, economic and social structure of states in the region, which have got oil. This case caused to the emerging of rentier states which gain a large part of their national income from oil export. In this article, it was examined by means of Rentier State Theory (RST) how Saudi Arabia protected its own political stability during the uprisings. Saudi Arabia is a rentier state because of the fact that a large portion of its national income is based on oil revenues. According to RST; Oil revenue is the most important factor, which affects administration, taxing and representation system, and opposition movements; and which provides continuity of the domestic policies. The uprisings have not occurred in Saudi Arabia due to this main factor and its effects. It is not expected any change in Saudi Arabia in the near future.

Keywords: *Oil, Rentier State Theory, Saudi Arabia, Arab Spring*

Giriş

2010 yılının son aylarına doğru Arap coğrafyasında yönetimlere karşı halk ayaklanmaları ve muhalefet gösterileri başlamıştır. Bu coğrafyadaki birçok Arap devleti -Tunus, Mısır, Yemen, Suriye, Bahreyn- ayaklanmalardan doğrudan etkilenip, iktidar/rejim değişikliği yaşamıştır. Suudi Arabistan, Umman, Cezayir, Fas gibi devletler olaylardan dolayı olarak etkilenmiş, bu devletlerde sadece muhalif gösterilere tanık olunmuştur. Batı basını olayları genel olarak “Arap Baharı” olarak adlandırmıştır.¹

Bu çalışmada, Arap Baharı sürecinde “Suudi Arabistan’da neden bir iktidar/rejim değişikliği olmamıştır?” sorusuna Rantiye Devlet Teorisi(RDT) bağlamında yanıt bulmaya çalışılacaktır. Suudi Arabistan’ın Orta Doğu’da ve Körfez ülkeleri arasında etkin aktör olması, sahip olduğu

¹ Joshua Keating, “Who first used the term Arab Spring?”, Erişim 18 Şubat 2016, <http://foreignpolicy.com/2011/11/04/who-first-used-the-term-arab-spring/>.

petrol yataklarından dolayı dünyanın en büyük petrol ihracatçısı olması, uluslararası aktörlerle -başta Amerika Birleşik Devletleri (ABD) olmak üzere- girdiği politik ve ekonomik ilişkiler, Suudi Arabistan'ı hem Orta Doğu bölgesinde hem de uluslararası politikada önemli bir ülke haline getirmiştir. Bu çerçevede, Suudi Arabistan'ın genel tarihi, politik ve ekonomik durumu incelenirken, Suudi Arabistan'ın petrol gelirlerinden dolayı rantıye devlet olduğu veriler ışığında gösterilecektir. Çalışmanın “Rantıye Devlet Teorisi Bağlamında Suudi Arabistan'da Arap Baharının Genişlemesini Engelleyen Dinamikler” başlığı altında, Suudi rejiminin Arap Baharı bağlamında meydana gelen gösterileri nasıl bastırabildiği ve rejimi yıkacak bir muhalefetin nasıl önlendiği RDT ve geleneksel yönetim bağlamında açıklanacak; bunun yanı sıra Suudi Arabistan rejiminin petrol ile ilişkisi detaylı olarak ele alınacaktır. Ayrıca, Suudi Arabistan'da siyasal hakların var olup olmadığı; petrol, vergilendirme politikaları ve siyasal katılım arasındaki bağ incelenecek, bu inceleme sonucunda Suudi rejiminin kendi meşruiyetini nasıl sağladığı ve neden Suudi Arabistan'da kitlesel muhalefetin ortaya çıkmadığı, küçük çaplı gösteriler çıksa da neden Arap Baharındaki gibi genişleyemediği ele alınacaktır.

Geçmişten Bugüne Yükselen Monarşi: Suudi Arabistan

Modern Suudi Krallığı, Abdülaziz El Suud tarafından kurulmuş ve 1953-2015 yılları arasında oğulları Suud, Faysal, Halid, Fahd, Abdullah tarafından yönetilmiştir. Kral Selman 23 Ocak 2015'ten beri ülke yönetimindedir. 1950 sonrası, krallığın geniş çapta petrol kaynaklarının çıkarılması, petrolün ihracı ve ülkede ekonomik gelişimin olduğu dönemdir. Modern Suudi Arabistan'ın en önemli ekonomik kaynağı olan petrol, politik, ekonomik ve sosyal yapıdaki değişimlerin temel nedenidir.

Kral Abdülaziz El Suud, Suudi Arabistan'ın modernleşme sürecindeki ilk lideridir. Yönetimi boyunca ülkenin altyapı inşasında, temel iletişim sistemlerinde, eğitimde, sağlıkta, ziraatta yenileşmenin ilk adımlarını atmıştır. 1930 yılı itibarıyla, günümüzde de devam eden Suudi Arabistan

Emrah Utku GÖKÇE

ve ABD arasında diplomatik ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. 1933'te ilk petrol araştırmaları gerçekleştirilmiş ve ülkede dünya üzerindeki en yüksek oranda petrol rezervleri bulunmuştur.²

1950'ler Suudi Arabistan için değişimin başladığı yıllardır. Petrol gelirleri Suudi Arabistan'daki siyasal, ekonomik ve toplumsal hayatta değişimi, kamu ve alt yapı hizmetlerinde artışı, bedevi/göçebe yaşam tarzından yerleşik şehir hayatına geçişi beraberinde getirmiştir.³ Petrol gelirleriyle birlikte, politik ve ekonomik gücü artan Suud ailesinin politik ve ekonomik anlamda ittifak kurduğu zümreye ilişkin kararları da değişmeye başlamıştır. Suud ailesi, petrol gelirleriyle kendi kabilesinden bir ekonomik elit oluşturmuştur. Petrol öncesi dönemde Hicazlı tüccarların sermayesinden faydalanan Suud monarşisinin, petrol gelirleri artınca Hicazlı tüccarlara ihtiyacı kalmamıştır. Böylece Suud ailesi Hicazlı tüccarlarla gerçekleştirdiği ittifakı ortadan kaldırıp, Arabistan'daki diğer kabile reisleriyle petrol gelirlerinden sağlanan mali kaynakla politik ittifak içine girmiştir.⁴

Suudi Arabistan'da devlet aygıtının gelişmesini sağlayan en önemli etken petrolün bulunmasıdır. Petrol, iç dinamiklerin yanı sıra ülkenin dış dinamiklerini de etkilemiştir. Petrolün iç dinamiklere katkısına baktığımızda, devletin gelirlerini artırmış, ülke içindeki kabileler ve tüccarların devlete sadakatini sağlamış, paranın yönetimi için 1951-52'de Para Ajansı ve 1954'te Ekonomi ve Maliye Bakanlığı'nın kurulmasına neden olmuştur. Petrol, Suudi Arabistan'ın dünya ekonomisine entegre olmasını ve dönemin hegemon gücü ABD ile politik ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini sağlamıştır. Bu durum ülkede ABD çıkarları çerçevesinde

2 "A Chronology: The House of Saudi", Frontline, Erişim 03 Aralık 2015, <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/saud/cron/>

3 Sharaf Sabri, *The House of Saudi in Commerce: A Study of Royal Entrepreneurship in Saudi Arabia*, (New Delhi: Chaman Enterprises 2011), p. 8.

4 Meliha Benli Altunışık, "Ortadoğu'da Petrol ve Demokrasi İlişikine Bir Bakış", *Doğudan Dergisi*, 2008, S: 4, s. 73-74.; Sharaf Sabri, *a.g.e.*, p. 8-12.

Suudi Arabistan'da Arap Baharını Engelleyen İç Dinamikler

Savunma Bakanlığı'nın kurulmasına neden olmuştur.⁵ Bunun bir sonucu olarak Kral Abdülaziz ve ABD arasında Suudi petrollerini işlemek amacıyla 1944'te Arabian-American Oil Company (ARAMCO) adlı petrol şirketi kurulmuştur. ARAMCO, Suudi hükümetine düzenli gelir sağlamanın karşılığında Suudi Arabistan'ın doğu çöllerinde bulunan petroler üzerinde ayrıcalıklı haklar elde etmiştir. ARAMCO, sadece petrol çıkarmamış ülkenin inşasında da büyük rol oynamıştır. Şirket, konut, havaalanı, hastane, okul ve Suudi petrollerini korumak amacıyla askeri üsler de inşa etmiştir.⁶

Abdülaziz'in oğlu Kral Suud (1953-1964), 1953'te tahta geçmiştir. Bakanlar Kurulu içinde, Sağlık, Eğitim ve Ticaret Bakanlığı'nı oluşturmuş ve 1957'de Kral Suud Üniversitesi'ni Riyad'da kurmuştur. Kral Suud döneminde ekonomik anlamda bir gelişme yaşanmamış, 1958'de aşırı harcamalardan dolayı bütçe 310 milyon Amerikan Doları açık vermiştir.⁷

Kral Faysal (1964-1975), Suudi Arabistan'ın dönüşümünde ekonomik ve sosyal gelişim planlarına önem vermiş, özellikle sanayi alanında önemli adımlar atmış, kadınlar için ülkede okullar açmıştır. 1960 ve 1970'lerde Arap-İsrail Savaşları ve 1973 Petrol Krizi'nde Faysal, kendi çıkarları çerçevesinde barış ve istikrarın yanlısı olmuştur.⁸ Kral Faysal, “*Biz serbest girişim ekonomisini, İslam kuralları ile uyum içinde olduğu ve insanlara her türlü fırsatı verdiği, ülkemize uyduğu için tercih ettik.*” diyerek ekonomik sistem olarak kapitalizmi tercih etmiştir. Kral Faysal, ekonomik planlamalar için Uluslararası Para Fonu (IMF) ile ilişki kurmuştur. 1959'da kurulan Ekonomik Gelişme Komitesi 1965'te Merkez Planlama Örgütü'ne çevrilmiştir. 1970'de ise ilk beş yıllık kalkınma planı hazırlanmıştır.⁹

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:2

5 Fulya Atacan, *Değişen Toplular ve Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu*, (İstanbul: Bağlam Yayıncılık 2004), s. 226.

6 a.g.e.

7 Royal Embassy of Saudi Arabia in Washington, DC, “Saudi Arabia History of A Civilization”, 03 Aralık 2015, <http://www.saudiembassy.net/about/country-information/history/>

8 a.g.y.

9 Fulya Atacan, a.g.e., s. 231.

Emrah Utku GÖKÇE

1960’larda Suud ailesinin prensleri Kral Faysal’ın kararıyla petrol endüstrisi tabanlı özel şirketler kurarak, piyasaya girmişlerdir. 1970’lerden 1980’lere kadar geçen süre Suudi Arabistan için önemlidir. Çünkü yaşanan petrol krizi, petrolün varil fiyatını yükseltmiş Suudi petrol gelirlerinin artmasını sağlamıştır.¹⁰ Ülkenin sahip olduğu yüksek gelirler sayesinde, Kral Faysal ülkenin modernleşme sürecini hızlandırırken, ülke vatandaşlarının da refah seviyelerini de artmıştır.¹¹ Ayrıca Faysal eğitime yönelik reformlar gerçekleştirmiş, Suudi Arabistan’da eğitimli orta sınıfın oluşmasına yardımcı olmuştur. Bu oluşan eğitimli orta sınıf, devletin işlevselliğini artırmak amacıyla idarede kullanılmış, petrol gelirlerinden pay verilmiştir; ama bu grupların karar alma mekanizmalarında yer almalarına izin verilmemiştir.¹²

Kral Halid (1975-1982) dönemi Suudi Arabistan için geniş ölçüde refah ve bolluk dönemidir. Birinci ve İkinci Petrol Krizi çerçevesinde Suudi Arabistan ciddi oranda petrol gelirleri elde etmiştir. Bu dönemde, nüfusunun yaklaşık olarak dört milyon olması, bu kadar büyük bir gelir artışının tüketimini sağlayamamıştır. Bundan dolayı ülkede hızlı oranda inşaatlaşmaya ve altyapı modernizasyonlarına devam edilmiştir. Sürecin devamı için ülke dışından da işçiler getirtilmiştir. Ülkede var olan bu bolluk aynı zamanda toplumsal ve siyasal yozlaşmayı da beraberinde getirmiştir. Rüşvet ve kayırma ilişkilerinin artmasına en büyük tepkiyi ise dinsel gruplar vermiştir.¹³

Suudi Ulusal Muhafızları’nda bir dönem görev yapmış olan ve daha sonra Medine Üniversitesi’nde okumaya başlayan Sayaf El Utaybi, El Suud ailesinin meşruiyetini kaybettiğini, toplumlumun modernleşme hamleleri sonucunda bozulduğunu, hatta ulemanın da sistem tarafından satın alındığını iddia ettiği vaazlarına başlamıştır. El Utaybi yaklaşık 500

10 Sharaf Sabri, *a.g.e.*, p. 14-15.

11 “A Chronology: The House of Saud”, *a.g.y.*

12 Fulya Atacan, *a.g.e.*, s. 231.

13 “A Chronology: The House of Saud”, *a.g.y.*

Suudi Arabistan'da Arap Baharını Engelleyen İç Dinamikler

kişilik takipçisiyle Mekke'de toplanmış 1979'da silahla Kâbe'ye girmiş ve yönetime karşı ayaklanmayı başlatmıştır. 3 Aralık'ta ayaklanma tamamen bastırılmış ve isyancılar asılmıştır.¹⁴ Bu ayaklanma, Suudi Arabistan'ın toplum karşısında dinsel imajının bozulmasına neden olmuştur. Bozulan imajını düzeltmek isteyen Suudi ailesi, Vahhabi öğretisi temelinde dinsel eğitime yönelmiş bu çerçevede çeşitli yeni eğitim merkezleri kurmuştur.¹⁵

Kral Fahd (1982-2005), Suudi hükümet yapısını yeniden şekillendirmiş ve 2005'te yapılan ilk ulusal çapta belediye seçimlerini desteklemiş; aktif olarak bölgesel ve küresel krizleri çözmeye yönelik adımlar atmıştır. İsrail-Filistin çatışmasına, Irak'ın Kuveyt'i işgaline, Lübnan'daki iç savaşa, Bosna-Hersek, Kosova, Çeçenistan, Afganistan, Keşmir ve Somali meselelerine önem vermiştir.¹⁶ 1980'lerde meydana gelen petrol fiyatlarındaki ani düşüş, petrol ihraç eden ülkelerde ekonomik ve politik sıkıntılara neden olmuştur. Suudi Arabistan'ın bölgedeki etkinliği bölgesel istikrarı olumlu yönde etkilemiştir. Örneğin, Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi'nin kurulması ve güçlenmesinde lider olmuş, İran-Irak Savaşı'nda ateşkese katkıda bulunmuştur. Ancak 1991'de patlak veren Körfez Savaşı bölgede istikrarı ve diplomatik ilişkileri önemli ölçüde değiştirmiştir. Irak'ın yayılcı politikaları Suudi Arabistan ve ABD arasındaki diplomatik ve askeri ilişkileri artırmıştır. Böylece Suudi Arabistan küresel ölçekte itibarını artırırken kendi içindeki ulema ve dinsel muhalefetten de büyük tepki görmüştür.¹⁷

Kral Abdullah (2005-2015) terörizm başta olmak üzere devam eden iç ve dış meselelerle yakından ilgilenmiş; 11 Eylül saldırıları sonrasında ABD ile teröre karşı mücadelede ortak ilişkiler gerçekleştirmiştir.¹⁸ Kral Abdullah döneminde meydana gelen küresel ölçekteki 2008 ekonomik

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:2

14 Fulya Atacan, *a.g.e.*, s. 233.

15 "A Chronology: The House of Saud", *a.g.y.*

16 "Saudi Arabia History of A Civilization", *a.g.y.*

17 "Country Profile: Saudi Arabia", *Library of Congress-Federal Research Division*, September 2006, p. 4, Erişim 4 Aralık 2015, https://www.loc.gov/frd/cs/profiles/Saudi_Arabia.pdf

18 *a.g.y.*

Emrah Utku GÖKÇE

krizi, dünyanın en büyük petrol üreticisi Suudi Arabistan'ı neredeyse hiç etkilememiştir. Önümüzdeki 10 yıl içinde petrolden 4 trilyon dolarlık gelir elde edeceğinin açıklanması, yabancı yatırımcılar için bu ülkeyi daha da cazip hale getirmektedir. Kral Abdullah'ın ölümünden sonra 23 Ocak 2015'te tahta Selman bin Abdülaziz geçmiştir.¹⁹

Suudi Arabistan Krallığı'nın yönetim biçimi monarşi, dini İslam, anayasası Kuran ve Sünnet, dili de Arapçadır. Politik yapı, İslama dayalı hukuk kuralları tarafından şekillendirilmiştir.²⁰ Kral, yönetimin en tepesindedir ve kral iktidara geldiğinde kendisinden sonra gelecek olan kralı (veliaht kral, naip) da kendisi atamaktadır. Naibin nasıl seçileceğine ilişkin herhangi bir yasa yoktur; ancak geleneksel olarak aile içindeki ikinci sıradaki prens bu konuma gelmektedir.²¹ 2007'den itibaren, Kral Abdullah, kendi oğulları ve torunlarından seçtiği 35 kişilik bir meclis ile Kral ve Naibin ülkeyi yönetemez hale gelmesi durumunda kimin Kral olacağına karar verecek bir meclis oluşturmuştur.²²

Suudi Arabistan'da Bakanlar Kurulu, 1953 yılında yürütme organı olarak ilk Kral Suud tarafından kurulmuş; 1993'de Kral Fahd tarafından yeniden yapılandırılmıştır. Bakanlar Kurulu'nun başında başbakan sıfatıyla Kral vardır. Ayrıca birinci ve ikinci başbakan vekili (Savunma Bakanı), 20 Bakan ve bölge yöneticileri Bakanlar Kurulu'nu oluşturmaktadır. Bakanlar Kurulu üyeleri Kral tarafından atanmaktadır; kurul Kral'a karşı sorumludur. Kral, 30 gün içinde Bakanlar Kurulu'nun aldığı herhangi bir kararı veto etme yetkisine sahiptir. Kurul içinde Savunma, İçişleri ve Dışişleri Bakanlığı daimi olarak kraliyet ailesinin kontrolünde olmuştur. Diğer bakanlıkların başına kraliyet ailesinin dışından üst bürokrat ve teknokratlar da gelebilir; ama genellikle sisteme bağlı kişiler tercih edilmektedir.²³

19 "Kriz Suudi Arabistan'ı Teğet Geçti", *BBC Türkçe, Erişim* 04 Aralık 2015,

http://www.bbc.com/turkce/1g/izlenim/2009/11/091120_fooc_saudi.shtml

20 James Wynbrandt, *A Brief History of Saudi Arabia*, (New York: Checkmark Books 2010), p. 261.; Fulya Atacan, a.g.e., s. 250.

21 Fulya Atacan, a.g.e., s. 250.; "Saudi Arabia History of A Civilization", a.g.y.

22 "Saudi Arabia History of A Civilization", a.g.y.

23 Fulya Atacan, a.g.e., s. 252.; James Wynbrandt, a.g.e., p. 262.

Suudi Arabistan'da Arap Baharını Engelleyen İç Dinamikler

Danışma ya da Şura Meclisi, 1992'de Meclis El Şura kanunu ile kurulmuştur. Suudi vatandaşı, 30 yaş üstü 150 erkek (Bu sayı 1997'de 60, 2001'de 90, 2003'te 120, 2005'te 150 üyeye çıkartılmıştır.) ve 2013'te yapılan düzenleme ile ilk defa 30 kadın üye kral tarafından meclise seçilmiştir. Meclisin yasama yetkisi yoktur. Genel devlet politikaları, kanun, düzenleme, uluslararası anlaşma konusunda Krala görüşlerini bildirebilir; özellikle genel ekonomik ve sosyal gelişme konularında, bakanlık ve diğer hükümete bağlı kurumların yıllık raporlarını tartışıp önerilerde bulunabilir (Şura Kanunu-Madde 15). Meclis'in alacağı kararlar Bakanlar Kurulu'na gönderilir, Bakanlar Kurulu Şura'nın aldığı kararları uygun bulursa Kraliyet onayı ile karar çıkarılır, eğer Bakanlar Kurulu Şura ile aynı fikirde değilse son kararı Kral verir(Şura Kanunu Madde-17).²⁴

Suudi yönetimi, halk ayaklanmalarının ülkede yaygınlaşmasını önlemek amacıyla, reform sürecini başlatmıştır. Ülkede var olan 40 aktivist Suudi Kralı Abdullah'a mektup yazarak Şura Meclisi üyelerinin atamayla değil seçimle gelmesini, kadınlara seçme seçilme hakkının verilmesini, yolsuzluğa karşı mali meselelerde hesap verilebilirliğin artırılmasını beyan etmişlerdir. Bu bağlamda, kadınlara yerel seçimlere girme hakkı ve Şura Meclisi'ne atanabilme hakkı tanınmıştır.²⁵

Suudi Arabistan Ekonomisinde Petrol Üretimi ve Rantiye Devlet Teorisi

1900'lü yılların başında, Suudi Arabistan'ın temel gelir kaynağı Suriye ile gerçekleştirdiği deve ticaretine bağlıydı. Ancak Birinci Dünya Savaşı'ndan ötürü gelir kaynaklarında düşüş meydana geldi. Kral Abdülaziz, gelir kaynaklarını artırmak ve Arap ulusal birliğini sağlamak için Mekke, Medine

24 Fulya Atacan, *a.g.e.*, ss. 250-251; Royal Embassy of Saudi Arabia in Washington, DC, "Majilis Al-Shoura Law", Erişim 04 Aralık 2015,

https://www.saudiembassy.net/about/country-information/laws/Majlis_Ash_Shura_Law.aspx

25 Caryle Murphy, "Saudi Arabia's King Abdullah Promises \$36 Billion in Benefits", 23 February 2011, Erişim 04 Aralık 2015 <http://www.esmonitor.com/World/Middle-East/2011/0223/Saudi-Arabia-s-King-Abdullah-promises-36-billion-in-benefits>

Emrah Utku GÖKÇE

ve Cidde dâhil olmak üzere Hicaz Bölgesi'ni fethetmiştir. Bu süreçte, Suud ailesi, tacirlerden aldığı vergilerden ve Hac gelirlerinden yılda yaklaşık 2,2 milyon Amerikan Doları elde etmiştir. Yeni temelleri atılan bu devletin ekonomisi, yerel ve uluslararası iletişim mekanizmalarından yoksunluk, doğal kaynakların yetersizliği, eğitim, işçi seviyesindeki yetersizlikler ve yatırımların olmamasından dolayı çok zayıf kalmıştır.²⁶

1938'de petrol bulunsa da İkinci Dünya Savaşı'ndan dolayı uluslararası ölçekte genel ticareti yapılamamıştır. 1950-1970 yılları arasında, Suudi Arabistan'da bulunan petrol kaynaklarına doğrudan, Suudi devletinden daha çok, petrol arzını ve fiyatlarını belirleyen ARAMCO hâkim olmuştur. 1970'lere kadar devlet doğrudan petrol üretimi ve fiyatlandırma noktasında aktif rol almamış, petrol satışından elde edilen gelirin %70-%80'i ARAMCO tarafından devlete verilmiştir. 1960'larda sanayileşmiş devletler bol ve ucuz petrole ulaşırsalar da, 1970 ve 1980'li yıllarda meydana gelen Orta Doğu'daki Arap-İsrail savaşlarında çoğu sanayileşmiş devletlerin İsrail'e yardım etmesi; petrol üreten Arap devletlerince petrolün bir dış politika aracı olarak kullanılmasına yol açmıştır. Petrol fiyatları %100 yükseltmiştir. Bu durum Suudi Arabistan'ın ciddi oranda petrol gelirleri elde etmesini sağlamış ve rantiyeye devlete dönüşümüne zemin hazırlamıştır.²⁷

“Rantiye devlet fikri ilk olarak 1970'de Hossein Mahdavy tarafından ortaya atılmıştır. Daha sonra Hazem Beblawi ve Giacomo Luciani gibi iktisatçılar tarafından 1987'de geliştirilmiştir.”²⁸ Rant, emek sarf etmeksizin ülkede bulunan doğal kaynakların satışından ve kiralanmasından elde edilen parasal gelirdir. Bir ülkenin kendi doğal kaynaklarını ülkenin dışındaki

26 Sharaf Sabri, *a.g.e.*, p. 7.

27 Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Savaş, Siyaset ve Diplomasi*, (Bursa: MKM Yayıncılık, 2008), s. 481-482.

28 Meliha Benli Altunışık, “Rentier State Theory and the Arab Uprising: An Appraisal”, *Uluslararası İlişkiler*, Yaz 2014, Cilt 11, S: 42, s. 76. (Ayrıca bkz: Hossein Mahdavy, “Patterns and Problems of Economic Development in Rentier States: The Case of Iran”, M. A. Cook (ed.), *Studies in Economic History of the Middle East*, Oxford, Oxford University Press, 1970.; Hazem Beblawi and Giacomo Luciani (eds.), *The Rentier State: Nation, State and Integration in The Arab World Volume II London, Croom Helm*, 1987.)

Suudi Arabistan'da Arap Baharını Engelleyen İç Dinamikler

alıcılara satışı ya da kiralaması; bu durumun ülke ekonomisinin temel karakteristiği haline gelmesi; ve bu şekilde elde edilen rantın, ülkenin toplam ekonomik gelirlerinin %40'dan fazlasını kapsaması rantıye ekonomiyi oluşturmaktadır.²⁹ Rantiyecisi, bir kişi, ekonomik bir kurum ve devlet olabilir. Bu çerçevede rantıye devlet, rantıye türünden ekonomik aktivitelerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır ve genellikle de rantıye ekonomilerde rant doğrudan devletin kasasına girdiğinden devlet ekonomisinin en önemli aktörü haline gelmekte ve devleti rantıye yapmaktadır.³⁰

Rantiye devlet, kendi halkının yaşamını devam ettirebilmesi için her zaman destek vermeye hazırdır; ancak ekonomide vergilendirmenin olmaması ya da az olması demokratik kurumsallaşmayı engellemekte ve rant gelirlerinin dağıtımında patronaj ilişkilerin gelişmesine neden olmaktadır. Rantiye devlette patronaj ilişkisi, devletin konsolidasyon sürecini sağlayan bir etkidir. Rantı elinde tutan devlet yöneticileri rakip politik gruplara karşı rant kaynağını kullanarak patronaj ilişkilerini devreye sokar ve karşı grupların devre dışı kalmasını sağlarlar. Örneğin, Suudi Arabistan, rejime alternatif güç olarak görülen Hicazlı tüccarların önüne geçmek için petrol gelirlerini kullanmıştır. Suud ailesi petrol gelirleri ile kendilerini destekleyen Necidli iş adamları sınıfını oluşturmuştur.³¹

Rantiye devlet, demokratik devlet yapılanmalarının aksine halkla ilişkisini sadakat üzerine inşa eder ve dağıtım politikalarıyla sadakatin pekişmesini sağlar. Finansal araçların elinde tutulması, rantıye devletin otonom bir şekilde hareket etmesine olanak verir. Bu durum, devletin demokratikleşme sürecini aksatır. Ayrıca toplumsal hareketlere karşı

29 Giacomo Luciani, "Allocation vs. Production States: A Theoretical Framework", *The Arab State* içinde, ed. Giacomo Luciani, (California: University of California Press 1990), p. 71-72.; Douglas A. Yates, *The Rentier State in Africa: Oil Rent Dependency and Neocolonialism in The Republic of Gabon*, (Trenton: Africa World Press 1996), p. 15.

30 Hazem Beblawi and Giacomo Luciani, *The Rentier State: Nation, State and Integretion in The Arab World Volume II*, (London: Croom Helm 1987), p. 5-11.

31 Lisa Anderson, "The State in the Middle East and North Africa", *Comparative Politics*, Vol. 20, 1987, s. 10; Kiren A. Chaudhry, "Economic Liberalization and the Lineages of the Rentier State", *Comparative Politics*, 1994, Vol. 27, s. 12-13; Meliha Benli Altunışık, 2014, a.g.m., p. 78-79.

Emrah Utku GÖKÇE

devleti otoriterliğe sürükleyerek mevcut yapıya razı olunması sağlanır.³² Bu çerçevede Ross, petrol gelirlerinin üç etkisinden bahseder. İlk olarak, “rantiye etkisi” ile vergilendirmeme ya da daha az vergilendirme politikaları aracılığıyla “siyasal rızanın” sağlanmasıdır. İkinci olarak, “baskı etkisi” ile kurumların baskı altında tutulmasıdır. Üçüncü olarak, “modernizasyon etkisi” ile sosyo-politik yapının modernleşme sürecinin durağanlaşmasıdır.³³ Bu açıklamalar çerçevesinde petrol gelirlerinin Suudi Arabistan’ı nasıl etkilediği ve Arap Baharında önleyici rol aldığı “Rantiye Devlet Teorisi Bağlamında Arap Baharının Genişlemesini Engelleyen İç Dinamikler” başlığı altında ele alınacaktır.

Tablo:1 Bazı Rantiye Devletler

Ülkeler	Nüfus (Milyon Kişi)	GSYİH (Milyar \$)	Büyüme (%) (2001-2009)	İhracat (%) (GSYİH)	Ranta Bağımlılık (Rant/İhracat) (%)
Cezayir	34,9	158,9	3,7	45	96
Libya	6,4	77,9	4,4	61	93
S. Arabistan	25,7	434,4	3,2	59	90
Irak	30,7	84,1	1,2	58	84
İran	74,2	337,9	5,1	30	78
Katar	1,4	126,5	13,5	59	77
Kuveyt	2,9	117,3	6,1	65	97

Kaynak: İlyas Sözen vd., “Ortadoğu ve Kuzey Afrika Ülkelerinin Rantiyecisi Ekonomi Yapıları”, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2011, S: 19, 89-107, s. 95.

32 Giacomo Luciani, a.g.e., p. 63; Lisa Anderson, a.g.m., p. 10; Meliha Benli Altunışık, 2014, a.g.m., p. 79.
33 Michael Ross, “Does Hinder Democracy?”, *World Politics*, 2001, V. 53, No:3, 325-361, p. 356.

Suudi Arabistan'da Arap Baharını Engelleyen İç Dinamikler

Suudi Arabistan, diğer endüstri sahalarına sahip olsa da ekonomisinin temel gelir kaynağı petrol ve onun endüstri dallarıdır. Ekonomik faaliyetler üzerinde güçlü bir devlet müdahalesi vardır. Bütçe gelirlerinin %80'i, GSYİH'nin %45'i ve ihracatın %90'ı petrol gelirlerine dayanmaktadır.³⁴ Ekonominin büyük orandaki gelir kaynağı petrol, Suud ailesinin ve aileye yakın elitlerin elinde toplanmaktadır. Toplanan bu rant mal, hizmet ve para yardımı olarak doğrudan ülke vatandaşlara karşılıksız olarak dağıtılmakta, devlet ayrıca modern vergi politikalarını tercih etmemektedir. İşgücü ve çalışma isteğini engelleyen bu durum, Suudi Arabistan'ın yurtdışından işgücü ithalatına da sebep olmaktadır. 1960'lardan günümüze kadar bu rantiyeci anlayış devam etse de küresel ölçekte yaşanan krizler ve petrolün bir gün biteceği olgusu Suudi Arabistan'ı üretim endüstrisine itmektir.³⁵

Rantiye Devlet Teorisi Bağlamında Suudi Arabistan'da Arap Baharının Genişlemesini Engelleyen İç Dinamikler

2010'un Aralık ayında, Muhammed Buazizi içinde bulunduğu sosyal ve ekonomik şartları protesto etmek amacıyla kendisini yakmış ve Tunus'ta kitlesel muhalefet hareketinin başlamasına neden olmuştur. Tunus'ta yaşanan bu beklenmedik olay, Arap coğrafyasında kitlesel muhalif hareketlerin yayılmasına sebep olmuş ve "Arap Baharı", "Arap Devrimi" ya da "Arap Uyanışı" olarak tanımlanmıştır. Sosyal ve idari değişimleri beraberinde getiren bu olaydan sonra Mısır, Yemen ve Suriye radikal değişimlere sahne olmuştur.³⁶ Körfez ülkeleri de Arap Baharından farklı derecelerde etkilenmiştir. Kuveyt'te halk yolsuzluklara karşı protestolar yapmış, Bahreyn'de ise eşitlik talebinde bulunmuştur. Umman'da ekonomik eşitsizlikler ve işsizlik dile getirilmiştir. Suudi Arabistan'da

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:2

34 Central Intelligence Agency, "The World Factbook", Erişim 08 Aralık 2015, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sa.html>

35 Michael Herb, "No Representation Without Taxation? Rents, Development, Democracy", *Comparative Politics*, 2005, V: 37, No: 3., 297-316, p. 298.

36 Murat Aktaş, "The Arab Spring and The European Union", *The Arab Uprisings & The Struggle of Soft Powers in The Middle East* within, ed. Murat Aktaş (Ankara: Nobel 2012), p. 53.

Emrah Utku GÖKÇE

ise reform istekleri çerçevesinde iktidara yönelik muhalif hareketler Doğu Eyaletlerinden Hofuf, Avamiye ve Katif'te 11 Mart 2011'de ortaya çıkmıştır. Gösterilerde 22 kişi ölürken toplu hareketler 2012'nin sonuna doğru bastırılmıştır.³⁷ Körfez ülkeleri mevcut meşruiyetlerini korumak için reform politikaları yapmaya mecbur kalmışlardır.³⁸ Ayrıca, Bahreyn'deki İran destekli ayaklanmaların Körfez ülkelerini etkilemesini önlemek için Suudi Arabistan devreye girerek ayaklanmaların "Körfezin kalbine doğru yayılmasını engellemiştir."³⁹ Suudi Arabistan'da ayaklanmaların nasıl engellendiği RDT bağlamında aşağıda detaylı olarak üç başlık altında incelenebilir.

a. Muhalif Hareketleri Engelleyebilen Petrol Gelirlerine Dayalı Otoriter Rejim

Suudi Arabistan'da geleneksel otorite tipi çerçevesinde patrimonyal politik ve ekonomik yapı mevcuttur. "Geleneksel otorite, çok eski zamanlardan beri süregelen geleneklerin kutsallığına ve bu geleneklere göre gücü kullananların meşruluğuna olan yerleşik inanca dayanır."⁴⁰ Suudi kraliyet ailesi Suudi Arabistan'ın yönetici kadrosunu oluşturmaktadır. Suudi ailesinin 5.000 ile 8.000 kişiden oluştuğu düşünülmektedir. Ataerkil ve vekâlete dayanan kraliyetin babadan oğula geçtiği bu sistemin temelleri İbn Suud tarafından atılmıştır. Kral Fahd'ın 1992'de çıkardığı "Yönetimin Temel Yasası-Madde-5"e göre kraliyet Abdülaziz İbn Suud'un soyundan devam edecektir. Modern Suudi Arabistan her ne kadar ulus devlet görünümünde olsa da ulusal kimlik etnik temele değil Vahhabilik ve Suud ailesinin hâkimiyetine göre şekillendirilmiştir.⁴¹

37 Eyüp Ersoy, "Suudi Arabistan ve Arap Baharı", *Analist*, Şubat 2013, Erişim 03 Mart 2016, <http://www.analistdergisi.com/sayi/2013/02/suudi-arabistan-ve-arap-bahari>

38 Christian Koch, "The Gulf and the Arab Spring", *Al Arabia News*, Accessed 01 March 2016, <http://english.alarabiya.net/views/2011/11/07/175841.html>

39 Abdulkhaleq Abdulla, Paul Salem, "The Arab Spring: A View from the Gulf", *Carnegie Endowment for International Peace*, Accessed 01 March 2016, <http://carnegieendowment.org/2011/07/28/arab-spring-view-from-gulf/8lec>

40 Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, çev. H. Bahadır Akın, (İstanbul: Adres Yayınları 2005), s. 39-40.
41 Fulya Atacan, *a.g.e.*, s. 222-223.; "Basic Law: System of Government", Erişim 09 Aralık 2015, <http://www.saudinf.com/main/c541c.htm>

Suudi Arabistan'da Arap Baharını Engelleyen İç Dinamikler

Suudi kraliyet ailesi, devletin yönetim kadrosunu oluşturmaktadır. Petrol gelirleriyle birlikte oluşan politik ve ekonomik elit ise kraliyet ailesinden olsa da olmasa da sisteme bağlı olmak koşuluyla bürokratik kadroları oluşturmaktadır. Ulema, Suudi ailesinin dinsel ve politik meşruiyetini sürdürmek için vardır. Geleneksel otorite ve hanedanlıkla derin ilişkilerle sahip bu kesim petrol gelirlerinden de büyük pay almaktadır. Tüccarlar her ne kadar devletten koruma ve sübvansiyon alsalar da kraliyete yakın ekonomik elitler kadar ayrıcalıklara sahip değillerdir. Örneğin, Suudi Arabistan'ın bağımsızlık sürecinde önemli etkinliğe sahip Hicazlı tüccarlar, petrolün ihraç edilmesinden sonra Necidli petrol zenginleri tarafından politik ve ekonomik alandan pasifize edilmişlerdir. Suudi halkı devlet gelirlerinden yararlı olsa da politik etkinliğe sahip değildir. Toplum içinde bulunan başka mezhepten, dinden ve ülkeden olan işçiler ise ikinci sınıf vatandaş muamelesi görmektedirler ve hemen hemen hiçbir hakları yoktur.⁴² Petrol gelirlerinden ve devlet aygıtlarından daha fazla yararlanmak isteyen politik ve ekonomik elit hanedanlık ile daha yakın ilişkiler içine girmektedir.⁴³ Amaçları, siyasal ve ekonomik rejime sadakatlerini belirtmekle birlikte, hanedanlık aracılığıyla daha geniş elit ağları oluşturmaktır. Edindikleri aracı roller, farklı güçler ve gruplar arasında ilişkilerin artmasını sağlamaktadır.⁴⁴

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:2

42 Qystein Noreng, *Petrol ve İslam*, (İstanbul: Sabah Kitapları 1998), s. 262-263.

43 Onur Bilgen, "Petrol ve Suudi Arabistan: Bir Lütuf Mu Yoksa Bela Mı?", *Akademik Ortadoğu*, 2010, S:9, 25-42, s. 32.

44 Matthew Gray, "A Theory of Late Rentierism in the Arab States of the Gulf", *Center of International and Regional Studies George University School of Foreign Service in Qatar*, 2011, No: 7, 1-44, p. 6-8.

Emrah Utku GÖKÇE

Şekil 1. Suudi Arabistan'daki Hiyerarşik Siyasal Yapılanma

Kaynak: Şekil yazar tarafından türetilmiştir.

Suudi Arabistan'daki siyasal yapılanma, Suudi ve Vahhabi ittifakı liderliğinde aşağıya doğru kabile, aşiret, Suud ailesiyle doğrudan ya da dolaylı ilişkisi bulunan iş adamları, medya, spor kulüpleri olarak sıralanır. Herhangi bir muhalif gösteri durumunda rejim güvenliği ve devletin bekası için himaye edilen bu gruplar seferber olurlar.⁴⁵ Merkezden topluma doğru yayılabilmenin en güçlü öznesi petrol gelirlerinden elde edilen ranttır. Suudi Arabistan'da politik patrimonyal yapı her ne kadar petrolün keşfinden önce gerçekleşse de ekonomik patrimonyal yapı petrolün keşfinden sonra gerçekleşmiştir. Petrolden elde edilen rantı elinde bulunduran, toplumda otorite ve statüye sahip ekonomik elitler kaynakların ve refahın halka yayılmasını sağlayarak geleneksel otoriteye olan sadakati sürekli tutarlar.⁴⁶ Bu patrimonyal ilişki ve geleneksel otoriteye bağlılık kapitalizme ait dönüşümü engellemekte, bağımsız olarak ortaya çıkması beklenen

45 F. Gregory Gause III, "Saudi Arabia in the New Middle East", *Council on Foreign Relations*, 2011, Council Special Report No. 63, 1-64, p. 7-8.

46 Matthew Gray, *a.g.m.*, p.6-8.

Suudi Arabistan'da Arap Baharını Engelleyen İç Dinamikler

burjuvaziye bastırmakla birlikte işçi hareketleri de engellenmiş olmaktadır. Bu bağlamda toplumun hesap sorabilme yeteneği törpülenirken, var olan azınlıktaki muhalefet ise patrimonyale ait askeri güçle yok edilir ya da sürekli baskı altında tutulur.

Ersoy, İbni Haldun'un "asabiyet" (birlik bilinci ve dayanışma duygusu) kavramından yola çıkarak Suudi iktidarının Arabistan halkıyla olan ilişkisini açıklamıştır. Hanedanlığın, halk ile kurduğu bu dayanışma biçiminin ilki "menfaat asabiyeti"dir. Ersoy'a göre; "Tüm iktidarlar menfaat birliğine dayanır ve menfaatin maddi ve maddi olmayan unsurları olabilir. Suudi Arabistan'daki mevcut otorite, hem kendi içinde hem de halk ile arasındaki ilişkide, büyük ölçüde bir menfaat birliğini tesis etmiş ve bu menfaat birliğini sürdürmekte şimdیه kadar başarılı bir siyaset yürütmüştür." Böylece krallık ayaklanmaların önlenmesinde en güçlü dayanışma biçimi olan menfaat ilişkisini kullanmıştır.⁴⁷ İkinci olarak "nesep asabiyeti" "aynı soydan gelmeye bağlı olarak meydana gelen birlik ve dayanışması" kavramı vardır. Bu kavram ile devleti yöneten merkez kadro Suud ailesinin çevreye doğru yayılan nüfuzu ile açıklanır. Suud soyundan gelen elitler grubu birçok bakanlık ve mevkide bulunurlar. "Arap Baharı da dahil olmak üzere, Suudi Arabistan'daki iktidarın iç ve dış meydan okumalar karşısında gösterdiği direnci değerlendirirken, Suudi Arabistan'ın, "Suudi" Arabistan olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır."⁴⁸

b. Vergilendirme, Siyasal Katılım ve Temsiliyet: "Vergilendirme Yoksa, Temsiliyet de Yoktur"

Siyasal katılım kavramı, günümüzde dar anlamda vatandaşların, grupların, partilerin siyasa oluşum sürecine katılımı ve fikir beyan etmesidir. Günümüzde vatandaşlar siyasa katılım sürecine doğrudan ve dolaylı olarak katılırken nüfusların çoğalmasından ve maliyetlerden dolayı genelde dolaylı katılım yöntemi olan oy verme işlemi ile kendileri adına temsilci

47 Eyüp Ersoy, a.g.y.

48 a.g.y.

Emrah Utku GÖKÇE

seçerek siyasa yapımına katılırlar. Bu çerçevede siyasa yapım sürecine katılan vatandaş “temsil olunan kişi” olurken; vatandaşların seçtiği kişiler ise “temsilci” olmaktadır.⁴⁹

Bir ülkede temsiliyetin var olabilmesi için temel bazı bileşenlerin mevcut olması gerekmektedir. *“Temsil edilen grupların, temsilcilerin, örgütlerin, hareketlerin varlığı. temsil edilen partilerin, seçmenlerin, fikirlerin, çıkarların, söylemlerin varlığı. temsil aktivitelerinin rahatlıkla yapılabileceği bir ortamın varlığı”*⁵⁰ temsiliyetin bileşenlerini oluşturmaktadır. Bir ülkede siyasal katılımı ve temsiliyeti incelemenin iki temel yolu vardır. Birincisi *“seçim sistemleri, siyasal seçmenlerin ve siyasal partilerin varlığı”*; ikincisi, *“bu partilerin yapıları, belli vaatlerinin ve siyaset çalışmalarının olması ve bu partilerin seçim sistemine katılmalarıdır.”*⁵¹

Siyasal katılım ve temsiliyeti tanımlayan bu genel açıklamalar çerçevesinde, Suudi Arabistan’da siyasal katılım ve temsiliyete baktığımızda 2000’li yıllara kadar ülkenin yönetim şekli ve uyguladığı politikalar bağlamında ülkede herhangi bir siyasal katılım ve temsiliyet yoktur. Suudi Arabistan’ın yönetim şekli, siyasal katılım ve genel temsiliyete sahip olmayan teokratik monarşidir. Teokrasi kanadını İslam dininin kuralları çerçevesinde şekillenen Vahhabi mezhebi oluştururken, monarşi kanadını Suud ailesi temsil etmektedir.

Ülkenin kurulmasından beri var olan Suudi-Vahhabi ittifakı idari, iktisadi ve toplumsal yapıyı sıkı bir şekilde kontrol etmektedir. Nasıl ki petrol, bu otokrat yapıya devasa gelirler sağlayarak varlığını devam ettirip güç veriyorsa, ülkede söz sahibi olan Vahhabi imamaları da bu yapının devam etmesinde önemli birer aktördürler. Örneğin Suudi müftülerinden Şeyh Abdurrahman Barak şöyle açıklama yapmıştır:

49 Stanford Encyclopedia of Philosophy, “Political Representation”, Erişim 07 Aralık 2015, <http://plato.stanford.edu/entries/political-representation/#PitFouVicRep>

50 a.g.y.

51 Ayşe Kadioğlu, “Vatandaşlık ve Siyasal Katılım”, Prof. Dr. Ergun Özbudun’a Armağan, ed. Serap Yazıcı, Kemal Gözler ve Fuat Keyman, (Ankara: Yetkin Yayınevi 2008), s. 225-246.

Suudi Arabistan'da Arap Baharını Engelleyen İç Dinamikler

“Cumhurbaşkanı veya meclis adaylarının seçim yoluyla tayin edilmesi haramdır; çünkü bu yöntem İslam ülkelerine kâfirlerden geçmiştir. (...) Seçim yapılması şer'i ve akli açıdan batıl bir yöntemdir, Müslümanlar nezdinde de yeri yoktur; çünkü bu yöntem İslam ülkelerinin işgalinden sonra bu bölgelere İslam düşmanları tarafından sokulmuştur.”⁵²

Ersoy, Suudi-Vahhabi ittifakını asabiyet kavramının üçüncü boyutu olan “sebepe asabiyeti” “aynı soya dayanmayan grupların belli bir zihniyet çerçevesinde birlik ve dayanışması” bağlamında ele almaktadır. O'na göre; Suudilik, Vahhabilikle iç içe geçirilmiş durumdadır. İktidar dinsel alanı kendi varoluşsal sınırlarına dahil etmekte ve Vahhabiliği temsil eden en önemli erk olmuştur. İktidara gerçekleştirilecek herhangi bir muhalefet hareketi, Vahhabiliğe karşı gerçekleştirilmiş sayılmaktadır. Ayaklanmaların Şii azınlığın yoğun olduğu Doğu bölgesinde gerçekleşmesi, muhalefetin Şii hareketi olarak tanımlanmasına neden olmuştur. Bu durumdan dolayı ayaklanmalar, halk tarafından desteklenmemiştir.⁵³ Devlet televizyonları ve Din Bakanlığı kral adına yaptığı açıklamada, protestoların şeriat hükümlerine ve toplumun geleneksel yapısına aykırılığını; yaşanan bu protestoların Suudi Arabistan'ın istikrarını bozmak amacıyla önceden ayarlanmış olduğunu söylemiştir.⁵⁴

Gösterilerin yayılmasını engellemek ve en önemlisi rejimin güvenliğini sağlamak amacıyla seçimle ve gösterilerle ilgili bu tarz açıklamalar yapılsa da Suudi Arabistan'da siyasal katılımı ilgili istikrarın korunması için reformlar da gündeme gelmektedir. 2003 yılında, Suudi vatandaşları belediye meclis üyelerinin yarısını seçmek amacıyla sandığa gitmişlerdir.⁵⁵

52 “Suudi Müftüsü: Seçim Yapmak Haramdır”, *Yakın Doğu Haber*, 16 Ocak 2013, Erişim 7 Aralık 2015, http://ydh.com.tr/HD11351_suudi-muftusu--secim-yapmak-haramdir.html

53 Eyüp Ersoy, a.g.y.

54 Stephane Lacroix, “Is Saudi Arabia Immune?”, *Journal of Democracy*, 2011, V: 22, No: 4, 48-59, p.54.; “Saudi Arabia Imposes Ban On All Protest”, BBC News, 5 March 2011, Erişim 10 Aralık 2015, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-12656744>

55 Yurdanur Kuşçu, “Suudi Arabistan'da Muhalefet Hareketleri”, *Ortadoğu Analiz*, 2011, C: 3, S: 30, 82-90, s. 83.; “Suudi Arabistan'da İlk Seçim”, NTV, 14 Ekim 2003, Erişim 7 Aralık 2015, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/238906.asp>

Emrah Utku GÖKÇE

2005 yılında gerçekleştirilen yerel seçimlerde ise, sadece 21 ve daha büyük yaşlı erkekler oy kullanırken, kadınlara siyasal katılım izni verilmemiştir. Bir sonraki seçim tarihi 2009 olarak belirlense de, seçimler 2011 yılında gerçekleşmiştir. Bu seçimlerde de kadınlar oy kullanmamışlardır.⁵⁶ Suudi Arabistan’da siyasal partiler yoktur. Ancak 2010’da Orta Doğu’da meydana gelen muhalefet hareketlerinden dolayı 2011’de Suudi devleti ilk siyasi partinin açılmasına izin vermiştir. Yeni kurulan bu partinin adı Ümmet İslam Partisi’dir. Akademisyen, siyasi aktivist ve işadamlarınca kurulan bu partinin ilk açıklaması da siyasal katılım, temsiliyet ve kadın haklarının artırılması üzerine olmuştur.⁵⁷

Vergilendirme ve temsiliyet arasındaki ilişki, hükümetlerin halktan vergi toplamasıyla birlikte, halkın daha fazla siyasal katılım ve temsiliyet hakkını talep ederek belirlenen ve yürütülen ülke politikalarına daha fazla katılım ve bu politikaları daha fazla denetleme isteğiyle paraleldir. Bilgen, bu durumu şöyle değerlendirmektedir:

“Vergilendirme vatandaşların politika belirleme ve karar alma süreçlerine katılım isteklerini artırmakta ve bu konuda teşvik etmektedir. Vergilendirme durumunda vatandaşlar, büyük ölçüde vergiler tarafından finanse edilen kamu harcamaları üzerinde denetim kurmayı talep etmektedirler. Dolayısıyla demokratik ülkelerde, vergilendirme doğrudan halkın demokratik olarak temsil edilmesi koşuluna bağlanmıştır.”⁵⁸

Vergilendirme ile kamu hizmetlerini sağlayan devletin geleneksel rolü RDT’ye göre petrol gelirlerinden dolayı, petrol üreticisi Arap devletlerini değişime uğratmıştır. Artık devlet, kamu hizmetlerinin yanında “sadaka devlete, yardımsever devlete, devletin ve yöneticilerin iyilikseverliğine” dönüşerek rantın dağıtıcısı konumuna gelmiştir. Çok büyük petrol rantından

56 Yurdanur Kuşçu, *a.g.m.*, s. 84.; “Suudi Arabistan’da 1,5 Yıl Rötarlı Seçim”, 23 Mart 2011, Erişim 8 Aralık 2015, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/03/110323_saudi_election.shtml

57 “Suudi Arabistan’da Bir İlk: Siyasi Parti”, 10 Şubat 2011, Erişim 8 Aralık 2015, <http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=146899>

58 Onur Bilgen, *a.g.m.*, s.30.

Suudi Arabistan'da Arap Baharını Engelleyen İç Dinamikler

dolayı vergilendirmenin olmaması, toplumun politik katılım talebinin daha az olmasına da neden olmaktadır.⁵⁹

RDT'ye göre; rantın doğrudan devletin kasasına girmesi, var olan iktidarın politik ve ekonomik alandaki varlığını artırmakta, rantın dağıtımıyla ülke vatandaşlarının mevcut iktidara olan sadakatlerinin sağlanmasına destek olmaktadır. Burada temel amaç “vatandaşların sosyo-ekonomik standartlarını yükseltmek yanında, nüfusun rejime olan desteğini artırmaktır.”⁶⁰ Rant dağıtımına örnek olarak, 1970'lerde sübvansiyon ödemeleri 17 milyon Suudi Arabistan Riyali, 1984'te sübvansiyon ödemeleri toplam ise 12,1 milyar Suudi Arabistan Riyali olmuştur. Ayrıca Suudi ailesi diploması bulunan aile üyelerine devlette iş sağlamıştır. 1970'de 112,000 kişi kamuda istihdam edilirken, 1985'te bu sayı 469,000 olmuştur.⁶¹ Aynı politikalar, 2011 yılında da Arap Baharını önlemek amacıyla uygulanmıştır. 130 milyar Amerikan Doları bütçesiyle, “kamuda ve askeriyede çalışanların ücretleri artırılarak iki aylık ekstra maaş verilmiş, devlet okullarında okuyanlara burslar dağıtılmış, işsizlere maaş bağlanmış ve asgari ücret fiyatı ayarlanmıştır. İçişleri Bakanlığı'na 60.000 yeni güvenlik elemanı alınmış, barınma amacıyla 500.000 yeni bina inşa edilmesi hedeflenmiştir; ev sahibi olmak isteyenler için de uygun kredilerin verileceği açıklanmıştır.”⁶² Muhalefeti engellemeye yönelik bu politikaların amacı Suudi yönetiminin “sadakat ve istikrarın satın alınmasını sağlayan maddi önlemleridir.”⁶³ Böylece devlet, “zenginlik ve geliri vergilendirmediğinden; batı tarzı liberal ve demokratik reform sürecine girmemektedir. Devlet meşruluğu ve desteği önce toplumun içinde bulunan seçilmiş kişilere ekonomik ayrıcalıklar tanıyarak oluştururken”

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:2

59 Hazem Beblawi, “The Rentier State in The Arab State”, *The Arab State* içinde, ed. Giacomo Luciani (California: University of California Press 1990), p. 89.

60 Onur Bilgen, *a.g.m.*, s. 28-31.

61 Tim Niblock and Monica Malik, *The Political Economy of Saudi Arabia*, (London: Routledge Press 2007), p. 67-69.

62 Abdulkhaleq Abdullah, “Repercussions of the Arab Spring on GCC States”, *Arab Center For Research and Policy Research Studies*, 2012, Research Paper, 1-30, p. 12. Erişim 7 Aralık 2015,

<http://english.dohainstitute.org/file/get/5b1fafdb-19d4-4946-a18e-f3115c6fd0aa.pdf>

63 Gause III, *a.g.m.*, p. 6.

Emrah Utku GÖKÇE

yine geniş kitlelere rant dağılımı ile de rejim kendi sürekliliğini devam ettirmektedir.⁶⁴ Rantiye devletlerde toplumun en genel ihtiyaçları barınma, sağlık, eğitim, doğrudan gelir transferleri gibi dağıtıcı politikalar “siyasi talepleri ortadan kaldırmakta, politik istikrarı sağlamaktadır.”⁶⁵

Petrol üreten Suudi Arabistan’ın elde ettiği petrol gelirleri, yöneticilerin vatandaşlar için vergilendirmeme politikasını tercih etmesine neden olmuştur. Her ne kadar bu durum siyasal hak taleplerini kısıtlasa da, siyasal talep isteyen gruplar her devlette olduğu gibi bu devlette de mevcuttur. Ancak bu talepler Amerika-İngiltere vergilendirme ve temsiliyet sorununda kullanılan slogan olan “temsiliyet yoksa vergilendirme de yoktur” sloganı tersine çevrilerek cevaplanmaktadır: “vergilendirme yoksa temsiliyet de yoktur.”⁶⁶

Suudi Arabistan’da ülkenin yönetici sınıfı aynı zamanda petrolün de yöneticisi konumundadır. Bundan dolayı, petrol ülke vatandaşlarına değil de yönetici sınıflara ait olarak görülür. Aslında bu durumun devam etmesinde petrol ithal eden ülkelerin de rolü büyüktür. Çünkü vergilendirme çerçevesinde gelişecek olan demokratik kurumlar ve halkın ekonomi politikalarındaki etkinliği petrolün sahibi konumundaki elitlerin petrolü rahatlıkla ihraç etme yeteneğini kısıtlayacak, bundan petrol ithal eden ülkeler de büyük zarar göreceklerdir. Rantiye devlette toplumun değil ranta sahip elitlerin çıkarları önemlidir. Bu çerçevede, Suudi Arabistan’da halkın vergilendirilmemesi temsiliyet taleplerinin artmasını engellemek için tercih edilmektedir.⁶⁷

Sonuç olarak, Suudi Arabistan rantiye devlet statüsünde olduğundan halk vergiden bilinçli bir şekilde muaf tutulmaktadır. Bu doğrultuda vergilendirme altında olmayan halk da ekonomi politikalarını denetleyecek bir talepte

64 Qystein Noreng, *a.g.e.*, s. 228.

65 Engin Sune ve Ali M. Özdemir, “Rantçı Devlet Yazını Üzerine Deneme”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2012, C: 9, S: 35, 3-31, s. 15.

66 Qystein Noreng, *a.g.e.*, s. 287.

67 *a.g.e.*

Suudi Arabistan'da Arap Baharını Engelleyen İç Dinamikler

bulunmamaktadır, bulunsa dahi geniş kitlelerce sorgulanmamaktadır. Ekonomi politikaların oluşumunda batılı devletler gibi halk bir aktör değildir. Batıda vergilendirme sonucunda temsiliyet talebi artarken, Orta Doğu rantıye devletlerinde verginin alınmaması ya da çok az alınması temsiliyet istencini oluşturmamaktadır.⁶⁸ Suudi Arabistan'da “petro-refah politikalarının” başarısı devletin meşruluğunu sorgulayan kitlelerin ve devlete karşı muhalif hareketlerin çoğalmasını engellemektedir. Arap Baharı sürecinde de dağıtım politikaları halkın memnuniyetini sağlamada başarı getirerek, kitlesel tepkileri önlemiştir.⁶⁹

c. Suudi Arabistan'da Muhalefet ve Tedbirler

1932'de kurulan modern Suudi Arabistan'da meydana gelen ilk muhalefet hareketi İhvan Örgütü (Müslüman Kardeşler'den bağımsızdır.) tarafından gerçekleştirilmiştir. Devletin temellerini atan İbn Suud'un, ülkenin modernleşmesi için teknolojik imkânları kullanması (telsiz, telgraf, otomobil), batılı ülkeler ile ortak hareket etmesi ve Suudi devletinin çıkarlarını İslami değerlerin önüne geçirmesi Vahhabi öğretisi temelinde şekillenmiş İhvan hareketinin dinsel tabanlı tepki vermesine neden olmuştur.⁷⁰ İsyân, Britanya'nın desteği ile bastırılrsa da Suudi ailesi meşruiyetinin, ülke istikrarının ve bütünlüğünün kaynağı olan İhvan temelli Vahhabi ulemasıyla ittifakını devam ettirmiştir.⁷¹

1970'li yıllarda küresel petrol krizi yaşanmış ve bu krizden Suudi Arabistan büyük oranda kar sağlamıştır. Refah düzeyinin artması temelli yozlaşmaya tepki olarak 1970 ve 1980'lerde ülkede yayılmaya başlayan Sahva (uyanış, İhvan ve Mısır'da kurulan Müslüman Kardeşler görüşü karışımı) akımını ortaya çıkarmıştır ve 1979'da petrol tabanlı dinsel

68 Michael Ross, *a.g.m.*, p. 332.

69 Eyüp Ersoy, *a.g.y.*

70 Joseph Kostiner, “State, Islam and Opposition in Saudi Arabia: The Post Desert Storm Phase”, 8 July 1997, Erişim 9 Aralık 2015, <http://www.rubincenter.org/1997/07/kostiner-1997-07-08/> ; Yurdanur Kuşçu, *a.g.m.*, s. 84.

71 Fulya Atacan, *a.g.e.*, s. 225.

Emrah Utku GÖKÇE

muhalefetin ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Örneğin, yeni İhvan görüşleri ile iktidarı eleştiren İbn Utaybi bunlardan biridir. Cami vaazlarında, petrolün getirdiği refahın toplumsal bozulmaya neden olduğunu, sistemin ulemayı satın aldığını, ABD ve İsrail'e petrol sağlanmasını, ulusal servetin israfını, rüşvetin yayılmasını ele alan eleştiriler yapmıştır. Bu muhalif kanadın silahlı Mekke baskınına gerçekleştirmiş olması, halktan tepki almalarına neden olmuştur.⁷²

1938'de Suudi Arabistan'da petrolün bulunması, ülke dışından işçi ithal edilmesine ve Batılı şirketlerin ülkeye girmesine neden olmuştur. Bu durum ülkedeki petrol tabanlı muhalefet hareketlerini de oluşturmuştur.⁷³ İlk olarak, Suudi Arabistan'ın petrol üretimini gerçekleştirecek iç gücü ve beşeri sermayeden yoksun olması petrol endüstrisinde çalıştırılmak üzere Arap olan ve olmayan ülkelerden birçok Müslüman ve Müslüman olmayan iş gücü ithali gerçekleştirilmesine neden olmuştur. Böylece petrolün çıkarılmasıyla birlikte ülkeye artan oranda işgücü gelmeye başlamıştır. 1960'larda ortalama yabancı işgücü 240,000 olarak tahmin edilmiş, 1970'lere gelindiğinde bu sayı 500,000'e çıkmıştır.⁷⁴

Petrolün bulunmasından sonra, ülkeye gelen işçiler aynı zamanda Nasır milliyetçiliği ve sol düşünce gibi dönemin ideolojik düşüncelerini ülkeye getirerek Suudi işçilerin de bu fikirlerden etkilenmesine neden olmuşlardır. Örneğin 1953'te ARAMCO'da çalışan işçiler daha iyi yaşam koşulları, zam talepleri isteğiyle greve giderken; ilerleyen süreçte ARAMCO'nun millileştirilmesini isteyen petrol işçileri grev yapmışlardır.⁷⁵ Suudi işçiler dinsel ve kabile bağlarına dayanan ilişkilerinin yanında işçi haklarını savunan ideolojilerle tanışmıştır. Aslında, bu durumun oluşmasına zemin

72 Fulya Atacan, *a.g.e.*, s. 233.; Joseph Kostiner, *a.g.y.*

73 Muhittin Ataman ve Yurdanur Kuşçu, "Suudi Arabistan'daki Siyasal ve Toplumsal Hareketlerin Gelişimini Etkileyen Faktörler", *Alternatif Politika*, 2012, C:4, S:1, 1-26, s.9.

74 Tim Niblock and Monica Malik, *a.g.e.*, p. 51.

75 Fulya Atacan, *a.g.e.*, s. 229.; Muhittin Ataman ve Yurdanur Kuşçu, *a.g.m.*, s. 9.; "Saudi Arabia: The First Strike", *Time*, 02 Kasım 1953, Erişim 7 Aralık 2015,

<http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,819071,00.html>

Suudi Arabistan'da Arap Baharını Engelleyen İç Dinamikler

hazırlayan ARAMCO şirketi olmuştur. Marksizm, Nasırcılık, Arap Milliyetçiliği gibi ideolojilere sahip işçilerin ülkeye girişi ARAMCO'nun Suudi Arabistan'da seküler hareketlerin doğmasında "istemeden" de olsa rol aldığıın göstergesidir.⁷⁶

Petrol, kendisinin ve kendisine sahip elitlerin korunması için güvenlik önlemlerine ihtiyaç duymaktadır. Suudi Arabistan'da petrol iç güvenliği etkilerken dış güvenliği de önemli bir konuma getirmektedir. Örneğin, Suudi Arabistan'ın zengin petrol yataklarına sahip Doğu bölgesi 200-400 bin kadar Şii mezhebinden olan işçi grubuna sahiptir. Bu durum ayrıca Sünni-Vahhabi temelinde şekillenmiş Suudi Arabistan'ı bölgede Şiilere karşı istikrarın sağlanması amacıyla ilave güvenlik önlemleri almaya itmektedir. Şiiler, İran İslam devrimi sonrasında Suudi Arabistan'daki sistem için potansiyel muhalefet anlamına gelmektedir.⁷⁷ 2011 halk ayaklanmalarında Şii göstericiler, sosyal medya üzerinden örgütlenseler de gizli güvenlik güçlerinin tedbirleri genel bir protestoyu engellemiştir.⁷⁸ İyi eğitim almış rejime sadakatli güvenlik güçleri ve rejime karşı darbe girişimini engellemek amacıyla doğrudan Krala bağlı Ulusal Muhafızlar sorunlu bölgelerde anında görevlendirilmişlerdir.⁷⁹ Ayrıca Suudi Arabistan'ın politik istikrarı ve güvenliği ABD'nin enerji güvenliğinin istikrarını sağlamaktadır. Suudi askeri personelinin ABD tarafından yetiştirilmesi ve silah satımı ABD'ye göre barışın sağlanması ve sürekliliği için çok önemlidir.⁸⁰

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:2

76 Muhittin Ataman ve Yurdanur Kuşçu, *a.g.m.*, s. 10.; "Saudi Liberals", *The Majalla*, 2 June 2010, Erişim 9 Aralık 2015, <http://eng.majalla.com/2010/06/article5559909>

77 "Saudi Arabian: Threats to International Security", December 1992, Erişim 12 Aralık 2015, <http://www.country-data.com/cgi-bin/query/r-11664.html>

78 Ian Black, "Saudi Arabian Security Forces Quell 'Day of Range' Protests", *The Guardian*, 11 March 2011, Erişim 7 Aralık 2015, <http://www.theguardian.com/world/2011/mar/11/saudi-arabia-police-quell-protests>

79 Gause III, *a.g.m.*, p. 6.

80 Patrick Cotge and Gwenn Okruhlik, "The Power of Narrative: Saudi Arabia, The United States and The Search for Security", *Security in Gulf: Historical Legacies and Future Prospects*, ed. Matteo Lengrenzi, (London: Routledge 2013), p. 25-40.

Sonuç

Suudi Arabistan'ın politik, ekonomik ve sosyal yaşamını şekillendiren en önemli etkenlerden biri petroldür. Bu çalışmada, petrol rantına hâkim Suudi ailesinin toplumla ilişkisi RDT bağlamında analiz edilerek, Arap Baharının nasıl önlediği açıklanmıştır. Suudi Arabistan'da petrolün keşfinden sonra ekonomik üretime dayanmadan elde edilen gelirler rejime meşruiyet kazandırmanın yanında, rejimin iç ve dış güvenliğini sağlayan önemli unsur haline gelmiş; ülkenin bölgede ve uluslararası petrol piyasalarında etkin bir aktör olmasını sağlamıştır. Petrolün Suudi Arabistan'a kazandırdığı bu etkinlik, Arap Baharında da kendini göstermiş ve muhalefet gösterilerinin anında bastırılması petrolden sağlanan gelirlerin sağladığı güç sayesinde olmuştur. Bu sebeple, petrol Suudi Arabistan'ın iç ve dış politik-ekonomik düzenini şekillendirerek, rant sayesinde Suudi iktidarı/rejimi, meydana gelecek muhalefet hareketlerine karşı büyük direnç gösterebilir etkinliğe sahip olmuştur.

Suudi Arabistan'ın mevcut politik yapısını korumaya devam ederken geleneksel otorite ile petrol gelirleri arasındaki ilişki rejimin korunmasında etkisini sürdürmüştür. Rantiye devlet olan Suudi Arabistan'da petrol gelirleri iktidarın sahibi ve aynı zamanda seçkinler sınıfını oluşturan Suudi monarşisinin elinde toplanmaktadır. Bu durum, rant gelirlerinin kullanım hakkını mutlak olarak Suud ailesine vermiştir. Böylece ekonomik güç kralın ve ailenin politik gücünü pekiştirirken karar verme süreci ve sürekliliği de sağlanarak mevcut patrimonyal yönetim yapısı korunmuştur. Petrol gelirleri ve rezervlerinin yanında, en büyük destekçisi ABD ile kurduğu ilişkiler rejim güvenliğinin en önemli öznesidir. Bu bağlamda, Suudi Arabistan'da bundan sonra meydana gelebilecek ayaklanmalara karşı ABD ve diğer petrolü ithal eden sanayileşmiş güçlü ülkeler, istikrarın bozulmasını engellemek amacıyla Suudi Arabistan'daki anti-demokratik duruma ses çıkarmayacaklar ve Suudi Arabistan'ın güvenliği için muhalefetin bastırılmasını destekleyeceklerdir.

Suudi Arabistan'da Arap Baharını Engelleyen İç Dinamikler

Suudi Arabistan'ın mevcut politik durumunu korumasında en büyük etken güç petrol rantına dayanmış otoriter iktidardır. 1700'lü yıllardan bu yana iktidarını kabul ettirmiş Suudi ailesi köklü geçmişi ile diğer rantkiye devletlerden de ayrılmaktadır. Örneğin, Libya da Suudi Arabistan gibi petrol ihraç eden rantkiye devlettir; fakat değişimden etkilenmiştir. Bunun nedeni menfaat, nesep ve sebep asabiyetine dayanmış köklü iktidarın Libya'da hiç olmaması ve Libya'da dış müdahalenin meydana gelmesidir. Suudi Arabistan'da iktidarın üç yüz yıllık bir geçmişi vardır; ama Libya'da iktidar belli aralıklarla el değiştirmiştir, 1970 yılında devrik lider Kaddafi iktidara darbe ile gelmiş ve 2011 yılında devrilerek gitmiştir. Libya'da da iktidar petrol rantının sahibiydi; fakat köklü ve meşru zemine oturtulamamış iktidarın yokluğu iktidarın konsolide olmasını engellemiştir. Sonuç itibariyle petrol gelirleriyle desteklenmiş köklü iktidar, yönetimde sürekliliği sağlamaktadır. Suudi Arabistan iktidarını petrol gelirleriyle destekleyerek mevcut durumunu değişim hareketlerine rağmen sürdürmüştür.

Suudi Arabistan'ın 2010 sonrası muhalif gösteriler öncesi ve sonrasında aldığı kısa vadeli tedbirlerin amacı iç baskıları azaltmaktır. Çözüm kısa vadede sağlansa da ülkede kayırmacılık, yolsuzluğa dayanan patriyarşik ilişkiler, kadın haklarındaki kısıtlamalar devam etmektedir. İstikrarı devam ettirmek amacıyla yapılan mali destekler, uzun vadede maliyeyi etkilemektedir.

Suudi Arabistan'ın temel hedefi, iç güvenliğini korumak ve bölgesel istikrarı sağlamaktır. Suudiler dış ilişkiler bağlamında bundan sonraki uzun dönemde Amerika'nın şemsiyesi altında güvenlik hattı oluşturulabileceğine inanmamakta, Mısır'da Hüsnü Mübarek devrilirken ABD'nin kayıtsız tavırına aynı şekilde maruz kalmaktan çekinmektedirler. Bu durum Amerika'dan bağımsız politikaların gerçekleştirilmesi gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Ama bu inanca rağmen yine de Körfez bölgesinde 30.000'e yakın Amerikan askeri bulunmaktadır ve bölge için Amerika en önemli

Emrah Utku GÖKÇE

stratejik ortaktır. Amerika ise petrol akışkanlığını sürdürmek, İsrail'in güvenliğini sağlamak ve İran'a karşı durabilmek için Suudilerle stratejik ortaklığı devam ettirmektedir.⁸¹

Suudi Arabistan, iç güvenliğini sağlama alma ve güvenlik hattı kurma bağlamında farklı ülkelerle silah ve güvenlik temelli anlaşmalar yapmaktadır. Bu ülkelerin başında Çin gelmektedir. Suudiler Çin, Japonya, Hindistan, Pakistan ile askeri, nükleer ve teknolojik anlaşmalar gerçekleştirmektedir. Arap dünyasında yükselen hareket akıntısını engellemek için Suudi Arabistan Bahreyn'e asker göndermiş ve mali destek vermiştir. Ayrıca, Körfez İşbirliği Teşkilatı'na Suudi Arabistan önderliğinde Ürdün ve Fas davet edilerek ayaklanmaların bölgesel olarak yayılmaları engellenmek istenmiştir.⁸²

Üsküdar
University
Journal of
Social Sciences
Year:2
Issue:2

KAYNAKÇA

“A Chronology: The House of Saudi”, *Frontline*, Erişim 03 Aralık 2015, <http://www.pbs.org/wgbh/pages/frontline/shows/saud/cron/>

Abdulkhaleq Abdullah, Paul Salem, “The Arab Spring: A View from the Gulf”, *Carnegie Endowment for International Peace*, Accessed 01 March 2016, <http://carnegieendowment.org/2011/07/28/arab-spring-view-from-gulf/8lec>

Abdulkhaleq Abdullah, “Repercussions of the Arab Spring on GCC States”, *Arab Center For Research and Policy Research Studies*, 2012, Research Paper, 1-30, Erişim 7 Aralık 2015, <http://english.dohainstitute.org/file/get/5b1fafdb-19d4-4946-a18e-f3115c6fd0aa.pdf>

81 Nicola Nasser, “No Arab Spring in the Saudi Kingdom, Riyadh's Foreign Policy and the Saudi Led-Counterrevolution”, *Global Research*, 20 March 2014, Erişim 16 Aralık 2015, <http://www.globalresearch.ca/no-arab-spring-in-the-saudi-kingdom-riyadh-s-foreign-policy-and-the-saudi-led-counterrevolution/5374583>

82 Nicola Nasser, *a.g.y.*

Suudi Arabistan'da Arap Baharını Engelleyen İç Dinamikler

Ayşe Kadioğlu, “Vatandaşlık ve Siyasal Katılım”, *Prof.Dr. Ergun Özbudun'a Armağan*, ed.Serap Yazıcı, Kemal Gözler ve Fuat Keyman, (Ankara: Yetkin Yayınevi 2008).

“Basic Law: System of Government”, Erişim 09 Aralık 2015, <http://www.saudinf.com/main/c541c.htm>

Caryle Murphy, “Saudi Arabia’s King Abdullah Promises \$36 Billion in Benefits”, 23 February 2011, Erişim 04 Aralık 2015, <http://www.csmonitor.com/World/Middle-East/2011/0223/Saudi-Arabia-s-King-Abdullah-promises-36-billion-in-benefits>

Central Intelligence Agency, “The World Factbook”, Erişim 08 Aralık 2015, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sa.html>

Christian Koch, “The Gulf and the Arab Spring”, *Al Arabia News*, Accessed 01 March 2016, <http://english.alarabiya.net/views/2011/11/07/175841.html>

“Country Profile: Saudi Arabia”, *Library of Congress-Federal Research Division*, September 2006, https://www.loc.gov/rr/frd/cs/profiles/Saudi_Arabia.pdf

Douglas A. Yates, *The Rentier State in Africa: Oil Rent Dependency and Neocolonialism in The Republic of Gabon*, (Trenton: Africa World Press 1996).

Engin Sune ve Ali M. Özdemir, “Rantçı Devlet Yazını Üzerine Deneme”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2012, C: 9, S: 35, 3-31.

Eyüp Ersoy, “Suudi Arabistan ve Arap Baharı”, *Analist*, Şubat 2013, Erişim 03 Mart 2016, <http://www.analistdergisi.com/sayi/2013/02/suudi-arabistan-ve-arap-bahari>

Emrah Utku GÖKÇE

F. Gregory Gause III, “Saudi Arabia in the New Middle East”, *Council on Foreign Relations*, 2011, Council Special Report No. 63, 1-64.

Fulya Atacan, *Değişen Toplumlar ve Değişmeyen Siyaset: Ortadoğu*, (İstanbul: Bağlam Yayıncılık 2004).

Giacomo Luciani, “Allocation vs. Production States: A Theoretical Framework”, *The Arab State* içinde, ed. Giacomo Luciani, (California: University of California Press 1990).

Hazem Beblawi and Giacomo Luciani, *The Rentier State: Nation, State and Integretion in The Arab World Volume II*, (London: Croom Helm 1987).

Hazem Beblawi, “The Rentier State in The Arab State”, *The Arab State* içinde, ed. Giacomo Luciani (California: University of California Press 1990).

Ian Black, “Saudi Arabian Security Forces Quell ‘Day of Range’ Protests”, *The Guardian*, 11 March 2011, Erişim 7 Aralık 2015, <http://www.theguardian.com/world/2011/mar/11/saudi-arabia-police-quell-protests>

James Wynbrandt, *A Brief History of Saudi Arabia*, (New York: Checkmark Books 2010).

Joseph Kostiner, “State, Islam and Opposition in Saudi Arabia: The Post Desert Storm Phase”, 8 July 1997, Erişim 9 Aralık 2015, <http://www.rubincenter.org/1997/07/kostiner-1997-07-08/>

Joshua Keating, “Who first used the term Arab Spring?”, Erişim 18 Şubat 2016, <http://foreignpolicy.com/2011/11/04/who-first-used-the-term-arab-spring/>

Kiren A. Chaudhry, “Economic Liberalization and the Lineages of the Rentier State”, *Comparative Politics*, 1994, Vol. 27.

Suudi Arabistan'da Arap Baharını Engelleyen İç Dinamikler

“Kriz Suudi Arabistan’ı Teğet Geçti”, *BBC Türkçe*, Erişim 04 Aralık 2015, http://www.bbc.com/turkce/Ig/izlenim/2009/11/091120_fooc_saudi.shtml

Lisa Anderson, “The State in the Middle East and North Africa”, *Comparative Politics*, Vol. 20, 1987.

Matthew Gray, “A Theory of Late Rentierism in the Arab States of the Gulf”, *Center of International and Regional Studies George University School of Foreign Service in Qatar*, 2011, No: 7, 1-44.

“Majilis Al-Shoura Law”, *Royal Embassy of Saudi Arabia in Washington D.C.*, Erişim 04 Aralık 2015, https://www.saudiembassy.net/about/country-information/laws/Majlis_Ash_Shura_Law.aspx

Max Weber, *Bürokrasi ve Otorite*, çev. H. Bahadır Akın, (İstanbul: Adres Yayınları 2005).

Meliha Benli Altunışık, “Rentier State Theory and the Arab Uprising: An Appraisal”, *Uluslararası İlişkiler*, Yaz 2014, Cilt 11, S: 42.

-----, “Ortadoğu’da Petrol ve Demokrasi İlişkisine Bir Bakış”, *Doğudan Dergisi*, 2008, S: 4.

Michael Herb, “No Representation Without Taxation? Rents, Development, Democracy,”, *Comparative Politics*, 2005, V: 37, No: 3., 297-316.

Michael Ross, “Does Hinder Democracy?”, *World Politics*, 2001, V. 53, No:3, 325-361.

Muhittin Ataman ve Yurdanur Kuşçu, “Suudi Arabistan’daki Siyasal ve Toplumsal Hareketlerin Gelişimini Etkileyen Faktörler”, *Alternatif Politika*, 2012, C:4, S:1, 1-26.

Emrah Utku GÖKÇE

Murat Aktaş, “The Arab Spring and The European Union”, *The Arab Uprisings & The Struggle of Soft Powers in The Middle East within*, ed. Murat Aktaş (Ankara: Nobel 2012).

Nicola Nasser, “No Arab Spring in the Saudi Kingdom, Riyadh’s Foreign Policy and the Saudi Led-Counterrevolution”, *Global Research*, 20 March 2014, Erişim 16 Aralık 2015, <http://www.globalresearch.ca/no-arab-spring-in-the-saudi-kingdom-riyadh-s-foreign-policy-and-the-saudi-led-counterrevolution/5374583>

Onur Bilgen, “Petrol ve Suudi Arabistan: Bir Lütuf Mu Yoksa Bela Mı?”, *Akademik Ortadoğu*, 2010, S:9, 25-42.

Patrick Cotge and Gwenn Okruhlik, “The Power of Narrative: Saudi Arabia, The United States and The Search for Security”, *Security in Gulf: Historical Legacies and Future Prospects*, ed. Matteo Lengrenzi, (London: Routledge 2013).

Qystein Noreng, *Petrol ve İslam*, (İstanbul: Sabah Kitapları 1998).

“Saudi Arabia History of A Civilization”, *Royal Embassy of Saudi Arabia in Washington, D.C.*, , 03 Aralık 2015, <http://www.saudiembassy.net/about/country-information/history/>

“Saudi Arabia Imposes Ban On All Protest”, *BBC News*, 5 March 2011, Erişim 10 Aralık 2015, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-12656744>

“Saudi Arabia: The First Strike”, *Time*, 02 Kasım 1953, Erişim 7 Aralık 2015, <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,819071,00.html>

“Saudi Arabian: Threats to International Security”, December 1992, Erişim 12 Aralık 2015, <http://www.country-data.com/cgi-bin/query/r-11664.html>

Suudi Arabistan'da Arap Baharını Engelleyen İç Dinamikler

“Saudi Liberals”, *The Majalla*, 2 June 2010, Erişim 9 Aralık 2015, <http://eng.majalla.com/2010/06/article5559909>

Sharaf Sabri, *The House of Saudi in Commerce: A Study of Royal Entrepreneurship in Saudi Arabia*, (New Delhi: Chaman Enterprises 2011).

Stanford Encyclopedia of Philosophy, “Political Representation”, Erişim 07 Aralık 2015, <http://plato.stanford.edu/entries/political-representation/#PitFouVieRep>

Stephane Lacroix, “Is Saudi Arabia Immune?”, *Journal of Democracy*, 2011, V: 22, No: 4, 48-59.

“Suudi Arabistan'da 1,5 Yıl Rötarlı Seçim”, 23 Mart 2011, Erişim 8 Aralık 2015, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2011/03/110323_saudi_election.shtml

“Suudi Arabistan'da Bir İlk: Siyasi Parti”, 10 Şubat 2011, Erişim 8 Aralık 2015, <http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=146899>

“Suudi Arabistan'da İlk Seçim”, *NTV*, 14 Ekim 2003, Erişim 7 Aralık 2015, <http://arsiv.ntv.com.tr/news/238906.asp>

“Suudi Müftüsü: Seçim Yapmak Haramdır”, *Yakın Doğu Haber*, 16 Ocak 2013, Erişim 7 Aralık 2015, http://ydh.com.tr/HD11351_suudi-muftusu--secim-yapmak-haramdir.html

Tayyar Arı, *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Savaş, Siyaset ve Diplomasi*, (Bursa: MKM Yayıncılık, 2008).

Tim Niblock and Monica Malik, *The Political Economy of Saudi Arabia*, (London: Routledge Press 2007).

Yurdanur Kuşçu, “Suudi Arabistan'da Muhalefet Hareketleri”, *Ortadoğu Analiz*, 2011, C: 3, S: 30, 82-90.

Osmanlı Matbuatında Milliyetçilik ve Psikoloji

Nationalism and Psychology in the Ottoman Press

İ. Arda ODABAŞI(*)

Özet

Multidisipliner ve interdisipliner bir yaklaşımın gözetilmeye çalışıldığı bu makalede, Osmanlı Devleti'nin "dağılma dönemi" olarak anılan son yıllarında doğan üç alanın gelişimleri ve birbirleriyle kesişme noktaları üzerinde durulacaktır. Sözü edilen bu üç alan matbuat, milliyetçilik (Türkçülük) ve psikolojidir. Bilimsel bir disiplin olarak psikolojinin ilk Türkçü dergilerde yer alışı, çalışmanın odak noktasını oluşturmaktadır. 1860'lar ve 1870'lerde başlayan süreç, 1908 Jön Türk Devrimi'yle yeni bir aşamaya ulaştığından, II. Meşrutiyet'in ilk yılları (1908-1912) ağırlık verilen tarihsel kesit olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Matbuatı, Türk Milliyetçiliği, Psikoloji, Sosyoloji, II. Meşrutiyet

Abstract

In this article in which both a multidisciplinary and an interdisciplinary approaches are sought, the focus will be on the developments and intersection points of the three fields that emerged in the last years of the Ottoman Empire known as "the dissolution period". These three fields are press, nationalism (Turkism) and psychology. The appearance of psychology as a scientific discipline in the Turkist journals generates the focus of the article. Since the phase that started in the 1860's and 1870's reached a new stage with the 1908 Young Turk Revolution, the first years of the II. Constitutional Era (1908-1912) will be the historical period on which the article concentrates.

(*) Doç. Dr. Üsküdar Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Radyo Televizyon ve Sinema Bölüm Başkanı. ismailarda.odabasi@uskudar.edu.tr

İ. Arda ODABAŞI

Keywords: *Ottoman Press, Turkish Nationalism, Psychology, Sociology, II. Constitutional Era (Ottoman Empire)*

Giriş: Ulusal Bilinç, Milliyetçilik ve İletişim

Ulusal bilincin, milliyetçiliğin ve ulusun doğuşu ve gelişimi ile genel olarak iletişim, özel olarak da kitle iletişim araçları arasındaki ilişkiler pek çok araştırmacı tarafından ele alınmış veya bu ilişkilerin çeşitli veçhelerine değişik vesilelerle değinilmiştir. Bu değerlendirmeler ve kuramlar incelendiğinde, söz konusu iki düzlem arasında çeşitli boyutlarda ve çoğunlukla besleyici yönde bir ilişkinin var olduğu noktasında genel bir kanaatin bulunduğu görülür.

Milliyetçilik literatürünün kurucu babalarından Carlton Hayes;¹ Avusturya Marksizmi'nin öncü isimlerinden Otto Bauer;² sosyal iletişim sürecindeki değişim ile ulusal bilinç arasındaki ilişkiyi vurgulayan ve tahlilinde iletişim olgusuna ilk kez en büyük yeri ayıran Karl Deutsch;³ milliyetçilik literatürünün en çok tartışılan ve atıfta bulunulan kuramlarından birini ortaya atan, iletişimin yaygınlaşmasına ve kültürel türdeşliğe (kitlesele standart eğitim ve ortak dile) vurgu yapan Ernest Gellner;⁴ araçsalcılığın önde gelen isimlerinden Paul Brass;⁵ “kültürel işbölümü” ve “grup içi iletişim” kavramlarıyla dikkat çeken Michael Hechter;⁶ ulusal kimliğin gündelik yaşamda yeniden üretimine odaklanan sosyal psikolog Michael Billig;⁷ milliyetçilik literatürünün etno-sembolcü kanadını temsil eden

1 Carlton J. H. Hayes, *Milliyetçilik: Bir Din*, çev. Murat Çiftkaya, (İstanbul: İz Yayıncılık 1995), ss.126-127.

2 Otto Bauer, “Ulus Konsepti”, *Avusturya Marksizmi* içinde, der. Tom Bottomore ve Patrick Goode, çev. Celal A. Kanat, (İstanbul: Kavram Yayınları 1992), ss.93-94.

3 Karl W. Deutsch, *Nationalism and Social Communication: An Inquiry Into the Foundations Of Nationality*, (New York - Londra: The Massachusetts Institute of Technology Press 1953).

4 Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Büşra Ersanlı Behar ve Günay Gökse Özdoğan, (İstanbul: İnsan Yayınları 1992), ss.68-78, 207-209.

5 Umut Özkırmı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, (İstanbul: Sarmal Yayınevi 1999), ss.131-132.

6 Umut Özkırmı, *a.g.e.*, ss.115-121.

7 Michael Billig, *Banal Milliyetçilik*, çev. Cem Şişkolar, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık 2002), ss.128-147.

Anthony Smith,⁸ “millî ajitasyon” a yoğunlaşan ve “toplumsal iletişim” in gelişmişlik düzeyine dikkat çeken Marksist tarihçi Miroslav Hroch,⁹ iletişim kuramcıları arasında ulusal bilinç ve milliyetçilik konusuna değinen nadir isimlerden ve iletişim alanında teknolojik determinist yaklaşımın başta gelen temsilcilerinden Harold Innis¹⁰ ile Marshall McLuhan,¹¹ uluslaşma sürecinde vurguyu kapitalist yayıncılığa ve standart yayın (matbaa) diline yapan Benedict Anderson,¹² ve ayrıca Montserrat Guibernau,¹³ John Hall,¹⁴ Michael Mann,¹⁵ Anthony Giddens¹⁶ gibi isimler bu minvalde anılabilir.

Bu gayet geniş literatürün ayrıntılarına girmek burada mümkün değilse de en çok atıf yapılanlardan birini, Anderson’ın görüşlerini kısaca da olsa özetlemek, doğuşu ve gelişimine sonraki bölümlerde değineceğimiz erken Türk ulusal bilinci ve milliyetçiliğinin seyrini ve kitle iletişim alanıyla arasındaki ilişkileri kavramak bakımından bir ölçüde¹⁷ faydalı olabilir.

Anderson’a göre ulus, hayal edilmiş ama sahte olmayan siyasi bir cemaattir (imagined community). Çünkü bir ulusun üyeleri birbirlerini tanımasalar ve

8 Anthony D. Smith, *Millî Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, (İstanbul: İletişim Yayınları 2004), ss.99-101; Anthony D. Smith, *Ulusların Etnik Kökeni*, çev. Sonay Bayramoğlu ve Hülya Kendir, (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları 2002), ss.175-176.

9 Miroslav Hroch, *Avrupa’da Millî Uyanış: Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*, çev. Ayşe Özdemir, (İstanbul: İletişim Yayınları 2011), ss.10-13, 33-51, 279-283.

10 Harold A. Innis, *İmparatorluk ve İletişim Araçları*, ed. David Godfrey, çev. Nurcan Törenli, (Ankara: Ütopya Yayınevi 2006), ss.203, 249.

11 Marshall McLuhan, *Gutenberg Galaksisi: Tipografik İnsanın Oluşumu*, çev. Gül Çağalı Güven, (İstanbul: YKY 2001), ss.279-280, 306-311, 330-334.

12 Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, (İstanbul: Metis Yayınları 1993), ss.20-98.

13 Montserrat Guibernau, *Milliyetçilikler: 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler*, çev. Neşe Nur Domaniç, (İstanbul: Sarmal Yayınevi 1997), s.107.

14 Umut Özkırımlı, *a.g.e.*, s.215.

15 Ozan Erözden, *Ulus-Devlet*, (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları 1997), ss.19-20.

16 Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, çev. Cumhuriyet Atay, (Kalkedon Yayınları 2008), ss.237, 276-277.

17 Ancak “bir ölçüde” çünkü Osmanlı toplumunun kendi özgün toplumsal koşulları söz konusudur. Anderson’ınki de dahil milliyetçilik kuram ve modelleri (çoğu kez Avrupalı/Batılı olmak üzere) çok farklı toplumlar temel alınarak kurulmuştur ve bu nedenle Osmanlı/Türk toplumuna ve milliyetçiliklerine bire bir uymazlar. İlgili alandaki görece çeşitliliğe karşın, bir milliyetçilik modelinin/kuramının/tipolojisinin her milliyetçiliği açıklayamadığı da aşikârdır.

İ. Arda ODABAŞI

görmeseler de her birinin kafasında toplamlarının hayali yaşamaya devam eder. Dolayısıyla ulus, kültürel bir yapıdır. 16. yüzyıla dek dünyaya hâkim olan iki sistemin (din ve hanedanlık) önemlerini yitirmeye başlamalarıyla birlikte, onlardan kalan boşluğu ulus dolduracaktır. Ulus kurgusunu hayal edilebilir kılan en önemli iki etkenden biri, zaman kavrayışındaki köklü dönüşümdür. Ortaçağın “eşzamanlılık” esasına dayanan zaman anlayışının yerini, “homojen ve içi boş zaman” (homogeneous empty time) almıştır. Saat ve takvimle ölçülebilen, geçmiş-bugün-gelecek ayrımını içeren bu anlayış (takvimsel bilinç) sayesinde, geçmişten gelerek geleceğe uzanan bir topluluğu (ulusu) hayal etmek mümkün hâle gelebilmiştir.¹⁸ Anderson, zaman kavrayışındaki bu dönüşümü, roman ve gazetenin yapılarını irdeleyerek ortaya koyar. Roman ve gazete okurun kafasında, zaman içinde takvim yaprakları boyunca ilerleyen topluluk düşüncesini yaratır. Gazete köklü bir şekilde kurgusaldır. Bir gazetenin ilk sayfasında birbirinden bağımsız gibi görünen pek çok olay yer alır. Bunları birbirine bağlayan şey, hepsinin aynı gün yaşanmış olmasıdır. Gazetenin üstündeki tarih, okura zamanın akmakta olduğunu hatırlatır. Ayrıca gazete eşzamanlı ve kitlesel olarak tüketilir. Bu bağlamda, devasa ölçekte satılan ama popülerliği uçucu bir kitap veya günlük best-seller gibidir. Basıldığı sabahın ertesinde işi bitmişliği, aynı zamanda tam da bu yüzden kitlesel bir ayini mümkün kılar. Spesifik bir nüshanın belirli bir zaman aralığında geniş bir kitle tarafından tüketildiği bilinir. Aslında bu, sürekli tekrarlanan sessiz, kitlesel bir ayindir ve okurun bu ayini başkalarıyla paylaştığından kuşkusu olmaz.¹⁹ Kendi gazetesinin çeşitli yerlerde tüketildiğine tanık olan bir okur, hayalî dünyanın gündelik hayattaki köklerinden emin olur. Kurgu sürekli biçimde ve sessizce gerçekliğe sızır ve ulusun ayırt edici özelliği olan topluluk için anonimleşmeye duyulan güveni yaratır.²⁰

18 Benedict Anderson, *a.g.e.*, ss.20-39.

19 Anderson’ın da belirttiği gibi, Friedrich Hegel ünlü deyişinde, sabahları gazete okumanın modern insanın gerçekçi sabah duası olduğunu söyler. Bkz. Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Karalama Defterlerinden Aforizmalar*, çev. Enver Orman, (İstanbul: Belge Yayınları 2010), s.51.

20 Benedict Anderson, *a.g.e.*, ss.39-51. Anderson’ın “günlük gazete”ye ilişkin görüşlerinin neredeyse tıpkısının 1924 yılında Ziya Gökalp tarafından savunulduğunu görmek ilginçtir. *A.g.e.*, ss.47-51 ile karşı. İ. Arda Odabaşı ve Bora Ataman, “Ziya Gökalp ve Basın: Gökalp’in Yazılı Kitle İletişim Araçlarına Dair Görüşleri ve Dergicilik/Gazetecilik Faaliyetleri”, 2007, *Marmara İletişim Dergisi*, S: 12, ss.24-26.

Anderson'a göre ulus kurgusunu hayal edilebilir kılan diğer önemli etken, kapitalizmin yayıncılık alanına girişi, kapitalist yayıncılığın doğuşudur. Yayıncılık sektörünün Avrupa'da ilk baştaki hedef kitlesi, Latince bilen az sayıda okurdur. Bu dar piyasa yaklaşık 150 yılda doyuma ulaşmıştır. Oysa kapitalizmin kâra, yani daha çok sayıda okura/tüketiciye ihtiyacı vardır. Bu kâr güdüsü, yayıncıları daha geniş bir okur kitlesine ulaşabilmek için halk dillerinde kitaplar basmaya yöneltmiş ve zamanla yayın dilleri oluşmuştur. Yani yeni bir cemaat tarzının (ulusun) hayal edilebilirliğine asıl olumlu etkide bulunan, kapitalizm, matbaa ve dilsel çeşitlilik arasındaki etkileşimdir.²¹

Bu yayım dilleri üç farklı yoldan ulusal bilincin temelini atar: İlk olarak, Latincenin altında ama konuşulan halk dillerinin üzerinde bir iletişim alanı yaratır. İkincisi, kapitalist yayıncılık dile yeni bir sabitlik kazandırır ve bu sabitlik, uzun vadede ulus düşüncesi açısından son derece merkezî bir rol oynayan “kadimlik” (eski çağlardan beri var olma) fikrinin inşasına katkıda bulunur. Üçüncüsü, kapitalist yayıncılık eski idari halk dillerinden farklı bir iktidar dili yaratır.²² Demek ki Anderson, ulusun oluşumunda vurguyu “matbaa kapitalizmi”nin yarattığı standart “matbaa dili”ne yapmaktadır. “*Milliyetçiliği icat eden belli bir dilin kendisi değil, yayım dilidir*”²³ ve özellikle 19. yüzyılda Avrupa'da küçük bir milliyetçi aydın kesim, halk dilleri aracılığıyla geniş kitleleri harekete geçirmeyi başarmıştır.²⁴

Türk Ulusal Bilincinin Doğuşunda Basın (1860'lardan 1908'e)

Anderson, milliyetçilik literatürünün kurucu babalarından Hans Kohn'a atıfla, Türk milliyetçiliğinin tohumlarını 1870'lerde İstanbul'da halk

21 Benedict Anderson, *a.g.e.*, ss.52-59. Latincenin değersizleşmesinde, halk dillerinin yayıncılıkta kullanılmasında, ulusal dillerin oluşumunda matbaanın üstlendiği tarihsel rol hakkında ayrıca bkz. Lucien Febvre ve Henri-Jean Martin, *Kitabın Doğuşu*, çev. Gül Batuş, (İstanbul: Avcıol Basım Yayın 2000), ss.234-244.

22 Benedict Anderson, *a.g.e.*, ss.59-62.

23 *A.g.e.*, s.151.

24 *A.g.e.*,ss.83-98.

İ. Arda ODABAŞI

dilinde canlı bir yayıncılığın ortaya çıkışında izlemenin mümkün olduğunu söylerken,²⁵ büyük oranda haklıdır.²⁶

Osmanlı Türkleri arasında henüz “ön” (proto) nitelikte bir ulusal bilinç ve milliyetçilik, entelektüel düzlemde İbrahim Şinasi Efendi’yle birlikte belirir.²⁷ Başka şeylerin yanı sıra, Türkiye’de fikir gazeteciliğinin kurucu babası olduğu ve “kamuoyu”nun onunla doğduğu hatırlanacak olursa, Ahmet Hamdi Tanpınar’ın Şinasi Efendi için neden “*her şey onunla başlar*” dediği²⁸ daha iyi anlaşılır. Şinasi Efendi, 1860’ta ilk özel Türkçe gazete *Tercüman-ı Ahvâl*’in yayımlanmasında önemli bir rol oynamış, kendi gazetesi *Tasvir-i Efkar*’ı 1862’de çıkarmıştır. Osmanlı dilinde “efkar-ı umumiye” (kamuoyu) deyimini ve hatta kamuoyunun kendisi 1860’larda doğar.²⁹ Bunda Şinasi Efendi ve gazetelerinin rolü belirleyicidir. Bu ilk fikir gazeteleri dilde sadeleşme, umuma mahsus bir yazı dili vücuda getirme noktasında önemli bir işlev görmüşlerdir. Osmanlı’da dil alanında yenileşmeye doğru en büyük çıkışı açan şey basındır ve basın dilinin gelişmesinde ilk rolü oynayan, gazetede halkın anlayacağı bir dille yazmak gerektiğini savunan ilk kişi de yine Şinasi olmuştur. Matbaa harfleri üzerinde çalışması, dizgiyi kolaylaştırmak için hurufat kasasındaki harf adedini azaltma girişimi basım alanında radikal bir tavadır. Gazetecilikte sayfa düzenlemesi gibi, “matbaa dili” de onunla, 1860’ların gazeteleriyle başlar.³⁰ Türk basınının tarihi, dilde

25 A.g.e., s.91. Ayrıca bkz. Hans Kohn, *Türk Milliyetçiliği*, çev. Ali Çetinkaya, (İstanbul: Hilmi Kitabevi 1944), ss.10-15.

26 Osmanlı Devleti çok dilli, çok dinli ve çok etnisiteli bir imparatorluktur. Dolayısıyla değişik dillerde yayıncılık kadar farklı milliyetçilikler de söz konusudur. Bu makale Osmanlıca (eski Türkçe) yayınlar ve Osmanlı Türklerinde ulusal bilinçle sınırlıdır.

27 Akçuraoğlu Yusuf, “Türkçülük”, *Türk Yılı 1928* içinde, top. Akçuraoğlu Yusuf, (İstanbul: Yeni Matbaa 1928), ss.299-300, 309; Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, hzl. Ahmet Kuyaş, (İstanbul: YKY 2002), s.283.

28 Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, (İstanbul: Çağlayan Kitabevi 2001), s.159.

29 François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Bertay, (İstanbul: Homer Kitabevi 2006), s.184; Ahmet Hamdi Tanpınar, a.g.e., s.249; Niyazi Berkes, a.g.e., s.263.

30 Şinasi Efendi, gazeteleri, Osmanlı/Türk toplumuna getirdiği yenilikler ve basın-dil ilişkisi için bkz. Ahmet Hamdi Tanpınar, a.g.e., ss.183-215, 250-251; Niyazi Berkes, a.g.e., ss.260-268, 276-283; Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. M. Türköne, F. Unan, İ. Erdoğan, (İstanbul: İletişim Yayınları 1996), ss.281-306.

sadeleşmenin (dilde halkçılaşıma ve uluslaşmanın) tarihidir. Said Paşa'nın resmî kitabete (devlet/bürokrasi) dilini eleştirip ıslahını ele aldığı kitabına "Gazeteci Lisansı"³¹ adını vermesi boşa değildir.³²

1860'lardan 1870'lere basın-yayın piyasasının belli bir olgunluğa ulaştığının emareleri görülür. Gazetecilik ve yayıncılık bir meslek olarak belirmeye başlamış, bu yolla geçimini sağlamaya çalışanlar zuhur etmiştir. Örneğin Şinasi Efendi gazete ve gazeteciliği, kitap ve matbaa işlerini benimser; memuriyette gözü yoktur.³³ *Tercüman-ı Ahvâl* yazarlarından Refik Bey memuriyetten ayrılmış ve geçimini sadece kalemiyle temine çalışan ilk Türk gazetecisi olmuştur.³⁴ Daha belirgin bir örnek Ebüzziya Tefvîk Bey'dir. 1871'de memuriyetten azledilince yayıncılıkla hayatını sürdürmeye karar vermiş, İstanbul'da potansiyel bir okur kitlesi bulunduğu öngörüsü doğru çıkmıştır.³⁵ Birkaç büyük politika adamı dışında 1860-70'lerde şöhret kazananların hemen hepsi gazetecidir.³⁶

1876'da tahta çıkan Sultan II. Abdülhamit'in saltanat yıllarının büyük bölümünde (özellikle 1878-1908 arasında) siyasi iktidar, sansür/jurnal/hafiyelik mekanizmalarıyla kamuoyunu denetim altında tutmaya çalışmıştır. Zaman içinde gittikçe şiddetlenen bu baskıcı uygulamalar matbuat dünyasını olumsuz yönde etkilemiş ve süreli yayımlar özellikle içerik itibarıyla zayıflamışlardır.³⁷ Ancak, bu durgun görünümün ardında değişim ve yenilikler durmamıştır. Söz konusu dönemde Türkçe gazeteler

31 Said Paşa, *Gazeteci Lisansı*, (Dersaadet: Sabah Matbaası 1327).

32 Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s.250.

33 *A.g.e.*, s.212.

34 Hasan Refik Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, I. Cilt, (İstanbul: Yenilik Basımevi 1970), s.188.

35 Şerif Mardin, *a.g.e.*, ss.70-71.

36 Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, s.250.

37 Server İskit, *Türkiye'de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, (Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları 1943), ss.63-107; Ahmed Emin, *The Development Of Modern Turkey As Measured By Its Press*, (New York: Faculty of Political Science Columbia University 1914), ss.52-84; François Georgeon, *a.g.e.*, ss.170-189; Orhan Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları 2010), ss.94-113, 194-196; Niyazi Berkes, *a.g.e.*, ss.344-350; David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*, çev. Ş. S. Türet, R. Ertem, F. Erdem, (İstanbul: Kervan Yayınları 1979), s.20.

İ. Arda ODABAŞI

adetçe azalmalarına ve bir bütün olarak yayıncılık içerikçe zayıflamalarına karşın belirli noktalarda gelişmeler kaydedilmiştir. Gazete sahipleri satışları artırmak için bazı çarelere başvurmuşlardır. Gazeteyi daha ucuza satmak ve daha geniş bir okur kitlesine ulaşabilmek için gazete dilini sadeleştirmek bu çarelerin başında gelir. Bu dönemde kâğıt ve baskı kalitesi yükselmiş, süreli yayınlarda fotoğraf gibi görsel malzemeler daha fazla kullanılır olmuş, resimli yayıncılık çıkmıştır. Şekil ve teknik yönden daha nitelikli bir yayıncılık söz konusudur. Bu “albeni” unsuru yanında, özellikle okul sayısındaki artışa paralel olarak, okur sayısında da önemli bir artış kaydedilmiştir. Türkçe günlük gazetelerin sayısı az olmakla birlikte, o devir için azımsanmayacak tirajlara ulaşmıştır. 1890’ların ve 1900’lerin üç büyük günlük gazetesinin (İkdam, *Sabah*, *Tercüman-ı Hakikat*) toplam tirajı 30 bine³⁸ yaklaşmıştır. Üstelik toplu okuma pratikleri (ev, kahvehane vs.) ve her gazetenin birden fazla kişi tarafından okunduğu da malumdur. Gazete okuma alışkanlığı özellikle Osmanlı seçkinleri arasında bu dönemde yerleşmiştir. Matbaalar ve kitapçılar çoğalmış, şehirde bir “basın bölgesi” (Babiâli) ortaya çıkmıştır. Tirajlar artarken reklam pastası da büyümüştür.³⁹ İskit’in deyişiyle, “*bu zaman zarfındadır ki gazetenin bir sermaye işi olduğu anlaşılmıştır.*”⁴⁰

Basın-yayın alanında yaşanan gelişmelere ve yazı dilinin giderek halka daha çok yaklaşmasına ulusal bilincin gelişimi eşlik etmiştir. 1900’lerin üç büyük gazetesi ile bu gazetelerin yazarları/yayıncıları ve dolayısıyla içeriklerine kabaca göz gezdirmek bu konuda fikir verir.

38 Osmanlı basını tirajlarına dair sağlıklı veriler bulmak güçtür. Kushner, Georgeon ve hatta Ahmet Emin Yalman gibi araştırmacılar tarafından da kullanılan (39. dipnota bkz.) bu rakamlar, Paul Fesch tarafından 1907’de Paris’te basılan kitabında, “hatalı olma ihtimali” uyarısıyla verilmiştir. Bkz. Paul Fesch, *Abdülhamid’in Son Günlerinde İstanbul*, çev. Erol Üyepazarcı, (İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. 1999), s.62.

39 Ahmed Emin, *a.g.e.*, ss.78-80; Server İskit, *a.g.e.*, ss.95-96; François Georgeon, *a.g.e.*, ss.376-378; David Kushner, *a.g.e.*, ss.20-21; Niyazi Berkes, *a.g.e.*, ss.368-370; Orhan Koloğlu, *a.g.e.*, ss.111-113; Paul Fesch, *a.g.e.*

40 Server İskit, *a.g.e.*, s.95.

Çıkış tarihi sırasıyla bunların ilki, 1876’da Rum Papadopulos tarafından kurulup 1890’da Mihran Efendi’nin imtiyaz sahipliğine geçen *Sabah*’tır. Gazetenin en önemli yazarı Şemsettin Sami Bey, özellikle dil üzerine yazılarıyla Türklük bilincine ve Türkçülük fikrine büyük katkıda bulunmuştur. “Osmanlıca” denilen dilin “Türk lisanı” olduğunu ilk kez o tam bir açıklık ve kesinlikle ifade etmiştir. Böyle en önemli makalelerinden biri olan “Edebiyat-ı Müstakbelimiz” 1899’da *Sabah*’ta yayımlanır. Burada maksadını “Lisanımızı sadeleştirelim, lisanımızı Türkçeleştirelim!” şeklinde formüle eder. “Gazeteden umumun istifadesi ancak lisanının sadeliği ve fiyatının ucuzluğu ile kabildir.” fikrindeki Şemsettin Sami Bey’in yayın müdürü olduğu *Sabah*, 12 binlik tiraja ulaşmıştır.⁴¹

İkincisi, Ahmet Mithat Efendi ile 1878’de kurduğu *Tercüman-ı Hakikat*’tir. 2 bin tirajı ile diğer iki gazeteden daha “küçük” olmasına rağmen, çok yönlülüğüyle aydınlar arasında hatırı sayılır bir etki meydana getirmiştir. Ansiklopedik bir yazar olup çok ürün vermesi nedeniyle “yazı makinesi” olarak anılan Ahmet Mithat Efendi, hayatını kaleminden ve matbaasından kazanmış bir “basın esnafı”dır. Ayrıca, dilde halkçılışmanın öncülerindendir. *Tercüman-ı Hakikat* çıktığı vakit, yazılarının bütün halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede kaleme alınacağını bildirmiştir. “Halka bir lisan-ı umumi teşkil etmek” gayesi güden bu “halk yazarı”, Osmanlı’da okuma alışkanlığının yerleşmesinde çok önemli bir rol oynamıştır. Halkçı çizgisi, dil ve üslupta fiilen Türkçülük yapmasına yol açmıştır.⁴²

1894 yılında Ahmet Cevdet (Oran) Bey tarafından kurulan İkdam, başlığının kenarına “Türk gazetesidir” kaydı düşen ilk gazetedir. Çevresinde “kültür Türkçülüğü” yapan bir grup oluşmuştur. İkdam’ın yazı kadrosunda bulunan Necip Asım (Yazıksız), Veled Çelebi (İzbudak) ve Bursalı Mehmet

41 David Kushner, *a.g.e.*, ss.22-24; Akçuraoğlu Yusuf, *a.g.y.*, ss.352-355, 386-387; Server İskit, *a.g.e.*, s.95; Paul Fesch, *a.g.e.*

42 Ahmet Hamdi Tanpınar, *a.g.e.*, ss.192, 445-474; Akçuraoğlu Yusuf, *a.g.y.*, ss.325-327; David Kushner, *a.g.e.*, ss.24-25; Niyazi Berkes, *a.g.e.*, ss.370-375; Server İskit, *a.g.e.*, s.95; Paul Fesch, *a.g.e.*

İ. Arda ODABAŞI

Tahir Bey gazeteye kuvvetli bir “millî ruh” aşlamışlardır. İkdam, 15 bin gibi, o devir için gayet yüksek bir tiraja ulaşmıştır.⁴³

Başlangıcından 1908’e Osmanlı’da Psikoloji

Yukarıda sözü edilen yıllar, toplumun başka düzlemlerinde de dönüşümlere sahne olur. Bunlardan biri de sosyal bilimler ve onun bir kolu olarak psikolojidir. Türkiye’de psikolojinin, Alman Dr. Georg Anshütz’ün 1915 yılında Darülfünun’a gelişiyle başladığı yaygın bir görüştür.⁴⁴ Bu görüş son yıllarda eleştirilmiş, Türkiye’de psikolojinin kuruluşunun ilk deneysel psikoloji tecrübesine, Anshütz’ün 1915’teki girişimine indirgenemeyeceği haklı olarak vurgulanmıştır.⁴⁵

Gerçekten de teorik de olsa psikolojinin Türkiye’ye girişi daha eskiye uzanır.⁴⁶ Felsefeden bağımsız, metafizikten arınmış modern bir bilimsel disiplin olarak psikolojinin ancak 19. yüzyıl ikinci yarısı (ve hatta son çeyreği) Avrupa’ında vücut bulduğu⁴⁷ dikkate alınacak olursa, Osmanlı İmparatorluğu’nda oldukça erken bir tarihte belirdiği söylenebilir. Osmanlı’nın son dönem çağdaşlaşma ve aydınlanma sürecinde (özellikle II.

43 David Kushner, *a.g.e.*, ss.25-27; Akçuraoğlu Yusuf, *a.g.y.*, ss.355-369; Paul Fesch, *a.g.e.*

44 Örneğin bkz. Fred McKinney, “Türkiye’de Psikoloji: Psikolojinin Değişik Kültür Sahalarında Gelişmesine Dair Düşünceler”, 2007, *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, Cilt: 27, s.54; Sabri Özbaydar, “Cumhuriyetin İlk 50 Yılında Türkiye’de Psikoloji”, *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan içinde*, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası 1973), s.219; Beğlan Toğrol, “History Of Turkish Psychology”, 1987, İstanbul Üniversitesi Tecrübi Psikoloji Çalışmaları, Cilt: 15, ss.1-2.

45 Sertan Batur, “Türkiye’de Psikoloji Tarihi Yazımı Üzerine”, 2003, *Toplum ve Bilim*, S: 98, ss.258-259; Sertan Batur, “Psikoloji Tarihinde Köken Mitosu ve Georg Anshütz’ün Hikâyesi”, 2005, *Toplum ve Bilim*, S: 102, ss.168-188.

46 Bu makalede “matbuat” üzerinde durulacaktır. Eğitim/öğretim noktasından bakılacak olursa, Darülfünun’da psikolojiyle ilgili ilk dersin, okulun 1869’daki açılışından önce Ramazan ayını boş geçirmeyip değerlendirmek amacıyla halka açık olarak düzenlenen gece dersleri kapsamında yer alan “Emzice ve Ekalim” olduğu ve Aziz Efendi tarafından konferans şeklinde verildiği ifade edilmiştir. Ali Yıldırım, *Türk Üniversite Tarihi: Darülfünun Dönemi*, (Ankara: Öteki Yayınevi 1998), ss.94-95. Darülfünun’da “ilm-i ahvâl-i nefis” adında bir dersin okutulması öngörülmüş olmakla birlikte, öğretim üyesi eksikliğinden ötürü bu tasarı hayata geçirilememiştir. 1908 Devrimi’nden sonra Babanzade Naim ve Mehmet İzzet Beyler “ilm-ün nefis” dersini vermişlerdir. Sertan Batur, 2005, *a.g.m.*, s.185; Sabri Özbaydar, *a.g.m.*, s.219.

47 A. Adnan Adıvar, *Bilim ve Din (İlim ve Din)*, (İstanbul: Remzi Kitabevi 1980), ss.316-319; Eric J. Hobsbawm, *Sermaye Çağı 1848-1875*, çev. Bahadır Sina Şener, (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları 1998), s.284.

Meşrutiyet'te) sosyal bilimlerde sosyolojinin başat konumu hatırlandığında ise, psikoloji kitaplarının sosyolojiden daha önce yayımlanmaya başladığını görmek ilginç olacaktır. Aslında bu durum siyasi rejimle, Sultan II. Abdülhamit'in sansür/jurnal/hafiyelik mekanizmalarıyla karakterize mutlakiyetçi sistemiyle ilgilidir. "Cemiyet" bu dönemde her halükârda sakıncalı sayılabilecek bir sözcüktür. Oysa psikolojide sakınılması gereken bir taraf yok gibidir.⁴⁸

II. Abdülhamit rejiminin Osmanlı'da psikoloji literatürünün gelişimine bir başka açıdan daha katkısı olduğu belki söylenebilir. Rejimin matbuata yönelik sansür uygulamaları, ülkenin iç meselelerine ve siyasete ilişkin yorum ve tartışmalara müsaade etmeyişi, Osmanlı aydınlarının, gazetecilerin ve yayıncıların gözlerini dışarıya, Batı'ya çevirmek zorunda kalmalarına neden olmuştur. Süreli yayınlarda resmî veya zararsız uluslararası haberlere, dünyadan eklektik konulara, yeni icatlar ve bilimsel buluşlara ağırlık verilmiş, popüler fen yazıları moda olmuş, Batı dillerinden birçok tercüme yapılmış ve bir hayli yabancı yayın Türkçeye adapte edilmiştir.⁴⁹ Kısacası bakışlar daha çok Batı'ya dönmüş, siyaset dışı konulara yoğunlaşmıştır. Söz konusu dönemde Avrupa'da psikoloji alanında yaşanan önemli gelişmeler de ilgi çekmiş ve gözlemlenmiş olsa gerektir. Nitekim Osmanlı'da ilgili ilk eserlerin basım tarihlerine bakıldığında, bunların, modern psikolojinin kurucusu Wilhelm Wundt'un Leipzig Üniversitesi'nde ilk psikoloji laboratuvarını kurduğu yıllara (1879) rastlaması dikkat çeker. Wundt'la birlikte deneysel bir yön kazanan psikoloji, 1870'lere gelindiğinde Avrupa'da artık tartışmasız kabul görmüş bir disiplindir.⁵⁰

Osmanlı'da psikolojiye dair (tespit edilebilmiş) ilk kitap/risale, Yusuf Kemal'in 1295 (1878)⁵¹ tarihli, *Gayet-ül Beyan Fi Hakikat-ül İnsan yahut*

48 Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm 1908-1923*, (İstanbul: Doğan Kitap 2013), s.99.

49 Niyazi Berkes, *a.g.e.*, ss.368-369, 376; David Kushner, *a.g.e.*, ss.20-21; François Georgeon, *a.g.e.*, s.378; Ahmed Emin, *a.g.e.*, ss.63, 80-81.

50 Eric J. Hobsbawm, *a.g.e.*, s.284.

51 Osmanlı yayıncılığında kitapların basım tarihi Hicri veya Rumî takvime göre verilir. Miladi takvim

İ. Arda ODABAŞI

İlm-i Ahvâl-i Ruh⁵² başlıklı eseridir.⁵³ Onu 1880’lerde Ahmet Mithat Efendi⁵⁴ ve Sırrı Giridi Paşa⁵⁵ gibi isimler izler.⁵⁶

Ancak, Osmanlı’da modern Batı tarzı ilk psikoloji kitabı, psikoloji alanında bilimsel ilk Türkçe eser Hoca Tahsin Efendi’nin 1310 (1892 veya 1893) tarihli⁵⁷ *Psiholoji yahut İlm-i Ruh*⁵⁸ başlıklı risalesidir.⁵⁹ Psikoloji karşılığı olarak “Fenn-i Ahvâl-i Ruh, İlm-i Ahvâl-i Ruh, Fenn-i Psiholoji, Psiholociya” tabirlerini kullanan⁶⁰ Hoca Tahsin Efendi’nin kitabı, insanın zihnî ve ruhi etkinliklerini fizyolojik olarak açıklamaya çalışan çağdaş psikolojinin bulgularıyla ilgilidir.⁶¹ Bu risalenin, yazarının vefatının üzerinden 10 yıldan

kullanımı ancak imparatorluğun son yıllarına doğru başlayacaktır. Kitaplarda Hicri tarih kullanımı daha yaygındır. Yusuf Kemal’in kitabının üzerindeki 1295 tarihi şayet Hicri ise 1878’e, Rumî ise 1879 veya 1880’e tekabül eder.

52 Yusuf Kemal, *Gayet-ül Beyan Fi Hakikat-ül İnsan yahut İlm-i Ahvâl-i Ruh*, (İstanbul: Mihran Matbaası 1295).

53 Nuri Bilgin, *Başlangıcından Günümüze Türk Psikoloji Bibliyografyası*, (İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1988), s.30; S. Sami Kayral, *Türkçe Psikoloji Eserleri Bibliyografyası*, (İstanbul: Ahmet Sait Matbaası 1953), s.40. Bilgin [a.g.e.] ve Batur [2005, a.g.m., s.186; 2003, a.g.m., ss.259-260] kitabın basım tarihi olarak “1876” bilgisini vermektedirler ki doğru değildir. Kayral [a.g.e.] 1878 tarihini verir. Özege kataloğunda da 1878’dir. Bkz. M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, 2. Cilt, (İstanbul: Fatih Yayınevi 1973), s.441.

54 Ahmet Mithat, *Nevm ve Hâlât-ı Nevim*, (İstanbul: Kırk Anbar Matbaası 1298). Bu kitap uyku ve rüyayla ilgilidir. Psikoloji kapsamında daha net değerlendirilebilecek kitabı için bkz. Ahmet Mithat, *İlhâmât ve Taglitât - Psikoloji Yani Fenn-i Menafî-ül Ruha Dair Bazı Mülahazat*, (İstanbul 1302). İki kitabın da künye sayfalarında verilen bilgiye göre, kitap formatında basılmadan evvel *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde tefrika edilmişlerdir.

55 Sırrı Giridi (Diyarbakir Vilayeti Valisi), *Ruh*, (İstanbul: Elif Mavyan Şirket-i Mürettebiyye Matbaası 1305).

56 Nuri Bilgin, a.g.e., ss.26-30; S. Sami Kayral, a.g.e., ss.7, 35.

57 1310 tarihi Hicri ise 1892 veya 1893’e, Rumî ise 1894 veya 1895’e tekabül eder. Özege, Kayral ve Bilgin’de “1892” tarihi verilmektedir. Bkz. M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, 3. Cilt, (İstanbul: Fatih Yayınevi 1975), s.1422; S. Sami Kayral, a.g.e., s.22; Nuri Bilgin, a.g.e., s.28.

58 Hoca Tahsin Merhum, *Külliyat-ı Hoca Tahsin’den: Psiholoji yahut İlm-i Ruh*, (İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettebiyye Matbaası 1310).

59 Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, (İstanbul: Ülken Yayınları 2001), s.244; Şerif Mardin, a.g.e., s.251; Zafer Toprak, a.g.e., s.99; Nuri Bilgin, a.g.e., s.14. Nuri Bilgin, Hoca Tahsin Efendi’yi “psikolojinin Türkiye’deki isim babası” olarak anmaktadır. Gerçekten de kitabının basım değil de yazım tarihine bakılırsa böyledir. Ama basım tarihleri, yani eserlerin kamusallaşması esas alınacak olursa, bu payenin azından şimdilik Ahmet Mithat Efendi’ye verilmesi gerekir.

60 Zafer Toprak, a.g.e., s.99.

61 Remzi Demir, *Philosophia Ottomanica: Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Türk Felsefesi – Yeni Felsefe*, III. Cilt, (Ankara: Lotus Yayınevi 2007), s.86.

uzun bir zaman geçtikten sonra basıldığını özellikle belirtmek gerekir. 1881’de vefat eden⁶² Hoca Tahsin Efendi eserini 1873’ten sonra yazmıştır.⁶³

Hoca Tahsin Efendi’ninkinden sonra da psikolojiye dair kitap ve risaleler özellikle 1890’ların sonuna dek sürmüştür. 1900-1908 yılları arasında ise, psikoloji konulu veya ilişkili eserlerin neredeyse hiç görülmeysi, II. Abdülhamit rejimi baskısının şiddetlenmesiyle⁶⁴ alakalı olsa gerektir.⁶⁵ Nitekim anılan dönemde bu nevi (yani psikolojiyle ilişkilendirilen) tek kitabın, siyasi iktidarın kontrolü dışında bulunup muhalif Jön Türklerin yurtdışı merkezlerinden olan Kahire’de 1907 yılında basılmış olması dikkat çeker. Söz konusu eser, Dr. Abdullah Cevdet (Karlıdağ) Bey tarafından Fransız düşünür Gustave Le Bon’dan tercüme edilmiş olan *Ruh-ül Akvam*’dır (*Les Lois psychologiques de l’Evolution des Peuples*).⁶⁶

Ahmet Mithat Efendi’nin uyku/rüya ve çocuk psikolojisiyle ilgili kitapları⁶⁷ bir yana bırakılacak olursa, Osmanlı yazarlarının anılan eserleri genellikle ya genel olarak psikolojiye giriş veya “klasik psikoloji” metinleridir.⁶⁸

1870’lerden 1908’e yaklaşık 30 yıllık devrede psikolojinin süreli yayınlara ne oranda yansıdığı, henüz yeterince araştırılmamış bir konudur. İlerleyen satırlarda, 1891’de yayın hayatına giren *Servet-i Fünûn* dergisinin

62 Remzi Demir, *a.g.e.*, s.72.

63 Çünkü risalenin bir yerinde, özellikle 1873 senesinden beri Avrupalı filozofların zihinsel süreçler hakkında pek çok araştırma yaptıklarını belirtir. Bkz. Hoca Tahsin Merhum, *a.g.e.*, s.31.

64 François Georgeon, *a.g.e.*, ss.187-189; Server İskit, *a.g.e.*, ss.86, 89, 94; Ahmed Emin, *a.g.e.*, ss.64, 75-78.

65 Psikoloji kitabı 1909’da yayımlanan Ali İrfan (Eğriboz) Bey, kitabının daha ilk satırlarında, İstibdat (II. Abdülhamit) döneminde değil ruhtan bahsetmek, ruh kelimesinin ağza alınmasının bile katiyen yasak olduğunu ifade eder. Bkz. Ali İrfan Eğribozi, *İlm-i Ahvâl-i Ruh*, (İstanbul: Ruşen Matbaası 1327), s.2.

66 Gustave Le Bon, *Ruh-ül Akvam*, çev. Dr. Abdullah Cevdet, (Mısır: Matbaa-i İcâzât 1907). Ayrıca bkz. M. Şükrü Hanoğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, (İstanbul: Üçdal Neşriyat), ss.58, 417; Nuri Bilgin, *a.g.e.*, s.29; S. Sami Kayral, *a.g.e.*, s.27. Kitabın İngilizce metni için bkz. Gustave Le Bon, *The Psychology of Peoples*, (New York: The Macmillan Co. 1898).

67 Pedagog Compayré’nin fikirlerini aktaran çocuk psikolojisiyle ilgili kitabı şudur: Ahmet Mithat, Çocuk: *Melekât-ı Uzviyye ve Ruhîyyesi*, (Dersaadet: 1317). Ayrıca bkz. Nuri Bilgin, *a.g.e.*, ss.15, 26; S. Sami Kayral, *a.g.e.*, s.7.

68 Sertan Batur, 2005, *a.g.m.*, s.186.

İ. Arda ODABAŞI

ve Ahmet Şuayb Bey'in bu noktadaki katkılarına değinilecektir. Burada şu kadarı belirtilebilir ki anılan dönemde konuyla şu veya bu oranda ilgili üç kitabı bulunan Ahmet Mithat Efendi'nin bu üç eseri de önce kendi gazetesi *Tercüman-ı Hakikat*'te tefrika edilmiştir.

Türkiye'de psikolojinin başlangıç evresine dair sistematik araştırmaların bulunmayışının, bu bilim dalının Türkiye'deki tarihsel gelişiminin kavranmasını güçleştirdiği açıktır. Ama güçlük aynı zamanda psikolojinin kendisinden, yeni bir alan oluşundan ve Avrupa'daki gelişiminden de kaynaklanır. Ancak 19. yüzyılın son çeyreğinde bağımsız bir disiplin olarak beliren psikoloji, ondan önce genel bilim tarihlerinde felsefeye bağlı, bazı felsefi akımlar içinde veya başka bilimsel disiplinlerle iç içedir. Nuri Bilgin'in vurguladığı gibi, Türkiye'de psikolojinin gelişimi de benzer bir hâl gösterir. Psikolojiyle ilgili malzeme, değişik düşünce akımları veya disiplinler içinde karışık hâlde bulunur. Otonom bir bilgi alanı değildir ve belirli isimlere veya gruplara bağlanması zordur. Osmanlı aydınları çok yönlü bir formasyon ve etkinlik içindedirler ve psikolog değildirler. Psikolojiye görece ilgileri büyük ölçüde, imparatorluğun sorunlarına değişik çözüm yolları aramaktan kaynaklanmaktadır.⁶⁹

Dolayısıyla ilgili araştırmacı, doğrudan psikoloji metinleri ve kalem tecrübelerine girişmiş uzmanlar arayıp bulmaktan ziyade, başka şeylerin yanında ve içinde psikolojiye de şu veya bu oranda değinen entelektüeller, yayınlar arayacak ve/veya bunlarla karşılaşacaktır. Bu noktada psikolojinin gelişimini takip etmek bakımından belki de en çok dikkat gösterilmesi gereken alan, sosyolojidir. Çünkü 19. yüzyıl sosyolojisinde biyolojinin yanı sıra psikolojinin de önemli bir konumu vardır. Bunda, pozitivizmin olduğu kadar sosyolojinin de (Le Play ile birlikte) kurucusu olan August Comte'un bilimlere dair tasnifini eleştirerek biyoloji ile sosyoloji arasına sosyolojiye temel oluşturacak psikolojiyi sokan Stuart Mill ile Herbert Spencer'in payı büyüktür. Böylece sosyoloji, psikoloji temeli üzerinde kurulmuştur. Osmanlı'da da ilk evrelerinde sosyoloji, özellikle Spencer'in etkisiyle

69 Nuri Bilgin, *a.g.e.*, ss.14-17.

bio-organist ve psikolojik ekollerin güdümünde gelişmiştir. Durkheim öncesinde Osmanlı'da sosyolojinin “üstadı” Spencer’dir.⁷⁰

Mart 1891’de Ahmet İhsan (Tokgöz) Bey’in yönetiminde yayın hayatına giren, gerek edebiyat gerekse fikir dergisi olarak Osmanlı matbuatında 19. yüzyılın son on yılına damga vuran *Servet-i Fünûn*, andığımız türde yayınlardan biridir.⁷¹ Derginin 1899’dan itibaren önde gelen yazarlarından Ahmet Şuayb Bey ise, sözünü ettiğimiz entelektüellerdendir. *Servet-i Fünûn* neslinin belki de en kuvvetli felsefecisi ve eleştirmeni olan Ahmet Şuayb, Osmanlı düşün yaşamına pozitivizm tartışmalarını getirmiştir. Geniş ilgi alanı sonucu felsefe, edebiyat, tarih, hukuk, iktisat ve sosyoloji gibi değişik konularda yazmıştır. Çağın ünlü, çalışmalarıyla ses getirmiş Batılı düşünürlerini, fikir ve sanat adamlarını en kapsamlı şekilde ilk kez o *Servet-i Fünûn* sayfalarında Osmanlı okuruna tanıtmıştır. Pek çok isim arasında özellikle Fransız pozitivist düşünür Hippolyte Taine üzerinde gayet ayrıntılı durmuştur.⁷² *Servet-i Fünûn*’da çıkan bu yazılarının önemli bir kısmını 1901’de *Hayat ve Kitaplar* başlığı altında kitaplaştıracaktır.⁷³ Pozitivist felsefenin çok yönlü biçimde ele alındığı bu kitap, pozitivist düşüncenin Türkiye’de tanınması ve temellenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Hatta pozitivistime dair Türkçede ilk kapsamlı eser olduğu söylenebilir.⁷⁴

Hippolyte Taine, Auguste Comte’un en büyük takipçilerinden biri olmakla birlikte, psikolojiyi bilimler arasında saymayan üstadının aksine

70 Zafer Toprak, *a.g.e.*, ss.74, 99, 101.

71 Kurucusunun ağzından kuruluş hikâyesi için bkz. Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım 1888-1923 1. Cilt: Meşrutiyetin İlanına Kadar 1889-1908*, (İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası Limitet Şirketi 1930), ss.57-64. Fesch’e göre *Servet-i Fünûn* 4 bin adet basılıyordu. Paul Fesch, *a.g.e.*, s.62. Ahmet İhsan Tokgöz, Meşrutiyet’e dek *Servet-i Fünûn*’un bin müşterisi olduğunu söyler ki daha sağlıklı bir bilgi olduğunu kabul etmek gerekir. Derginin yalnızca Edebiyat-ı Cedide döneminde masraflarını karşılayabildiğini de ekler. Ahmet İhsan, *a.g.e.*, s.130.

72 Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, ss.150-151; Zafer Toprak, *a.g.e.*, ss.101-102.

73 Ahmet Şuayb, *Hayat ve Kitaplar: Tettebbuat-ı Edebiyye ve Tarihiyye*, (Edebiyat-ı Cedide Kütüphanesi 1317). Kitabın genişçe tanıtımları için bkz. Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, ss.150-156; Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye’ye Girişi*, (İstanbul: İnsan Yayınları 1986), ss.327-342; Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünun’da Edebi Tenkit*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1981),ss.122-136, 281-289.

74 Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s.151; Murtaza Korlaelçi, *a.g.e.*, ss.342, 347; Zafer Toprak, *a.g.e.*, s.102.

İ. Arda ODABAŞI

psikolojiye önem vermiştir. Eserlerinde psikolojiyle fizyolojiyi harmanlar. Yaptığı çeşitli çalışmalarla Taine modern psikolojinin öncülerinden sayılır.⁷⁵

Taine'in takipçisi olarak Ahmet Şuayb da *Hayat ve Kitaplar* içinde derlediği yazılarında psikoloji konusuna sık sık temas eder. Mesela kavimlerin psikolojisiyle şahısların psikolojisini ayırmak gerektiğini, kavimler hakkında yapılan psikolojinin şahısların psikolojisine uygulanmasının, şahısların kitle içinde kaybolmasıyla sonuçlanacağını vurgular.⁷⁶ İnsan fevkalade karışık bir varlık olduğundan, onu incelerken başka disiplinlerin yanı sıra psikolojinin de kullanılması gerektiğini belirtir.⁷⁷

Bir başka örnek, Taine'in tarih anlayışını açıklarken görülür. Taine'e göre tarih bir fendir. Esas mevzuu insanlar ve insan topluluklarıdır. Şu halde tarih, psikolojinin bir çeşit tatbiki demektir. Bir tek adamın veya bütün topluluk efradının fertlerince üretilen değişiklikleri anlamak için onların psikolojisiyle meşgul olmak icap eder. Şahısların ve topluluğun bu şekilde düşünülmüş bir psikolojisini yapmak ise, Voltaire tarzı tarih yazıcılığıdır. Hâlbuki Taine bununla (düşünceyle) yetinmez. Nedenler ve kanunlar arar, çeşitli kavramları tarihe sokar, değişik disiplinlerden (mesela biyoloji kanunlarından) faydalanır.⁷⁸

Hemen bütün psikoloji mütehasıslarının August Comte takipçisi, yani pozitivist olduklarını ifade eden Ahmet Şuayb'ın yazılarında psikolojiye dair başka bahisler ve Jouffroy, Ribot, Pierre Jean gibi isimlere değinmeler bulmak mümkündür.⁷⁹ Ancak, Ahmet Şuayb'ın kitabının basıldığı yıl *Servet-i Fünûn* Yıldız Sarayı'nın baskılarına maruz kalacaktır. Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'in bir makalesi nedeniyle dergi 1901'de kapatılmış, sahibi Ahmet İhsan ve makalenin yazarı Hüseyin Cahit hakkında soruşturma

75 Murtaza Korlaelçi, *a.g.e.*, ss.151-154; Roger Daval, *Fransız Düşünce Tarihi*, çev. Ahmet Angın, (İstanbul: Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları 1968), ss.80-81.

76 Ahmet Şuayb, *a.g.e.*, s.60.

77 *A.g.e.*, ss.140-141.

78 *A.g.e.*, ss.89-90.

79 Örneğin bkz. *a.g.e.*, ss.180-182.

açılmıştır. *Servet-i Fünûn* kısa süre içinde yeniden yayın hayatına dönse de sansür iyice şiddetlendiğinden “yavan” bir içerikle çıkacak, evvelki edebî ve fikirsel canlılığını bütünüyle yitirecektir.⁸⁰ Dolayısıyla 1901’den sonra dergi sayfalarında *Hayat ve Kitaplar* türünde bahisler görmek güçleşir.

Osmanlı’da sosyoloji başlangıçta, Durkheim öncesi yaygın olan uzviyetçi (organisist) sosyolojidir. Psikolojiden esinlenen “bireyci” bir anlayışı yansıtır. Auguste Comte ve Herbert Spencer’in fikirsel hâkimiyetleri söz konusudur.⁸¹ Dolayısıyla Osmanlı’da psikolojinin izini sürerken başta Auguste Comte, onun takipçisi Hippolyte Taine, felsefe sistemini (evrimciliği) *The Principles of Psychology* isimli eserinde ortaya koyan ve Comte’un aksine psikolojiyi bağımsız bir bilim sayan⁸² Herbert Spencer’la ilintili literatüre yönelmek gerekir. Bu çizginin erken II. Meşrutiyet yıllarında da süreceği, ilerleyen bölümlerde görülecektir. Ancak, 1908 sonrasında önemli bir ayrışma da belirecektir. Daha 1901’de Ahmet Şuayb tarafından dile getirilen, sosyolojide Emile Durkheim – Gabriel Tarde “kamplaşması” bu ayrışmanın temelini oluşturur. Durkheim ve Tarde’in isimlerini Osmanlı’da ilk duyuran yine Ahmet Şuayb Bey olmuş, Tarde ve Durkheim Osmanlı literatürüne ilk olarak *Servet-i Fünûn*’la (*Hayat ve Kitaplar*’la) girmiştir.⁸³ Ama bu bölünme veya kamplaşma, Osmanlı entelektüel yaşamındaki pratik yansımaları gerçek anlamda ancak II. Meşrutiyet yıllarında bulacaktır. Dahası bu gelişme (ve/veya kırılma), başka şeylerin yanı sıra, Osmanlı siyaset ve siyasal düşünceler dünyasıyla ve özellikle Türk milliyetçiliğinin seyriyle de ilişkilidir. Ve son olarak, tüm bu süreç dışavurumunu elbette yine kitle iletişim araçlarında bulur.

80 Ahmet İhsan, *a.g.e.*, ss.108-121; Hüseyin Cahid Yalçın, *Edebî Hatıralar*, (İstanbul: Akşam Kitaphanesi 1935), ss.159-172.

81 Zafer Toprak, *a.g.e.*, ss.74, 93-96.

82 Murtaza Korlaelçi, *a.g.e.*, ss.166-168.

83 Ahmet Şuayb, *a.g.e.*, ss.182-183. Ayrıca bkz. Zafer Toprak, *a.g.e.*, ss.102-103; Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, ss.151, 155.

1908 Basın Devrimi

1908, “Hürriyet Devrimi” ve/veya “Jön Türk Devrimi” olduğu kadar, “Basın Devrimi”dir de. Nasıl “*Fransız Devrimi, gazetelerin oynadıkları rol incelenmeden anlaşılabilir.*”, “eğer basın hak ettiği yere oturtulmazsa Devrim çözümlenemez.”⁸⁴ ise, 1908 Devrimi ve II. Meşrutiyet yılları da matbuat dünyası dikkate alınmadan anlaşılabilir.

20. yüzyıl başlarında artık iyice sönükleşen Osmanlı matbuatının canlanabilmesi için 1908 Temmuzunu beklemek gerekmiştir. 1908 Devrimi’yle açılan II. Meşrutiyet dönemi, Türkiye’de basın-yayın hayatında bir dönüm noktası olmuş, Hürriyetin İlanı’yla birlikte matbuat dünyasında köklü dönüşümler yaşanmıştır.⁸⁵ 30 yıl kadar süren sansür rejiminin 25 Temmuz 1908’de fiilen kalkmasıyla, “basın patlaması” olarak nitelenebilecek bir kitle iletişim ortamı doğmuş, basılı kelime demokratikleşmiştir.⁸⁶

Meşrutiyet’in ilk haftalarında herkeste bir gazete/dergi çıkarmak, düşüncelerini yaymak ve okumak hevesi doğmuştur. Uzun yıllar boyunca susturulan toplumda yayıncılık salgın hâlini almış, matbuat olağanüstü bir dinamizm kazanmıştır. Babiâli yokuşu gazete idarehaneleriyle dolmuş, o güne dek görülmedik sayıda, çeşitte ve nitelikte yayın ortaya çıkmıştır. Biraz parası olan hemen bir gazete/dergi kurmaya kalkmakta, hazır parası olmayanlar evlerindeki eşyaları satmaktadırlar. Bu yayınların çoğu uzun ömürlü olamayacak, pek çok girişimci sermayesini batıracaktır ama yine de heveslilerin arkası kesilmemiş, kapananların ardından yenileri çıkmıştır.⁸⁷

84 Jean-Noel Jeanneney, *Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi*, çev. Esra Atuk, (İstanbul: YKY 1998), s.59.

85 Zafer Toprak, *a.g.e.*, s.85. O nedenle, Türk matbuatının ilk tarihçisi Selim Nüzhet Gerçek’in deyişiyle, “*Meşrutiyet senesi (1908) matbuat tarihimize altın harflerle yazılacak bir senedir.*” Selim Nüzhet, *Türk Gazeteciliği*, (İstanbul: Devlet Matbaası 1931), s.82.

86 1908-1913 yılları matbuatı hakkında genel bilgi için bkz. Ahmed Emin, *a.g.e.*, ss.86-140.

87 Ahmed Emin, *a.g.e.*, ss.87-88; Ahmet İhsan, *a.g.e.*, ss.130-131; Server İskit, *a.g.e.*, ss.141-144; Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım 1888-1923 2. Cilt: Meşrutiyetin İlanından Umumi Muharebeye Kadar 1908-1914*, (İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası Limitet Şirketi 1931), ss.35-38, 63; Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1 1888-1922*, hzl. Erol Şadi Erdinç, (İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. 1997), ss.70-72.

1907 yılında bütün Osmanlı topraklarında çıkan süreli yayınların sayısı 120'dir.⁸⁸ Hâlbuki Hürriyetin İlanı'ndan sonra sadece ilk bir buçuk ayda 200'ün üzerinde yayın imtiyazı alınmış, bu sayı gün geçtikçe artmıştır.⁸⁹ 1909 yılının Mayıs ayında tüm ülkede 730 süreli yayın çıkmaktadır. Temmuz 1908'den 1911 sonuna dek imtiyaz başvurularının sayısı 2 bini bulmuştur.⁹⁰

Patlama sadece süreli yayın adedinde değil, tiraj ve okur hacminde de tespit edilebilir. Tirajlar sıçramış, okur kitlesi genişlemiştir. Bu talebe matbaalar yetişememiş, Devrim'den sonra gümrükler matbaa makineleriyle dolmuştur. Gece gündüz durmadan çalışmalarına rağmen İstanbul matbaaları talebi karşılayabilecek durumda değildiler. İkdam 60 bin, *Sabah* 40 bin, günlük *Servet-i Fünûn* gazetesi günde 25 bin adet basıldığı hâlde talep karşılanamamıştır. Öyle ki gazeteler karaborsaya düşmüş, normalde fiyatı 10 para (yani 0.25 kuruş) olan İkdam, yarım liraya (yani 50 kuruşa) alıcı bulabilmiştir.⁹¹ II. Meşrutiyet yıllarında basın dili de her açıdan basitleşecektir.⁹²

Pek çok yayın uzun ömürlü olmasa, gazete/dergi sayıları zamanla oransal olarak azalsa ve tirajlar zaman içinde düşse bile bu tablo, basın-yayın piyasasının belirgin şekilde genişlediğine ve yazar, muhabir, düzeltici, dizgici, dağıtıcı gibi basın emekçilerinin sayısının arttığına işaret eder. 1908 Basın Devrimi, hep yapıldığı gibi, yalnızca baskıcı bir siyasi rejimden kaynaklanan “düşünce ve ifade özgürlüğü” susamışlığıyla ve bu rejimden kurtulmanın getirdiği sosyo-psikolojik ferahlamayla açıklanamaz. Göz ardı edilemeyecek bir ekonomik boyutu, üretim ilişkileriyle ilintisi söz konusudur. II. Abdülhamit rejiminde “düşünce” kadar, gelişmekte olan basın-yayın piyasasının, kapitalist yayıncılığın da baskılandığı

88 Orhan Koloğlu, *a.g.e.*, ss.222-223.

89 Server İskit, *a.g.e.*, s.144.

90 Orhan Koloğlu, *a.g.e.*, ss.222-223.

91 Ahmed Emin, 1914, *a.g.e.*, s.87; Ahmed Emin Yalman, 1997, *a.g.e.*, s.71; Ahmet İhsan, 1931, *a.g.e.*, ss.7-8; Server İskit, *a.g.e.*, ss.147-148.

92 Ahmed Emin, 1914, *a.g.e.*, s.125.

İ. Arda ODABAŞI

anlaşılmaktadır. Üretimi engelleyici üst-yapısal mekanizmaların ortadan kalkmasıyla birlikte bir “seri üretim” tablosu belirmiştir ve *-vice versa-* tersi de doğrudur; anılan mekanizmaların ortadan kalkışında, bu nesnel üretim “ihtiyacı” rol oynamıştır.⁹³

Sürecin bu boyutuna ilgili historiyoğrafide hiç mi hiç değinilmediğinden altını çizmek zorunluysa da hassasiyetle değerlendirilmesi gerektiğine şüphe de yoktur. II. Meşrutiyet matbuatı daha çok, Batı Avrupa basın-yayın dünyasının tarihsel gelişiminde Habermas’ın “muharrir gazetecilik” olarak adlandırıldığını söylediği döneme benzer. Söz konusu olan, ekonomik etmene siyasal etmenin eklendiği “kanaat basını” ve “muharrir gazetecilik”tir. Bu aşamada gazete, kamuoyu yönlendiricisi ve politik mücadele aracı oluşuyla belirginleşir. Ticari kâr amacı çoğu kez arka planda kalır. Hatta kârlılığın, verimliliğin bütün kurallarına ters düşen, batacağı baştan belli olan işlere girilir. Bu tür yayınlar Kıta Avrupası’nda münferit tahsilli şahısların ve yazarların girişimleriyle doğmuştur. Yayıncılar vasıtasıyla basına ticari bir zemin sağlanmış olmakla birlikte, basın faaliyetinin kendisi henüz ticarileşmemiştir. Salt haber taşıma organı olmaktan çıkmış ve henüz tüketici kültürünün aracı da olmamış olan bu basın tipolojisinin numuneleri, en küçük siyasal ittifakların gazetelerinin bile yerden biter gibi bittiği devrim zamanlarında, örneğin 1789 veya 1848 Paris’inde görülebilir. Söz konusu olan, “siyasal akıl üreten bir basın”dır ve kamusal topluluğun bir kurumu olarak, onun eleştirel işlevini savunmakla meşguldür; dolayısıyla işletme sermayesi ikincildir.⁹⁴

93 “Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. ... Gelişmelerinin belli bir aşamasında, toplumun maddi üretici güçleri, o zamana kadar içinde hareket ettikleri mevcut üretim ilişkilerine ... ters düşerler: ... bu ilişkiler, onların engelleri haline gelirler. O zaman bir toplumsal devrim çağı başlar. İktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst eder.” Karl Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, (Ankara: Sol Yayınları 1993), s.23.

94 Jürgen Habermas, *Kamusalın Yapısal Dönüşümü*, çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar, (İstanbul: İletişim Yayınları, 2003), ss.310-313.

1908’de her açıdan görülen sıçrama ve reklam/ilan hacminin giderek genişleyecek olması matbuatın piyasa yönelimini gösteriyorsa da II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı basınının genel olarak başlıca kaygısı kârlılık değildir. Bu dönemin yazıları ve karikatürleri gazete başyazarlarının ve sahiplerinin siyasi eğilimlerini, kuşkuculuğunu ve idealizmini yansıtır. Bu da yatırımcılara çoğu kez mali açıdan kâr değil, zarar getirmiştir.⁹⁵

Bu manzaranın bir parçası olarak II. Meşrutiyet yıllarında dergilerin ve özellikle de fikir dergilerinin önemli bir gelişme kaydettiğini de vurgulamak gerekir. Anılan dönemde çok sayıda ve çeşitte dergi yayımlanmıştır. Matbuat dünyasındaki sıra dışı dinamizme paralel olarak fikir hayatında da belirgin bir canlanma görülür. Osmanlıcılık, Batıcılık, İslamcılık, liberalizm, milliyetçilik, sosyalizm, pozitivism, materyalizm, evrimcilik, solidarizm, halkçılık (Narodnizm), köycülük gibi değişik fikirler ve fikir akımları, bu çeşitlenen ve zenginleşen kitle iletişim ortamında kendi iletişim araçlarına sahip olabilmişlerdir. Basın özgürlüğü fikir dergiciliğini her yönden teşvik etmiştir.⁹⁶ Değişik düşünce akımlarını temsil eden fikir dergileri II. Meşrutiyet matbuatında önemli bir yer tutar. Bunlardan biri de Türkçü dergilerdir.

Türkçü Dergiler ve “Yeni Hayat” Hareketi

Sürelî yayımlar düzleminden bakılacak olursa 1911 yılı, Türkçülüğün “basın patlaması”nın gerçekleştiği yıl olmuştur. 1909-1910’da sadece yedi sayı çıkabilen *Türk Derneği* dergisi hariç, o zamana dek hiçbir Türkçü süreli yayına rastlanmazken, 1911’de altısı birden çıkar: Selanik’te *Genç Kalemler* ve *Yeni Felsefe Mecmuası*, İzmir’de *Gençlik*, İstanbul’da *Türk Yurdu*, Manastır’da *Yeni Fikir*, Üsküp’te *Yeni Mektep*.⁹⁷

95 Palmira Brummett, İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911, çev. Ayşen Anadol, (İstanbul: İletişim Yayınları 2003), s.30.

96 Zafer Toprak, *a.g.e.*, ss.85-93.

97 İ. Arda Odabaşı, *II. Meşrutiyet Basınında Halkçılık Köycülük Sosyalizm*, (İstanbul: Dergâh Yayınları 2015), ss.88-89.

İ. Arda ODABAŞI

Burada sayılan üç dergi (*Genç Kalemler*, *Gençlik* ve *Yeni Felsefe Mecmuası*) “Yeni Hayatçılar” veya “Yeni Lisancılar” olarak anılan grubun yayın organlarıdır. Selanik’te 1911 yılının ilk yarısında, merkezinde Ziya Gökalp’in bulunduğu milliyetçi ve halkçı bir hareket ortaya çıkmıştır. Programlarının isimleriyle, “Yeni Hayatçılar” ve/veya “Yeni Lisancılar” olarak adlandırılan grubun içinde, Ali Canip (Yöntem), Ömer Seyfettin, Kâzım Nami (Duru), Mehmet Zekeriya (Sertel), Ali Haydar (Taner) gibi genç aydınlar vardır.⁹⁸

Hareketin düşünce örüntüsünün merkezinde “dil” sorunu yer alır. Yeni Hayatçılar savundukları dil programına “Yeni Lisan” adını vermişlerdir.⁹⁹ Ama Yeni Lisan sadece bir dil davası değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel, siyasi ve ideolojik boyutları olan bir programdır.¹⁰⁰ Yeni Lisan hem daha kapsamlı hedefin (Yeni Hayat’ın) bir parçası (Yeni Hayat’ın dili ve edebiyatının temeli) hem de bu hedefe (Yeni Hayat’a) ulaşmanın temel araçlarından biri, belki de birincisidir. O nedenle hareketin amiral gemisi konumunda bulunan *Genç Kalemler* dergisinin¹⁰¹ ağırlık verdiği konu Yeni Lisan (dil ve edebiyat) olmuştur. Yeni Lisan, dilde uluslaşma, bağımsızlaşma ve sadeleşme/halkçılılaşma şeklinde özetlenebilir. Yeni Lisan’ı da kapsayan Yeni Hayat programı ise, içtimai inkılâp (toplumsal devrim), ulus-inşası ve çağdaşlaşma şeklinde özetlenebilir.¹⁰² Yeni Hayat meselesinin daha çok işlendiği yayın organı, *Yeni Felsefe Mecmuası*’dır.¹⁰³ *Yeni Mektep* gibi bazı

98 İ. Arda Odabaşı, *Osmanlı’da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık*: Rasim Haşmet Bey, (İstanbul: Kaynak Yayınları 2012), ss.121-129.

99 Yeni Lisan hareketini Nisan 1911’de başlatan manifesto niteliğindeki metin için bkz. ? [Ömer Seyfettin], “Yeni Lisan”, *Genç Kalemler*, 8 Nisan 1327, ss.1-7.

100 Avrupa’da 1880-1914 yıllarında etnik köken ve özellikle dil, potansiyel ulus olmanın merkezi, giderek belirleyici hatta tek kriteri hâline gelmiştir. Ulus, özellikle dile göre tanımlanır. Ve “*dildeki milliyetçiliğin özünde iletişim, hatta kültür sorunları değil, iktidar, statü, politika ve ideoloji sorunları yatar*.” Eric J. Hobsbawm, *1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik - Program, Mit, Gerçeklik*, çev. Osman Akınhay, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları 1995), ss.126, 135.

101 Kâzım Nami Duru’nun verdiği bilgiye göre, *Genç Kalemler* birkaç bin nüsha basılıyordu. Akt. Zafer Toprak, *a.g.e.*, s.138.

102 Yeni Hayat programının manifestosu niteliğindeki metin için bkz. Demirtaş [Ziya Gökalp], “Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler”, *Genç Kalemler*, 10 Ağustos 1327, ss.138-141.

103 Dil ve edebiyat ağırlıklı olup hareketin İzmir ayağını oluşturan *Gençlik* dergisi için bkz. Arda Odabaşı, “Yeni Hayat / Yeni Lisan Hareketinin İzmir Sözcüsü: *Gençlik* Dergisi”, 2007, *Müteferrika*, S: 31, ss.71-93.

Rumeli yayınları da bu milliyetçi ve halkçı hareketi desteklemişlerdir. Anılan çevrelerde psikolojiye yönelik bir ilgi görülür. Ama bu spesifik ve bizim için temel konuya geçmeden evvel, II. Meşrutiyet'in ilk yıllarında psikoloji disiplininin durumuna göz gezdirmekte fayda vardır.

Erken II. Meşrutiyet'te Psikoloji (1908-1912)

II. Meşrutiyet yılları (1908-1918), Osmanlı için bir aydınlanma/bilinçlenme çağıdır. 1908'le birlikte yayıncılık alanında gözlenen sıçrama da bununla yakından ilintilidir. Söz konusu 10 yılda Osmanlı düşünce dünyasında o güne değin görülmedik dönüşümler yaşanmıştır. Fikir hareketlerinde olduğu kadar, sosyal bilimlerde de önemli bir atılım gözlenmiştir.¹⁰⁴ Özellikle sosyoloji, 1908 Devrimi'nden sonra Osmanlı toplumunda hızla yer edinecek ve her derde deva bir bilim olarak algılanacaktır.¹⁰⁵

Meşrutiyet'in ilk yıllarında basılan kitaplara bakılacak olursa, psikoloji de bu canlanmadan nasiplenmiş gibidir. 1908-1912 arasındaki yaklaşık dört senede basılan psikoloji konulu veya psikolojiyle şu veya bu oranda ilgili kitapların sayısındaki oransal artış yanında, çoğunun Batı dillerinden tercüme oluşu dikkat çeker. Dr. Nuri Bekir'in Philippe Tissié'nin fikirlerini özetlediği *Rüyalar*,¹⁰⁶ Dr. Mazhar Osman (Usman) Bey'in *Tababet-i Ruhîyye*'si,¹⁰⁷ Ali İrfan Eğribozi'nin *İlm-i Ahvâl-i Ruh'u*,¹⁰⁸ Gustave Le

104 Marx 1847'de Proudhon gibi teorisyenleri, sefaletin içinde sefaletten başka bir şey bulamamakla, sefaletin içinde eski toplumu alaşağı edecek devrimci yönü görememekle eleştiriyordu. Bkz. Karl Marx, *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, (Ankara: Sol Yayınları 1992), s.114. Egemen historiyoğrafide “çöküş veya dağılma devri” olarak anılan, toplumsal hafızamızda neredeyse tümüyle olumsuz bir imgeyle temsil edilip pejoratif bir söylemle ele alınan II. Meşrutiyet yılları da benzer şekilde “sefalet” görüntüsü verirken, aynı zamanda siyasi, toplumsal, kültürel ve entelektüel bakımdan gayet dinamik, renkli ve zengin bir tarihsel kesit olmuştur. Cumhuriyet Devrimi, 1908 Jön Türk Devrimi'nin ve II. Meşrutiyet'in birikimi üzerinde yükselecektir.

105 Zafer Toprak, *a.g.e.*, ss.15-16, 89, 91, 93.

106 Doktor Nuri Bekir, *Rüyalar*, (İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı 1326).

107 Mazhar Osman, *Tababet-i Ruhîyye*, 2 Cilt, (İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı 1326).

108 Ali İrfan Eğribozi, *a.g.e.*

İ. Arda ODABAŞI

Bon'dan tercüme *Ruh-ül Cemaat*,¹⁰⁹ Louis Perval'dan tercüme *Terbiye-i Etfal, İntihar-ı Etfal, Tetkikat ve Tettebbuat-ı Ruhîyye ve İçtimaiyye*,¹¹⁰ Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi'nin Darülfünun'da okutulan kitabı *İlm-i Ahvâl-ür Ruh*,¹¹¹ Ludwig Büchner'in meşhur *Madde ve Kuvvet*'inin (*Kraft und Stoff*) "Dimağ ve Ruh" gibi bölümlerinin tercümesi olan *Fenn-i Ruh*,¹¹² Avrupalı değişik filozoflardan tercüme *Teceddüt-i İlmî ve Edebî*¹¹³ ve Emile Boutmy'den tercüme İngiliz Kavmi¹¹⁴ 1908-1912 yıllarında basılan psikoloji konulu veya ilişkili kitaplardandır.¹¹⁵ Bunlar arasında özellikle, Baha Tevfik ve Ahmet Nebil Beylerin Ribot, Fouillée, Worms, Rabier, Boirac, de Laoutiere'den tercüme yoluyla derleyip yayımladıkları *Psikoloji: İlm-i Ahvâl-i Ruh*'un¹¹⁶ bilimsel bir disiplin olarak psikolojinin Türkiye'ye girişinde (Hoca Tahsin Efendi'nin eseri gibi) ayrı bir yeri olduğu belirtilmelidir.¹¹⁷

Psikoloji, 1908'in basın furyası içinde sosyolojiyle birlikte kendine süreli yayınlarda da daha fazla yer bulmuştur. Osmanlı sosyolojisinin ilk evrelerinde özellikle İngiliz düşünür Herbert Spencer'in etkisiyle bio-organist ve psikolojik ekollerin güdümünde geliştiğini daha evvel belirtmiştik. II. Meşrutiyet dönemine girilirken de bu durum sürmektedir.

109 Doktor Gustave Le Bon, *Ruh-ül Cemaat*, müt. Köprülüzade Mehmet Fuat ve Sadreddin Celal, (Dersaadet: Uhuvvat Matbaası 1327).

110 Louis Perval, *Terbiye-i Etfal, İntihar-ı Etfal, Tetkikat ve Tettebbuat-ı Ruhîyye ve İçtimaiyye*, müt. Faik Şevket, (İstanbul: Tanin Matbaası 1327).

111 Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, *Felsefeden Birinci Kitap: İlm-i Ahvâl-ür Ruh*, (Kostantiniye: Hikmet Matbaa-i İslamiyyesi 1327).

112 Doktor Abdullah Cevdet, *Fenn-i Ruh*, (İstanbul: Matbaa-i İçtihat 1911). Bundan az sonra *Kraft und Stoff*'un tamamı Türkçeye çevrilmiştir. Bkz. Louis [Ludwig] Büchner, *Madde ve Kuvvet*, 3 Cilt, müt. Baha Tevfik ve Ahmet Nebil, (İstanbul: Müşterek-ül Menfa Osmanlı Şirketi Matbaası).

113 Baha Tevfik, *Teceddüt-i İlmî ve Edebî*, (İstanbul: Müşterek-ül Menfa Osmanlı Şirketi Matbaası).

114 *Essai d'une Psychologie Politique du Peuple Anglais* başlıklı eserin tercümesi Abdullah Cevdet Bey tarafından yapılmış, ilk cüzü Kahire sonraki üç cüzü İstanbul'da 1909-1912 yıllarında basılmıştır. Bkz. M. Şükrü Hanioglu, *a.g.e.*, s.418; M. Seyfettin Özege, 1973, *a.g.e.*, s.724.

115 Bkz. S. Sami Kayral, *a.g.e.*, ss.8, 11-12, 27, 29, 31, 38; Nuri Bilgin, *a.g.e.*, ss.26-30.

116 Ahmet Nebil ve Baha Tevfik, *Mebâdî-i Felsefe: Psikoloji: İlm-i Ahvâl-i Ruh*, (İstanbul: Müşterek-ül Menfa Osmanlı Şirketi Matbaası).

117 Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s.244; M. Şükrü Hanioglu, "Blueprints For a Future Society: Late Ottoman Materialists on Science, Religion and Art", in *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy*, ed. Elisabeth Özdalga, (London and New York: RoutledgeCurzon 2005), ss.73-74.

II. Meşrutiyet'te sosyolojiyle ilgili ilk kapsamlı yazılar, Aralık 1908'de İstanbul'da yayın hayatına giren *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'nda yer almıştır.¹¹⁸ Ahmet Şuayb, Rıza Tevfik, Mehmet Cavit Beylerin çıkardıkları, ekonomik ve siyasi anlayışı bakımından liberal, felsefi anlayışı bakımından evrimci, organisist ve pozitivist olan bu dergi, sosyolojiyi Osmanlı entelektüel hayatına taşımıştır. *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'nın temsil ettiği, uzviyetçi (organisist) bir sosyolojidir. Diğer bir deyişle, Durkheim öncesi yaygın olan sosyolojidir. Psikolojiden esinlenen “bireyci” bir anlayışı yansıtır. Dergide Auguste Comte ve özellikle Herbert Spencer'in fikrî nüfuzu söz konusudur. *Servet-i Fünûn*'un pozitivismi Ahmet Şuayb aracılığıyla *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'na taşınmıştır.¹¹⁹

1901'de *Hayat ve Kitaplar*'da Durkheim – Tarde ayrışmasına ilk kez değinirken Ahmet Şuayb kendi felsefi çizgisine uygun şekilde Durkheim'a değil Tarde'a odaklanmıştır.¹²⁰ Sosyolojide Tarde ile Durkheim'ın uzlaşamadıkları konu, toplumsal olguların kökeninde bireyin mi yoksa toplumun mu olduğu meselesidir. Tarde bireyden yola çıkarak toplumsal olguları açıklarken, Durkheim toplumsal olguların bireyden bağımsız, aksine bireye “zor”la kabul ettirilen bir tür toplumsal yaptırım olduğu kanısındadır. Bu görüşler psikoloji ile sosyolojinin ilişkisini de belirlemiştir. Durkheim'ın ünü, psikolojiden bağımsız bir sosyoloji bilimi inşa etmesinden kaynaklanır. *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'nın sosyolojisi, birey veya psikolojiyle bağıni koparmayan bir sosyolojidir. Biyoloji, psikoloji, sosyoloji bütünseldir ve derginin bu çizgisinde Ahmet Şuayb'ın önemli bir payı vardır. Ahmet Şuayb'ın bu dergideki yazılarında psikolojinin etkisi bariz şekilde gözlenebilmektedir.¹²¹

118 Dergi içeriğinin tanıtımları için bkz. Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, ss.159-178; Zafer Toprak, *a.g.e.*, ss.94-106.

119 Zafer Toprak, *a.g.e.*, ss.93-96.

120 Ahmet Şuayb, *a.g.e.*, ss.182-183; Zafer Toprak, *a.g.e.*, ss.102-103.

121 Zafer Toprak, *a.g.e.*, s.103.

İ. Arda ODABAŞI

Ancak, Ahmet Şuayb Bey 1910'da henüz 34 yaşında hayata gözlerini yumacak, *Servet-i Fünûn* dergisi onun adına bir "özel sayı" çıkaracak,¹²² *Ulum-ı İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası*'nda uzun bir nekroloji yayımlanacak,¹²³ *Hayat ve Kitaplar* 1911'de bu vesileyle ikinci kez basılacaktır.

Ulum-ı İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası'nın önemli yazarlarından bir diğeri, II. Meşrutiyet yıllarının önde gelen eğitimcilerinden Mustafa Sâti Bey (Sâti el-Husrî)'dir. Bir pedagog ve eğitimci olmanın ötesinde Sâti Bey, II. Meşrutiyet yıllarında "fen" alanında yazdığı ve sayıları yarım düzineyi aşan ders kitaplarıyla ünlenmiştir.¹²⁴ Geniş ilgi alanı ve eğitimci kimliğiyle uyumlu olarak, derginin diğer yazarlarından olduğu kadar, çoğu Meşrutiyet aydınına göre de psikolojiyle çok daha doğrudan ilgilidir.¹²⁵

1909'da *Ulum-ı İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası*'nda "Mebahis-i Ruhîyye" başlıklı bir yazı dizisi kaleme almıştır.¹²⁶ Burada, bilimlerin tümünde büyük inkılaplar, ilerlemeler meydana getiren tecrübe (deney) usulünün, yüzyılın son yarısında psikolojiye de nüfuz ettiğini, psikolojinin müşahedeler ve tecrübeler üzerinde kurularak tecrübi (deneysel) ve müspet (pozitif) bir hâle gelmesini sağladığını vurgulamıştır. Ona göre ruhi hâller, diğer bütün doğal olaylar ve hâller gibi birer olay ve meseledirler ki kanunlarını keşfetmek için evvelce kabul edilmiş fikirlerden nefsi tecrit ederek tetkik etmek ve böylece elde edilen pozitif bilgilerden istikra usulü (tümevarım) yoluyla deliller ışığında akıl yürütmek lazımdır. Psikoloji, doğa bilimlerinin araştırma usulünü takibe ve bazı şubelerinden (mesela tıp

122 *Servet-i Fünûn*, 9 Kânunuevvel 1326, ss.121-140.

123 Asaf Nef'i, "Ahmet Şuayb", *Ulum-ı İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası*, 1 Teşrinisani 1326, ss.1013-1023.

124 Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, ss.179-192; Zafer Toprak, *a.g.e.*, ss.68-76.

125 Bu vesileyle Sâti Bey'in etnografya kitabının psikoloji bibliyografyalarına girdiğini belirtmek gerekir. Bkz. Nuri Bilgin, *a.g.e.*, s.30. Önce taşbaskısı yapılan bu ders kitabının çok daha şık ikinci baskısı için bkz. M. Sâti, *Etnografya: İlm-i Akvam*, (İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı 1327).

126 Sâti, "Mebahis-i Ruhîyye", *Ulum-ı İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası*, 1 Eylül 1325, ss.71-87; Sâti, "Mebahis-i Ruhîyye", *Ulum-ı İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası*, 1 Teşrinievvvel 1325, ss.145-170. Aynı başlık altında bir yazısı, Eylül 1908'de kendisinin çıkarmaya başladığı dergisi *Envâr-ı Ulum*'da yayımlanmıştır. Bkz. Sâti, "Mebahis-i Ruhîyye", *Envâr-ı Ulum*, 4 Eylül 1324, ss.17-23.

ve zoolojiden) yardım istemeye başlamıştır. Özellikle fizyolojiyle çok sıkı bağlar kurmuş ve hatta bir dereceye kadar onunla karışmıştır. Çünkü ruhsal durumlarla uzvi durumlar arasında çok sıkı bağlar ve ilişkiler mevcuttur. Ruhi durumlar uzvi faaliyetlerden bağımsız şekilde ortaya çıkamazlar. Bütün ruhi hâller sinir sisteminden bir kısmına bağlıdır. Mesela tefekkürün uzvu dimağdır. Düşünmek için beyin lazımdır.¹²⁷ Ruhi ve uzvi faaliyetler arasındaki ilişkiler üzerinde duran Sâti Bey, makalesinin devamında bilinçli ve bilinçsiz faaliyetlerden, fikirlerin oluşumundan ve iradeden söz etmiştir.

Sâti Bey'in en önemli eserlerinden biri ve belki de birincisi, ilk baskısı 1909'da yapılan *Fenn-i Terbiye*'dir.¹²⁸ Pedagoji ve eğitim biliminde Türkiye'de bir ilk ve klasik olan yapıtında Sâti Bey, eğitimde üç esaslı nokta (beden, fikir, ahlak) bulunduğunu ve dolayısıyla önemli olanın sağlık, psikoloji ve ahlak bilimleri olduğunu belirtmiştir. Psiko-sosyolojiye meyillidir.¹²⁹ Sâti Bey'in kitabında gelişim ve eğitim psikolojisine yoğunlaştığı söylenebilir.

Sâti Bey'in, geçen bölümde sözünü ettiğimiz *Yeni Mektep* dergisinde öğrenci yetenekleri ve zekâ konusunda yazıları yayımlanmıştır ve Türkiye'de yetenek testlerini belki de ilk uygulayan kişi o olmuştur. Yazılarında Ribot, Binet ve James gibi zamanın psikologlarının görüşlerini işlemiştir.¹³⁰

Türkçü Dergilerde Psikoloji: *Yeni Mektep* ve *Yeni Felsefe Mecmuası*

1911 yılına gelindiğinde matbuatta psikoloji metinlerinin nispeten arttığı söylenebilir.¹³¹ Yeni Hayat hareketi içinde yer alan aydınlardan Suphi Ethem Bey'in Temmuz 1911'de Manastır'da çıkardığı bilim/felsefe dergisi *Tabiat* bunun örneklerindedir. Almandan Ragıp Hulusi Bey tarafından tercüme edilip *Tabiat* sayfalarında yer verilen “Wundt'un

127 Sâti, “Mebahis-i Ruhîyye”, *Ulum-ı İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası*, 1 Eylül 1325, ss.71-73.

128 M. Sâti, *Fenn-i Terbiye -Nazariyat ve Tabikati-*, 1. Cilt, (İstanbul: Matbaa-i Kader 1325).

129 Hilmi Ziya Ülken, *a.g.e.*, s.186.

130 Nuri Bilgin, *a.g.e.*, s.16.

131 “Ruhun, yani fikir ve dimağın” sağlığını konu edinen bir örnek için bkz. Doktor Hâzık, “Hıfz-ı Sihat ve Tababet-i Ruhîyye”, *Sırat-ı Müstakim*, 13 Kânunusani 1326, s.344-345.

İ. Arda ODABAŞI

Felsefesi: Psikoloji ve Ahlâka Dair.. Medhal”, Wundt’un bazı yazılarını *Psikoloji ve Etiğe Dair (Zur Psychologie und Ethik -1911)* başlığı altında derleyip yayımlayan Dr. Julius A. Wentzel’in bu kitaba yazdığı giriştir. Yazıda Wundt’un yaşamı, çalışmaları, psikoloji alanına getirdiği yenilikler ve takipçileri konu edilmiştir. Ayrıca, eserlerine giriş niteliğinde bir de kitap tavsiyesinde bulunulmuştur.¹³²

Sâtı Bey’in imzasına da rastlanan yine böyle bir dergi *Yeni Mektep*’tir. Eğitimci pedagog Sabri Cemil (Yalkut) Bey’in başyazarlığında Nisan 1911’de Üsküp’te yayın hayatına giren *Yeni Mektep*, eğitim kadar, psikoloji söz konusu olduğunda da dikkate alınması gereken bir dergidir. Üsküp Darülmuallimin (erkek öğretmen okulu) Rüştüyesi Müdürü Sabri Cemil Bey yanında *Yeni Mektep*’in en önemli yazarı, Türkiye’de psikolojinin büyük ismi olarak tanınan Mustafa Şekip Tunç’tur. *Yeni Mektep*, Yusuf Akçura’nın bu dergiyi “*Türklük fikrinin kendine çektiği bir kısım matbuat*” arasında sayması¹³³ ve Yeni Lisan hareketinin destekçisi olması dolayısıyla da konumuz açısından dikkate değer.

Yeni Mektep’in daha ilk sayısında “İlm-i Ahvâl-i Ruh Dersleri”¹³⁴ göze çarpar. Sabri Cemil Bey’in kaleme aldığı pedagoji ağırlıklı bu dersler on iki sayı boyunca sürecektir.¹³⁵ 1912 yılı başında derginin 9. sayısında ise, Mustafa Şekip Bey’in “İlm-i Ruh” başlıklı yazı dizisi başlar.¹³⁶ İlk bölümün sunuşunda, bu nüshadan itibaren okurların “*Yeni Lisanla yazılmış*” ilm-i ruh dersleri okuyacağı bildirilir: “*Bu ilim memleketimizde henüz geçen sene doğduğu için muallimlerimizin dörtte üçü bundan bihaberdir.*”

132 Ragıp Hulusi, “Wundt’un Felsefesi: Psikoloji ve Ahlâka Dair.. Medhal (1)”, *Tabiat*, 10 Temmuz 1327, ss.9-15. Ayrıca bkz. Arda Odabaşı, “Unutulmuş Bir Bilim/Felsefe Dergisi: Suphi Ethem Bey’in Tabiat’i”, *Bilim ve Ütopya*, 2007, S: 152, s.47.

133 Akçuraoğlu Yusuf, “Türklük”, *Musavver Salname-i Servet-i Fünûn* Üçüncü Sene 1328 Sene-i Maliyesine Mahsus içinde, câmi’ ve muharriri: İsmail Suphi, (İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekâsi Matbaası), s.188.

134 Sabri Cemil, “Muhtasar İlm-i Ahvâl-i Ruh Dersleri ve Tedrisata Tatbiki”, *Yeni Mektep*, Nisan 1327, ss.16-17.

135 Son kısım için bkz. Sabri Cemil, “Muhtasar İlm-i Ahvâl-i Ruh Dersleri ve Tedrisata Tatbiki - On İkinci Ders”, *Yeni Mektep*, Haziran 1328, ss.437-439.

136 M. Şekip, “İlm-i Ruh”, *Yeni Mektep*, Kânunusani 1327, ss.269-271.

Hâlbuki ahlak ve fenn-i terbiyenin (eğitim bilimi) anlaşılabilmesi mutlaka psikolojinin evvelce görülüp bilinmesine bağlıdır. Bu zaruret ve ihtiyaç meydandayken psikoloji tedrisata alınması elzem olan derstir. Öğretmenler bu dersi mutlaka görmelidir. Bu nedenle Mustafa Şekip Bey, bütün idadi ve rüşti öğretmenlerine bir meslektaş desteği olmak üzere, Fransa’da öğretmen okulu müdürü A. François’ın bu baptaki eserini temel alarak “İlm-i Ruh ve İlm-i Bedi’in İptidai Dersleri” başlığı altında hazırladığı ve bilahare bastıracağı kitabı dergide ders ders tefrika etmeyi münasip görmüştür. Birinci derste “insan mahiyetinin ikiliği (beden ve ruh)”, ikincide ruhun üç melekesi (hissetmek/hassasiyet, düşünmek/zekâ, hareket etmek/faaliyet),¹³⁷ üçüncü ve dördüncü derslerde hassasiyet, cismani hassasiyet (duygular, ihtiyaç ve istek),¹³⁸ beşinci ve altıncı derslerde manevi hassasiyet (hevesler, teessürler, ihtiraslar),¹³⁹ sonraki sayıda evvelki dersin devamı olarak “hassasiyetin levhası” ve yedinci ve sekizinci derslerde zekâ¹⁴⁰ konu edilmiştir.

Yeni Mektep sayfaları Mustafa Şekip ile Sâti Bey arasında bir polemige şahit de olmuştur. Mustafa Şekip Bey’in “İlm-i Ruh Dersleri”nde Sâti Bey’i özellikle “zekâ” bahsindeki görüşleri noktasından eleştirmesi¹⁴¹ üzerine, Sâti Bey’in cevabî mektubuyla tartışma başlamış ve karşılıklı yazılarla devam etmiştir.¹⁴²

Yeni Mektep’in destek verdiği Türkçü Yeni Hayat hareketinin yayın

137 M. Şekip, “İlm-i Ruh - İkinci Ders”, *Yeni Mektep*, Şubat 1327, ss.297-300.

138 M. Şekip, “İlm-i Ruh - Üçüncü Ders/Dördüncü Ders”, *Yeni Mektep*, Mart 1328, ss.335-338.

139 M. Şekip, “İlm-i Ruh - Beşinci Ders/Altıncı Ders”, *Yeni Mektep*, Nisan 1328, ss.366-369.

140 M. Şekip, “İlm-i Ruh - Mabat / Yedinci Ders”, *Yeni Mektep*, Mayıs 1328, ss.404-406; M. Şekip, “İlm-i Ruh - Mabat / Sekizinci Ders”, *Yeni Mektep*, Haziran 1328, ss.435-437.

141 M. Şekip, “İlm-i Ruh - İkinci Ders”, *Yeni Mektep*, Şubat 1327, ss.298-299.

142 Sâti, “Sâti Beyefendi’den Alınan Bir Mektup”, *Yeni Mektep*, Nisan 1328, ss.357-358; M. Şekip, “Cevabı”, *Yeni Mektep*, Nisan 1328, s.358-361; Sâti, “Çocuklarımızın Zekâsı”, *Yeni Mektep*, Haziran 1328, ss.417-422; Sâti, “Şekip Bey’e”, *Yeni Mektep*, Haziran 1328, ss.422-423. Bu son yazının altına “M. Şekip” imzasıyla düşülen notta “cevabı gelecek nüshada verilecektir” dense de *Yeni Mektep*’in sonraki sayıları ya Türkiye kütüphanelerinde mevcut değildir veya derginin yayın hayatı bu sayıyla son bulmuştur. Bkz. Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu 1828-1928*, 2. Cilt, (Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı 2000), s.944.

İ. Arda ODABAŞI

organlarından *Yeni Felsefe Mecmuası*, 1911 yılının Ağustos ayında Selanik'te Mehmet Zekeriya (Sertel) ve Nebizade Ahmet Hamdi (Ülkümen) Beylerin yönetiminde yayın hayatına girmiştir.¹⁴³ *Genç Kalemler* Yeni Lisan'a yoğunlaşırken, *Yeni Felsefe Mecmuası* Yeni Hayat'a odaklanmıştır.¹⁴⁴ İsminde "felsefe" kelimesi geçen ilk Türkçe yayın olan ve kimi araştırmacılar tarafından ilk Türk felsefe dergisi olarak kabul edilen *Yeni Felsefe Mecmuası*'nda en çok önem verilen alan felsefe değil, sosyoloji olmuştur. İlk başta değilse bile kısa süre sonra bu, Tarde'nin (aynı Spencer gibi) bireyden yola çıkan ve dolayısıyla psikoloji ağırlıklı ve psikolojiye bağımlı sosyolojisine karşı üstün gelen Durkheim sosyolojisidir. "Toplumsal olaylar"a öncelik tanıyarak sosyolojiyi bağımsız bir disiplin hâline getiren Durkheim bilimsel bağlamda ilk kez -son kertede bir sosyoloji dergisi olan- *Yeni Felsefe Mecmuası* sayfalarında yer bulacak ve Osmanlı okuruna tanıtılacaktır. Böylece II. Meşrutiyet yıllarında İstanbul ve Selanik'te iki farklı sosyoloji anlayışı yeşermiştir: *Ulum-ı İktisadiyye ve İctimaiyye Mecmuası*'nın psikoloji yoğun sosyoloji anlayışıyla, *Yeni Felsefe Mecmuası*'nın psikolojiden arınmış daha "toplumcu" ve bağımsız sosyoloji anlayışı.¹⁴⁵

Ancak, *Yeni Felsefe Mecmuası*'nın Durkheim'ı keşfi 8. sayısındadır¹⁴⁶ ve bundan sonra hiç görülmezken, evvelki sayılarda psikoloji metinleri görmek anlamlıdır. Aslında kurucularının daha dergiyi çıkarmadan evvel psikoloji konusuna meyilli oldukları söylenebilir.¹⁴⁷ Dergide de başta bu

143 Derginin çıkarılmasına ilham veren ve sebep olan kişi Ziya Gökalp'tir. Bkz. Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, (İstanbul: Remzi Kitabevi 2001), s.35; Ali Haydar, "Hatıralar", *Milli Mecmua*, 5 Teşrinisani 1340, s.377. Gökalp bu sıralarda Selanik İttihat ve Terakki İdadisi programına psikoloji ve sosyoloji derslerinin konulması için ısrar etmektedir. Bkz. Ali Haydar, *a.g.m.*, s.378.

144 Gökalp'in *Genç Kalemler*'de kaleme aldığı manifestoya atıf da yapılan çıkış yazısı için bkz. Tahrir Heyeti, "Mesleğimiz ve Yeni Hayat", *Yeni Felsefe Mecmuası*, 15 Ağustos 1327, ss.1-10.

145 Zafer Toprak, *a.g.e.*, ss.146-155.

146 "İctimaiyatta Takip Edilecek Usul", *Yeni Felsefe Mecmuası*, 1 Kânunuevvel 1327, ss.7-14.

147 Ortak kitaplarına bkz. Ahmet Hamdi ve M. Zekeriya, *Hayat ve Şebab*, (Selanik: Rumeli Matbaası 1327). Psikolojiyle çok daha yakından ilgili bir eser, 1910'da yine Selanik'te basılan *Terbiye-i İrade*'dir. Selanik Hastanesi tabibi ve Paris Hastaneleri Cemiyet-i Tabiiyesi üyelerinden Dr. Ethem Bey tarafından kaleme alınan kitabın kaynakları arasında Jules Payot, Th. Ribot, Paul Dubois, Maurice de Fleury gibi isimlerin eserleri yer alır. Bkz. Doktor Ethem, *Terbiye-i İrade*, (Selanik: Asır Matbaası 1327).

ilgi sürmüştür ve daha ikinci sayıda psikoloji konulu iki yazıya birden yer verilmiştir. İmzasız olan ilki “Ruhiyat” başlıklıdır ve “Ruh Nedir?”, “Ruhi Hadiselerin Tasnifi”, “*L’intelligence Zihin*” ara başlıklarını taşır.¹⁴⁸

“Psikoloji Tetkikatının Takip Ettiği Yol” başlıklı ikincisi, bir yazı dizisinin ilk kısmıdır. “İlmî Tetkikler” üst-başlığıyla üç kısım sürececek olan dizinin altında “D. A. Mensî” imzası bulunmaktadır ve düşülen kayda bakılacak olursa bu yazılar Berlin’de kaleme alınmıştır. İkinci kısmın sonunda, bir takma isim olduğunu söyleyebileceğimiz¹⁴⁹ “D. A. Mensî”nin “Paris Filozofî ve Berlin Tıp Fakültelerinden mezun” olduğu bilgisi yer alır. Yazı dizisinin son kısmının başlığı, “Psikoloji Tetkikatının Son Safhası”dır.

Mensî, bu ilginç yazı dizisinde psikolojinin tarihsel gelişimini ele alır.¹⁵⁰ Ona göre başta psikoloji filozofların veya dinî usullerin tesiri altında kalmıştır. Zaten birkaç asır evvel filozofların bile dindar oldukları dikkate alınır, psikolojinin başta tamamen dinin tesiri altında kaldığı anlaşılır. Fakat bugün doğa bilimlerinin ilerlemesi psikolojinin gittikçe “realist” bir şekil almasını ve dinî temayüllerin psikolojiden uzaklaşmasını sağlamıştır. Psikoloji incelemelerinin yönünü ilk tayin eden Lamarck olmuş, bu yön genel kabul görmüştür. Bu tecrübî usul etrafında ruhi hadiseleri incelemeye hizmet eden aletler ve vasıtalar hazırlanmıştır. Biyoloji mikroskobun yardımıyla hayatın birçok gizli safhalarını keşfetmiş, fizyolojistler, psikofizisyenler sinir ve hisler hususunda çalışmalarlarıyla birçok ruhi kanun keşfetmişlerdir. Wundt gibi araştırmacılar tecrübî bir usul takip etmişlerdir.

148 “Ruhiyat”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, 30 Ağustos 1327, ss.8-12.

149 “Nisyan” kökünden gelen “mensî”, “unutulmuş, terk edilmiş” anlamındadır.

150 D. A. Mensî, “Psikoloji Tetkikatının Takip Ettiği Yol”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, 30 Ağustos 1327, ss.13-17; D. A. Mensî, “Psikoloji Tetkikatının Takip Ettiği Yol”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, 15 Eylül 1327, ss.18-20; D. A. Mensî, “Psikoloji Tetkikatının Son Safhası”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, 1 Teşrinisani 1327, ss.11-14.

Sonuç: İlm-i Ruh *versus* İlm-i İçtima

Osmanlı/Türk basını ilk atılımını 1860'lar ve 1870'lerde yapar. Ulusal bilincin nüveleri de aynı tarihsel kesitte belirir. 1860'lardan 1908'e matbuat alanı pek çok açıdan genişler, “matbaa dili” her adımda yeni mevziler edinir, ulusal bilinç basınla el ele ama üstü örtülü şekilde gelişir. Bilimsel bir disiplin olarak psikolojinin Türkiye'ye girişi 1870'lerdedir. Çoğu kez sosyolojiyle karışarak evrilecektir. 1908, bütün bu düzlemler için bir dönüm noktası ve/veya bir atılım “moment”i olur. Basın devrimi Türkçü akıma 1911'de ulaşır. Fikir hareketlerinde olduğu kadar, sosyal bilimlerde ve bu arada sosyoloji ile psikolojide de bu yıllarda önemli gelişmeler kaydedilir. 1911 yılına gelindiğinde Türkçülük, basın ve bilimsel bir disiplin olarak psikoloji Rumeli'de kesişecek, psikoloji, Türkçü dergilerde kendine ilk kez yer bulacaktır.¹⁵¹ Üstelik psikoloji artık sıradan okurun/halkın da anlayabileceği bir dille kaleme alınmaktadır. Daha evveli bir yana, Ahmet Şuayb'ın veya Sâti Bey'in 1909'daki yazılarıyla, sadece iki yıl kadar sonra Mustafa Şekip'in veya Mensî'nin kaleme aldıkları yazılar arasındaki dil farkı muazzamdır.

Ancak, II. Meşrutiyet yıllarında yoğun şekilde ilgi çeken ve odaklanılan bilim dalı “ilm-i ruh” değil, “ilm-i içtima” veya “içtimaiyat”, yani sosyoloji olmuştur. Bu dönem, eli kalem tutan herkesin “içtimaiyat”tan söz ettiği, “ilm-i içtima”nın çözüm önermediği sorunun neredeyse bulunmadığı, bir ders olarak müfredata girdiği, Darülfünun'da kürsüsünün kurulduğu, isimlerinde bu kavramın geçtiği dergilerin çıktığı ve süreli yayınlarda “içtimaiyat” sütunlarının ayrı yeri olduğu bir dönemdir. Bu “içtimaiyat”, bugünkü sosyolojiden çok daha geniş kapsamlıdır.¹⁵² Sosyoloji, Osmanlı/

151 Yukarıda görüldüğü üzere bunlar *Yeni Felsefe Mecmuası* ile *Yeni Mektep*'tir. 1911-1912'de psikoloji konulu herhangi bir yazı içermeyen Türkçü dergiler *Genç Kalemler*, *Gençlik*, *Türk Yurdu* ve *Yeni Fikir*'dir.

152 İ. Arda Odabaşı, 2015, *a.g.e.*, ss.40-41.

Türk aydınları tarafından ülkenin köklü sorunlarına çözüm üretecek yeni bir bilim olarak görülmüştür.¹⁵³ Psikoloji Osmanlı'nın son yıllarında ilerleyişini sürdürse de sosyolojinin konumuna hiçbir zaman ulaşamayacaktır.

KAYNAKÇA

A. Adnan Adıvar, *Bilim ve Din (İlim ve Din)*, (İstanbul: Remzi Kitabevi 1980).

Ahmed Emin, *The Development Of Modern Turkey As Measured By Its Press*, (New York: Faculty of Political Science Columbia University 1914).

Ahmed Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim I 1888-1922*, hzl. Erol Şadi Erdiñç, (İstanbul: Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. 1997).

Ahmet Hamdi ve M. Zekeriya, *Hayat ve Şebab*, (Selanik: Rumeli Matbaası 1327).

Ahmet Hamdi Tanpınar, *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, (İstanbul: Çağlayan Kitabevi 2001).

Ahmet İhsan, *Matbuat Hatıralarım 1888-1923*, 2 Cilt, (İstanbul: Ahmet İhsan Matbaası Limitet Şirketi 1930-1931).

Ahmet Mithat, *Çocuk: Melekât-ı Uzviyye ve Ruhîyyesi*, (Dersaadet: 1317).

-----, *İlhâmât ve Taglitât - Psikoloji Yani Fenn-i Menafî-ül Ruha Dair Bazı Mülâhazat*, (İstanbul 1302).

153 1875-1914 yıllarında Avrupa'da da sosyoloji, toplum bilimlerinin en özgün ürünüdür ve tarihsel dönüşümlerle uğraşmayı hedefleyen en önemli girişimdir. Bkz. Eric J. Hobsbawm, *İmparatorluk Çağı 1875-1914*, çev. Vedat Aslan, (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları 2003), ss.296-298.

İ. Arda ODABAŞI

-----, *Nevm ve Hâlât-ı Nevm*, (İstanbul: Kırk Anbar Matbaası 1298).

Ahmet Nebil ve Baha Tevfik, *Mebâdî-i Felsefe: Psikoloji: İlm-i Ahvâl-i Ruh*, (İstanbul: Müşterek-ül Menfa Osmanlı Şirketi Matbaası).

Ahmet Şuayb, *Hayat ve Kitaplar: Tettebbuat-ı Edebiyye ve Tarihiyye*, (Edebiyat-ı Cedide Kütüphanesi 1317).

Akçuraoğlu Yusuf, “Türkçülük”, *Türk Yılı 1928* içinde, top. Akçuraoğlu Yusuf, (İstanbul: Yeni Matbaa 1928), 289-455.

-----, “Türklük”, *Musavver Salname-i Servet-i Fünûn* Üçüncü Sene 1328 Sene-i Maliyesine Mahsus içinde, câmi‘ ve muharriri: İsmail Suphi, (İstanbul: Ahmet İhsan ve Şürekâsı Matbaası), s.187-196.

Ali Haydar, “Hatıralar”, *Millî Mecmua*, 5 Teşrinisani 1340, 377-378.

Ali İrfan Eğribozi, *İlm-i Ahvâl-i Ruh*, (İstanbul: Ruşen Matbaası 1327).

Ali Yıldırım, *Türk Üniversite Tarihi: Darülfünun Dönemi*, (Ankara: Öteki Yayınevi 1998).

Anthony D. Smith, *Millî Kimlik*, çev. Bahadır Sina Şener, (İstanbul: İletişim Yayınları 2004).

-----, *Ulusların Etnik Kökeni*, çev. Sonay Bayramoğlu ve Hülya Kendir, (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları 2002).

Anthony Giddens, *Ulus Devlet ve Şiddet*, çev. Cumhuriyet Atay, (Kalkedon Yayınları 2008).

Asaf Nef‘i, “Ahmet Şuayb”, *Ulum-ı İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası*, 1 Teşrinisani 1326, 1013-1023.

Osmanlı Matbuatında Milliyetçilik ve Psikoloji

Baha Tevfik, *Teceddüt-i İlmî ve Edebî*, (İstanbul: Müşterek-ül Menfa Osmanlı Şirketi Matbaası).

Beğlan Toğrol, “History Of Turkish Psychology”, İstanbul Üniversitesi Tecrübî Psikoloji Çalışmaları, 1987, Cilt: 15, 1-10.

Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması*, çev. İskender Savaşır, (İstanbul: Metis Yayınları 1993).

Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünun 'da Edebî Tenkit*, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları 1981).

Carlton J. H. Hayes, *Milliyetçilik: Bir Din*, çev. Murat Çiftkaya, (İstanbul: İz Yayıncılık 1995).

D. A. Mensî, “Psikoloji Tetkikatının Takip Ettiği Yol”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, 30 Ağustos 1327, 13-17.

-----, “Psikoloji Tetkikatının Takip Ettiği Yol”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, 15 Eylül 1327, 18-20.

-----, “Psikoloji Tetkikatının Son Safhası”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, 1 Teşrinisani 1327, 11-14.

David Kushner, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu (1876-1908)*, çev. Şevket Serdar Türet, Rekin Ertem, Fahri Erdem, (İstanbul: Kervan Yayınları 1979).

Demirtaş [Ziya Gökalp], “Yeni Hayat ve Yeni Kıymetler”, *Genç Kalemler*, 10 Ağustos 1327, 138-141.

Doktor Abdullah Cevdet, *Fenn-i Ruh*, (İstanbul: Matbaa-i İçtihat 1911).

Doktor Ethem, *Terbiye-i İrade*, (Selanik: Asır Matbaası 1327).

Doktor Gustave Le Bon, *Ruh-ül Cemaat*, müt. Köprülüzade Mehmet Fuat ve Sadreddin Celal, (Dersaadet: Uhuvvet Matbaası 1327).

İ. Arda ODABAŞI

Doktor Hâzık, “Hıfz-ı Sıhhat ve Tababet-i Ruhiyye”, *Sırat-ı Müstakim*, 13 Kânunusani 1326, 344-345.

Doktor Nuri Bekir, *Rüyalar*, (İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı 1326).

Eric J. Hobsbawm, İmparatorluk Çağı 1875-1914, çev. Vedat Aslan, (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları 2003).

-----, *Sermaye Çağı 1848-1875*, çev. Bahadır Sina Şener, (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları 1998).

-----, *1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik - Program, Mit, Gerçeklik*, çev. Osman Akınhay, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları 1995).

Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, çev. Büşra Ersanlı Behar ve Günay Göksu Özdoğan, (İstanbul: İnsan Yayınları 1992).

François Georgeon, *Sultan Abdülhamid*, çev. Ali Berktaş, (İstanbul: Homer Kitabevi 2006).

Fred McKinney, “Türkiye’de Psikoloji: Psikolojinin Değişik Kültür Sahalarında Gelişmesine Dair Düşünceler”, *Psikoloji Çalışmaları Dergisi*, 2007, Cilt: 27, 51-60.

Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Karalama Defterlerinden Aforizmalar*, çev. Enver Orman, (İstanbul: Belge Yayınları 2010).

Gustave Le Bon, *Ruh-ül Akvam*, müt. Dr. Abdullah Cevdet, (Mısır: Matbaa-i İc̄tihat 1907). [İngilizce metin: Gustave Le Bon, *The Psychology of Peoples*, (New York: The Macmillan Co. 1898).]

Hans Kohn, *Türk Milliyetçiliği*, çev. Ali Çetinkaya, (İstanbul: Hilmi Kitabevi 1944).

Osmanlı Matbuatında Milliyetçilik ve Psikoloji

Harold A. Innis, İmparatorluk ve İletişim Araçları, ed. David Godfrey, çev. Nurcan Törenli, (Ankara: Ütopya Yayınevi 2006).

Hasan Duman, *Başlangıcından Harf Devrimine Kadar Osmanlı-Türk Süreli Yayınlar ve Gazeteler Bibliyografyası ve Toplu Kataloğu 1828-1928*, 2. Cilt, (Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı 2000).

Hasan Refik Ertuğ, *Basın ve Yayın Hareketleri Tarihi*, I. Cilt, (İstanbul: Yenilik Basımevi 1970).

Hilmi Ziya Ülken, *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, (İstanbul: Ülken Yayınları 2001).

Hoca Tahsin Merhum, *Külliyat-ı Hoca Tahsin’den: Psikoloji yahut İlm-i Ruh*, (İstanbul: Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiyye Matbaası 1310).

Hüseyin Cahid Yalçın, *Edebî Hatıralar*, (İstanbul: Akşam Kitaphanesi 1935).

İ. Arda Odabaşı, *II. Meşrutiyet Basınında Halkçılık Köycülük Sosyalizm*, (İstanbul: Dergâh Yayınları 2015).

-----, *Osmanlı’da Sosyalizm Türkçülük ve İttihatçılık*: Rasim Haşmet Bey, (İstanbul: Kaynak Yayınları 2012).

-----, “Unutulmuş Bir Bilim / Felsefe Dergisi: Suphi Ethem Bey’in Tabiat’ı”, *Bilim ve Ütopya*, 2007, S: 152, 42-49.

-----, “Yeni Hayat/Yeni Lisan Hareketinin İzmir Sözcüsü: *Gençlik Dergisi*”, 2007, *Müteferrika*, S: 31, 71-93.

----- ve Bora Ataman, “Ziya Gökalp ve Basın: Gökalp’in Yazılı Kitle İletişim Araçlarına Dair Görüşleri ve Gazetecilik/Dergicilik Faaliyetleri”, 2007, *Marmara İletişim Dergisi*, S: 12, 22-36.

İ. Arda ODABAŞI

“İçtimaiyatta Takip Edilecek Usul”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, 1 Kânunuevvel 1327, 7-14.

Jean-Noel Jeanneney, *Başlangıcından Günümüze Medya Tarihi*, çev. Esra Atuk, (İstanbul: YKY 1998).

Jürgen Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar, (İstanbul: İletişim Yayınları 2003).

Karl Marx, *Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı*, çev. Sevim Belli, (Ankara: Sol Yayınları 1993).

-----, *Felsefenin Sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, (Ankara: Sol Yayınları 1992).

Karl W. Deutsch, *Nationalism and Social Communication: An Inquiry Into the Foundations Of Nationality*, (New York - London: The Massachusetts Institute of Technology Press 1953).

Louis [Ludwig] Büchner, *Madde ve Kuvvet*, 3 Cilt, müt. Baha Tevfik ve Ahmet Nebil, (İstanbul: Müşterek-ül Menfa Osmanlı Şirketi Matbaası).

Louis Perval, *Terbiye-i Etfal, İntihar-ı Etfal, Tetkikat ve Tettebbuat-ı Ruhiyye ve İçtimaiyye*, müt. Faik Şevket, (İstanbul: Tanin Matbaası 1327).

Lucien Febvre ve Henri-Jean Martin, *Kitabın Doğuşu*, çev. Gül Batuş, (İstanbul: Avcıol Basım Yayın 2000).

M. Sâti, *Etnografya: İlm-i Akvam*, (İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı 1327).

-----, *Fenn-i Terbiye -Nazariyat ve Tatbikatı-*, 1. Cilt, (İstanbul: Matbaa-i Kader 1325).

Osmanlı Matbuatında Milliyetçilik ve Psikoloji

M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, 5 Cilt, (İstanbul: Fatih Yayınevi 1971-1979).

M. Şekip, “Cevabı”, *Yeni Mektep*, Nisan 1328, 358-361.

-----, “İlm-i Ruh”, *Yeni Mektep*, Kânunusani 1327, 269-271.

-----, “İlm-i Ruh - İkinci Ders”, *Yeni Mektep*, Şubat 1327, 297-300.

-----, “İlm-i Ruh - Üçüncü Ders / Dördüncü Ders”, *Yeni Mektep*, Mart 1328, 335-338.

-----, “İlm-i Ruh - Beşinci Ders / Altıncı Ders”, *Yeni Mektep*, Nisan 1328, 366-369.

-----, “İlm-i Ruh - Mabat / Yedinci Ders”, *Yeni Mektep*, Mayıs 1328, 404-406.

-----, “İlm-i Ruh - Mabat / Sekizinci Ders”, *Yeni Mektep*, Haziran 1328, 435-437.

M. Şükrü Hanioglu, “Blueprints For a Future Society: Late Ottoman Materialists on Science, Religion and Art”, in *Late Ottoman Society: The Intellectual Legacy*, ed. Elisabeth Özdalga, (London and New York: RoutledgeCurzon 2005), 27-116.

-----, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Abdullah Cevdet ve Dönemi*, (İstanbul: Üçdal Neşriyat).

Marshall McLuhan, *Gutenberg Galaksisi: Tipografik İnsanın Oluşumu*, çev. Gül Çağalı Güven, (İstanbul: YKY 2001).

Mazhar Osman, *Tababet-i Ruhiyye*, 2 Cilt, (İstanbul: Matbaa-i Hayriye ve Şürekâsı 1326).

İ. Arda ODABAŞI

Michael Billig, *Banal Milliyetçilik*, çev. Cem Şişkolar, (İstanbul: Gelenek Yayıncılık 2002).

Miroslav Hroch, *Avrupa'da Milli Uyanış: Toplumsal Koşulların ve Toplulukların Karşılaştırmalı Analizi*, çev. Ayşe Özdemir, (İstanbul: İletişim Yayınları 2011).

Montserrat Guibernau, *Milliyetçilikler: 20. Yüzyılda Ulusal Devlet ve Milliyetçilikler*, çev. Neşe Nur Domaniç, (İstanbul: Sarmal Yayınevi 1997).

Murtaza Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi*, (İstanbul: İnsan Yayınları 1986).

Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, hzl. Ahmet Kuyaş, (İstanbul: YKY 2002).

Nuri Bilgin, *Başlangıcından Günümüze Türk Psikoloji Bibliyografyası*, (İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi 1988).

Orhan Koloğlu, *Osmanlı Dönemi Basınının İçeriği*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları 2010).

Otto Bauer, "Ulus Konsepti", *Avusturya Marksizmi* içinde, der. Tom Bottomore ve Patrick Goode, çev. Celal A. Kanat, (İstanbul: Kavram Yayınları 1992), 91-98.

Ozan Erözden, *Ulus-Devlet*, (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları 1997).

? [Ömer Seyfettin], "Yeni Lisan", *Genç Kalemler*, 8 Nisan 1327, 1-7.

Palmira Brummett, *İkinci Meşrutiyet Basınında İmge ve Emperyalizm 1908-1911*, çev. Ayşen Anadol, (İstanbul: İletişim Yayınları 2003).

Osmanlı Matbuatında Milliyetçilik ve Psikoloji

Paul Fesch, *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, çev. Erol Üyepazarcı, (İstanbul: PeraTurizm ve Ticaret A.Ş. 1999).

Ragıp Hulusi, “Wundt’un Felsefesi: Psikoloji ve Ahlâka Dair.. Medhal (1)”, *Tabiat*, 10 Temmuz 1327, 9-15.

Remzi Demir, *Philosophia Ottomanica: Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Türk Felsefesi – Yeni Felsefe*, III. Cilt, (Ankara: Lotus Yayınevi 2007).

Roger Daval, *Fransız Düşünce Tarihi*, çev. Ahmet Angın, (İstanbul: Kitapçılık Ticaret Limited Şirketi Yayınları 1968).

“Ruhیات”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, 30 Ağustos 1327, 8-12.

S. Sami Kayral, *Türkçe Psikoloji Eserleri Bibliyografyası*, (İstanbul: Ahmet Sait Matbaası 1953).

Sabri Cemil, “Muhtasar İlm-i Ahvâl-i Ruh Dersleri ve Tedrisata Tatbiki”, *Yeni Mektep*, Nisan 1327, 16-17.

-----, “Muhtasar İlm-i Ahvâl-i Ruh Dersleri ve Tedrisata Tatbiki - On İkinci Ders”, *Yeni Mektep*, Haziran 1328, 437-439.

Sabri Özbaydar, “Cumhuriyetin İlk 50 Yılında Türkiye’de Psikoloji”, *Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan* içinde, (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası 1973), 219-222.

Said Paşa, *Gazeteci Lisani*, (Dersaadet: Sabah Matbaası 1327).

Sâtı, “Çocuklarımızın Zekâsı”, *Yeni Mektep*, Haziran 1328, 417-422.

-----, “Mebahis-i Ruhıyye”, *Envâr-ı Ulum*, 4 Eylül 1324, 17-23.

-----, “Mebahis-i Ruhıyye”, *Ulum-ı İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası*, 1 Eylül 1325, 71-87.

İ. Arda ODABAŞI

-----, “Mebahis-i Ruhiyye”, *Ulum-ı İktisadiyye ve İçtimaiyye Mecmuası*, 1 Teşrinievvel 1325, 145-170.

-----, “Sâtı Beyefendi’den Alınan Bir Mektup”, *Yeni Mektep*, Nisan 1328, 357-358.

-----, “Şekip Bey’e”, *Yeni Mektep*, Haziran 1328, 422-423.

Selim Nüzhet, *Türk Gazeteciliği*, (İstanbul: Devlet Matbaası 1931).

Sertan Batur, “Psikoloji Tarihinde Köken Mitosu ve Georg Anschütz’ün Hikâyesi”, *Toplum ve Bilim*, 2005, S: 102, 168-188.

-----, “Türkiye’de Psikoloji Tarihi Yazımı Üzerine”, *Toplum ve Bilim*, 2003, S: 98, 255-264.

Server İskit, *Türkiye’de Matbuat İdareleri ve Politikaları*, (Başvekâlet Basın ve Yayın Umum Müdürlüğü Yayınları 1943).

Servet-i Fünûn, 9 Kânunuevvel 1326, 121-140.

Sırrı Giridî (Diyarbakir Vilayeti Valisi), *Ruh*, (İstanbul: Elif. Mavyan Şirket-i Mürettibiyye Matbaası 1305).

Şehbenderzade Filibeli Ahmet Hilmi, *Felsefeden Birinci Kitap: İlm-i Ahvâl-ür Ruh*, (Kostantiniye: Hikmet Matbaa-i İslamiyyesi 1327).

Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, çev. Mümtaz’er Türköne, Fahri Unan, İrfan Erdoğan, (İstanbul: İletişim Yayınları 1996).

Tahrir Heyeti, “Mesleğimiz ve Yeni Hayat”, *Yeni Felsefe Mecmuası*, 15 Ağustos 1327, 1-10.

Osmanlı Matbuatında Milliyetçilik ve Psikoloji

Umut Özkırmılı, *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*, (İstanbul: Sarmal Yayınevi 1999).

Yusuf Kemal, *Gayet-ül Beyan Fi Hakikat-ül İnsan yahut İlm-i Ahvâl-i Ruh*, (İstanbul: Mihran Matbaası 1295).

Zafer Toprak, *Türkiye'de Popülizm 1908-1923*, (İstanbul: Doğan Kitap 2013).

Zekeriya Sertel, *Hatırladıklarım*, (İstanbul: Remzi Kitabevi 2001).

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:2

Creating Shopping Malls as Postcolonial Spaces through Leisure Time Discourses: The Example of Shopping Malls in Istanbul⁽¹⁾

Boş Zaman Söylemi Üzerinden Alışveriş Merkezlerinin Postkolonyal Mekan Olarak Kurgulanışı: İstanbul'daki Alışveriş Merkezleri Örnekleri

By Nursem Keskin AKSAY, Zeynep YAPAR, Yasin ARSLAN, Rabia YAVUZ,
Merve ARMAGAN^(*)

Abstract

In this article, we will stress the construction of space and leisure time through the everyday practicing in shopping malls in Istanbul. This analysis aims to focus on the practice in shopping malls within the discussion of leisure time and space in order to develop a post-colonial critique in terms

1 This article is the product of a research project carried out by the Student Research Unit of Postcolonial Studies Research Center (PAMER) at Uskudar University between 16th April-1st July under the coordination of Nursem Keskin Aksay, who is a Fellow in this Research Center and a doctoral Fellow in Freie University Berlin. During the research process several students of this unit have contributed to the participant observation, interview sessions, fieldwork reports and organization of the article such as Gokce Incekara, Merve Al, Enes Gokce and Zeynep Salihogullari but the decision on the authors of this article was made according to the degree of commitment and contribution to the writing process itself. (*) Authors respectively: Research Fellow, Uskudar University Postcolonial Studies Research Center and doctoral Fellow Social and Political Sciences Faculty Freie University Berlin Graduate School Muslim Cultures and Societies, nursem.keskinaksay@uskudar.edu.tr, aksay@bgsmcs.fu-berlin.edu.tr; Master Student, Bilgi University Human Rights Law, yprzynp@gmail.com; BA Student, Uskudar University Psychology Department, arslanyasin@hotmail.com; BA Student, İstanbul Sehir University Psychology Department, rabiaayavuz@std.sehir.edu.tr; BA Student, İstanbul Sehir University Psychology Department, mervearmagan@std.sehir.edu.tr.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:2

**By Nursem Keskin AKSAY, Zeynep YAPAR, Yasin ARSLAN, Rabia YAVUZ,
Merve ARMAGAN**

of daily life practices. By looking at the five shopping malls in Istanbul, this work claims that on the one hand experiencing shopping malls leads to the creation of self-colonizing subjects, and on the other hand creates new ways of pointing “others” as a “colonial” project. In other words, even if the subjects of neoliberal world try to practice the modern, Western life style in search for recognition within the hegemony of Eurocentric ideologies, at the same time this process creates them as “colonizers” who attempt to ascribe binary oppositions by referring to class, status and social differences.

Keywords: *Leisure Time, Space, Postcolonialism, Shopping Malls, Neoliberalism, Social Class, Turkey*

Özet

Bu makalede zaman ve mekân kurgusunun, İstanbul'daki AVM'ler üzerinden bakılarak gündelik yaşama olan etkileri incelenecektir. Makalenin amacı, boş zaman ve mekân kavramlarının alışveriş merkezlerinde yeniden kurgulanışını postkolonyal bir bakış açısı üzerinden anlatmaya çalışmaktır. Makale oluşum sürecinde İstanbul'daki beş alışveriş merkezi gözlemlenmiştir. Yapılan gözlemler sonucunda alışveriş merkezlerinin, postkolonyalizmin bir aracı haline gelerek kendi kendini kolonize eden özneler ve sömürgeci bir proje olarak yeni ötekileştirme durumlarının üretildiği bir mekân olarak kurgulandığı anlaşılmıştır. Türkiye'de neoliberal ideolojinin hayata geçmesiyle bir kabul görme ve onay kaygısı içinde modern ve Batılı hayat tarzının pratik edilmesi aynı zamanda ikili karşıtlıkların üretildiği bir alan ortaya çıkarmıştır. Bu yeni gündelik hayat yaşam pratikleri Avrupa merkezli hegemonik söylemlere bağlı sömürgeci bir bakış açısı tanımladıkları yeni sınıf, statü ve sosyal farklılıklar oluşturmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Boş zaman, Mekân, Postkolonyalizm, AVM, Neoliberalizm, Sosyal Sınıf, Türkiye*

Creating Shopping Malls as Postcolonial Spaces through Leisure Time Discourses: The Example of Shopping Malls in Istanbul

Introduction

In recent years, in media and academic literature the topic of shopping malls have been emphasized in terms of their rapid mushrooming all around Turkey.² There were several discussions and criticisms on the cultural effects of consumerism and how the new neoliberal policies support this practice in ideological and spatial manners within the urbanization projects. Nevertheless, on 23th April 2015, there was a news about Burdur's demand of shopping mall for their city.³ Then how the shopping malls which are criticized constantly can become a demand at the same time? As Bhabha argues that this can be interpreted an activity of wearing the mask of West in order to get recognition,⁴ but as Fanon reminds this is also an attempt never enough to overcome the subordinated position.⁵ In that sense, we will show the continued prevalence of colonial hierarchy and subordination in the postcolonial world but in a never colonized country Turkey. The whole transformation process will be considered through the changes and new constructions of people's daily lives within postcolonial critique. Following the Second World War that contributed to the rapid economic growth of the western countries, the meaning of consumption-- etymologically defined as the utilization of economic goods in the satisfaction of wants or in the process of production resulting chiefly in their destruction, deterioration, or transformation, have been advanced into more concerning with psychological concepts such as happiness, freedom, pleasure.⁶ Capitalism's offer for 'better life' through creating ideal-self, shown as the only way to accomplish happiness, have easily attracted many which in turn caused the

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:2

2 Gulsen Ozaydin and Ebru Ozgur. "Buyuk Kentsel Projeler Olarak Alisveris Merkezlerinin Istanbul Orneginde Degerlendirilmesi." *Mimarlik Dergisi*, May-June, 2009; Guliz Ozorhon, and Ilker Fatih Ozorhon, "Investigation of the Change of the Shopping Mall's Space Organization in Istanbul," *Journal of Architecture and Urbanism* 38, no. 2, 2014, p. 123.

3 "Burdur Halkinin Buyuk Bir Cogunlugu, Burdur'a Gelenler Ve sehrimizdeki universite ogrencileri; AVM ISTIYOR." April 23, 2014, *Burdur Yenigun*.

4 Homi Bhabha, *The Location of Culture*, (New York: Routledge, 1994).

5 Franz Fanon, *Black Skin, White Masks*, (New York: Grove Publisher, 1952).

6 "Tuketim Kulturu, AVM Kulturu ve Kent Kulturu ile Toplumsal Degisim," *DCF Blogcu*, 2011.

**By Nursem Keskin AKSAY, Zeynep YAPAR, Yasin ARSLAN, Rabia YAVUZ,
Merve ARMAGAN**

large increase in the number of shopping malls symbolizing public space for ‘leisure time.’

In this research project, we look at five different shopping malls in İstanbul: Zorlu Center, Istinye Park, Akasya, Canpark and Optimum (see Annex Table:1). Methodologically participant observation and in-depth interviews are used. The aim of this research is to understand how people experience the social space and give meaning to it through their every day practices and also in what sense, the meaning attributions can be related to postcolonial critique. With this approach we try to complicate the relation between capitalism and its subjects in order to show that in a neoliberal world this relation extends the arguments of exploitation. The shopping malls which are chosen for this research are known to be appealing to people from different socio-cultural backgrounds. The characteristics of these malls are observed with the articulation of leisure time and spatial organizations. Another crucial point to emphasize here is the organization and categorization of brands, so that their distribution among the floors. Istinye Park, Zorlu Center and Akasya are described having the upper classes as a target group whereas Canpark and Optimum more for the lower and middle classes. Among the others Akasya has a different connotation because of the arguments made about it as a product of “green” capital due to its investors, Ülker. In order to explore this complex relations, in the first part Turkey will be contextualized within the capitalism and urbanization projects in order to understand the critical endeavor in the existence of shopping malls. Secondly, we will focus on the representation and reproduction of shopping malls as leisure time activity by detaching it from the negative criticism of consumption with the illusion of free choice, self-fulfillment and creation of subjectivities. In relation to leisure time discourse, the third part would be on the construction of shopping malls as organizational spaces. Last but not least, the article will be concluded with the effect of shopping malls as classification and distinction mechanism in terms of socioeconomic backgrounds, cultural tastes and daily life activities which leads the classical binary opposition like “us” vs “them”, modern vs traditional, developed vs underdeveloped.

Creating Shopping Malls as Postcolonial Spaces through Leisure Time Discourses:
The Example of Shopping Malls in Istanbul

Contextualizing the Emergence of Shopping Malls in Turkey

During the early 1900s, the very signs of shopping malls have appeared in America and Europe as a cultural mentality of shopping that expanded more than just buying materials— defining one’s social class, status, position in the society, identity, etc. Capitalism contributed to the rising consumer behavior through creating ideal self, dreams and possessions that one must have. Early spaces such as Central Park, Coney Island became frequently preferred by lower or working classes therefore upper classes began to search for “new spaces” that led to the establishment of department stores at the end.⁷ The number of labor class migrants increased in urban areas due to industrialization processes that offered much more job opportunities, consequently, middle class had to move to suburbanized areas. Gülşen Özeydin and Ebru Özgür, in the article, as they evaluate shopping malls as a project in Istanbul case, argues that after 1950s shopping malls have been created to address needs of people who were subjects of suburbanization.⁸ Mass migration to modern regions enhanced the rapid development of many centers individually; however, it had negative impact on the system as suburbanized regions experienced significant deprivation in terms of urban space in which people have opportunity to engage social interaction, daily activity as well as addressing needs.⁹ Therefore modern shopping malls have changed to replace the sense of urban space, through offering security services comforting people; consequently, the people living in such regions showed more dependence on malls.

Capitalism by definition creates extensive competition among investors as producing surplus values that would maximize the profits. As a result investors must struggle against any factors which risks to produce surplus

7 Sharon Zukin, “Urban lifestyles: diversity and standardization in spaces of consumption,” *Urban studies* 35, no. 5-6 1998, p. 3.

8 Gulsen Özeydin and Ebru Ozgur, *ibid*, p. 2.

9 M.Ebru Donmez and Altan Aki, “Acik Kamusal Kent Mekanlarinin Kamusal Alanda Etkisi.” *Megaron Y.T.Ü. Mimarlik Fakultesi E-dergisi*, 2005, p. 71.

**By Nursem Keskin AKSAY, Zeynep YAPAR, Yasin ARSLAN, Rabia YAVUZ,
Merve ARMAGAN**

values adequately.¹⁰ Capitalism experienced the first decline with 1929's "Great Depression" during which several protests have taken place that forced government to find a solution for the increasing unemployment rate as well as the other factors resulting from economic crisis. The U.S. attempted to resolve the crisis through urbanization projects adopted from Second French Empire.¹¹ As a result urbanization and the rise of suburban areas provoked the change in not only economic aspects but also the creation of new life style. Keynesian's view-arguing the significance of consumption based, government intervening services and markets- has been followed until the 1960s. Capitalism has been reasoned over again following Bretton Wood agreement decline as another financial crisis has taken place in the US. Neoliberalism has been introduced as an alternative among other forms of solution attempts.¹²It suggests "free trade" economic policies which enhances privatization as reducing the influence of government over financial issues in order to increase economic liberalization as well as disabling the crisis resulting from capitalist ideology. International trade gained a global gaze due to neoliberal policies enhancing inter-state based economy so that without restrictions capitals can be transferred between individual economies, as Boratav argues that World Bank and IMF aimed to create "inter-trade" economic system in order to prevent the risks resulting from low profit rates, as each country would contribute to the global economy.¹³ The influences of nation states over economic activity have been reduced therefore privatization processes advanced rapidly across the world.

10 David Harvey, "Sehir Hakkından Kentsel Devrime," in *Asi Sehirlere*, (İstanbul: Metis Yayınları, 2013), p. 47.

11 *Ibid*, p. 50.

12 Y. Ekici, and E. Guzel, "Emek Atolyesi Kapitalizmin Krizine Bir Yanıt: Neoliberal Politikalar," April 8, 2014. Accessed June 8, 2015.

<http://emekatolyesi.org/Dosya-Yazisi/kapitalizmin-krizine-bir-yanit-neoliberal-politikalar#.Vf-O2DYVjIU>

13 Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi, 1908-2007*, Vol. 13, (Ankara: İmge Kitabevi, 2009), p. 148.

Creating Shopping Malls as Postcolonial Spaces through Leisure Time Discourses: The Example of Shopping Malls in Istanbul

As other nations across the world Turkey's attitude during 1980s reappeared actively involving the globalization and the privatization process of public companies.¹⁴ Free circulation, free market as well as moving investments into financial and service sector were the very signs indicating the influence of neoliberalism in Turkey. Neoliberalism played the major role through privatization process that led to minimize the political barriers to production and distribution.¹⁵ Central government's authority over local administrations has been restricted which produced far more independent local-government by opening gates for private companies to take major role in the economy. Decentralization and advancing local administration (i.e. metropolitan municipality) had impact on attracting investors through the urbanization project. Neoliberalism in Turkey became much more progressed by Turgut Ozal's policy who was the 8th President of Turkey after 1980 military coup.¹⁶ Liberalization started to influence each sector after the government appeared to have less voice in the economic policy that triggered the promotion toward foreign investors which were lately called "January 24 resolution"- the stabilization program referring Turkey's transformation into free market economy promoting foreign investment by reinforcing export significantly. On top of that 24 January resolution predicted further regulations (e.g. Reconstruction Regulation, Public Housing Regulation) which have been legislated to facilitate the urbanization project.¹⁷ Manufacturing sector that is closely related to industrial design failed to attract investment due to the rise of financial and service sector as speculative markets started to operate the largest share of the economy. Financial and service sector played the key role for the creation of shopping malls that contributed the transformation of

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:2

14 Tayfun Kahraman, "Kent Hukunun Yeni Yuzu: Düzenleyici Devletten Seckinlestirici Devlete," in *Mustesna Sehrin Istisna Hali*, (Istanbul: Sel Yayıncılık, 2013), p. 17.

15 Asuman Turkun, Binnur Oktem Unsal, and Mucella Yapici, "Istanbul'da 1980'ler Sonrasinda Kentsel Donusum: Mevzuat, Soylem, Aktorler Ve Donusumun Hedefindeki Alanlar," in *Mulk, Mahal, İnsan: Istanbul'da KentselDonusum*, ed. Asuman Turkun. (Istanbul: Istanbul Bilgi Universitesi Yayinlari, 2014), p. 90.

16 Y. Ekici, and E. Guzel, *ibid*.

17 Tayfun Kahraman, *ibid*, p. 34.

**By Nursem Keskin AKSAY, Zeynep YAPAR, Yasin ARSLAN, Rabia YAVUZ,
Merve ARMAGAN**

the city in many respects (e.g. architecture, social relations, transportation) especially with regard to daily life activities to become a global city.¹⁸ Due to the influence of the transformation shopping malls have been positioned to address the residences surrounded by financial centers. Ataşehir is designed as one of these examples among Istanbul's financial centers including offices, residential buildings, and huge shopping mall area.¹⁹ This combination comprised of residential buildings, shopping malls, offices all together predicted rapid growth as well as forming the new face of life style depending on shopping malls.

Although the negative effects of urbanization projects have been emphasized and protested by academic and activist communities like NGO's the main disagreements are on the ways and articulations about how the urbanization has to be managed. So that there are also some arguments which highlight the positive and developing effect of these projects. The new government has started to plan about Turkey's urbanization project due to the beneficial effects which have been mentioned above in details and for these reasons the government has taken rapid steps to mobilize "mega projects" as well as developing the new face of the country. Urbanization Project had "direct impact" on daily practices as well, although at the beginning it appeared to be environmentally influential. These types of renewal projects are employed by many countries in the world in order to enhance the quality of life within the society as well as spreading available public service for anyone. Renewals are thought to be the solution for many social and economic problems (e.g., economic collapse, ecological degradation, social exclusion and urban decline)²⁰, according to Peter Roberts, urbanization projects might be essential to accomplish the promotion in the public infrastructure as well as developing fundamental

18 Saskia Sassen, "The Global City: Introducing a Concept and Its History," in *Mutations*, ed. R. Koolhaas, S. Boeri, S. Kwinter, N. Tazi, and H. U. Obrist, (Barcelona: Actar, 2001).

19 "Finans Merkezinin Temeli Atildi," <http://www.sabah.com.tr>. Accessed May 7, 2015.

20 Armin Mehdipour and Hoda Rashidi Nia, "Industrialization and City Change; the Concept and Historical Evolution of Urban Regeneration" *International Journal of Sciences: Basic and Applied Research (IJSBAR)*, 23(2), 2015.

Creating Shopping Malls as Postcolonial Spaces through Leisure Time Discourses: The Example of Shopping Malls in Istanbul

services for local purposes. Moreover he argues that it is must to sort out the urban problems hidden in the city and these urbanization projects can play the key role to manage and come up with the solution. In other words, urbanization projects can reintegrate the society all together, especially those living in the slummy areas that have been spontaneously excluded from their community. In this sense it cannot be denied that urbanization project had huge impacts on the society within various dynamics.²¹

During the early 2000s AK Party (Justice and Development Party) came to power and actively exercised Istanbul's "urbanization" project in various forms as designing "spaces" turned into the major investment tool in order to maintain active economy.²² Urbanization (i.e. urban transformation project) was aimed to promote life standards as 2010's European Capital of Culture held in Istanbul contributed to receive cultural, social benefits as well as becoming one of the cities rivaling for global respect. Afterwards Istanbul became financially more popular attracting investors which predicted the rise of financial centers located in certain areas.²³ These areas contributed the new face of consumption as residences, offices and shopping malls built together to target a group from high socioeconomic background (e.g. Istinye Park, Zorlu Center, Akmerkez, Akasya, Buyaka). Squatter areas (*gecekondu*)-defined as usually heavily populated area of a city, characterized by poverty, poor housing and crime, have been reconstructed to enhance Istanbul's physical structure in attempt to serve for neoliberal policies. For instance lower-class populated Tarlabası, which is a part of Taksim district known by minority group populations (e.g. Kurds, Romans, and immigrants), have been reconstructed to become another financial and

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:2

21 Peter Roberts, "The Evolution, Definition and Purpose of Urban Regeneration," in *Urban Regeneration: A Handbook*, ed. Peter Roberts and Hugh Sykes, (London: SAGE Publications Ltd., 2008).

22 Asuman Turkun, B. O. Unsal and M. Yapici, "İstanbul'da 1980'ler Sonrasında Kentsel Donusum: Mevzuat, Soylem, Aktorler ve Donusumun Hedefindeki Alanlar," in *Mulk, Mahal, İnsan: İstanbul'da Kentsel Donusum*, ed. Asuman Turkun (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayinlari 2014).

23 Murat Cemal Yalcintan, Care Olgun Caliskan, Kumru Cilgin and Ugur Dundar, "İstanbul Donusum Cografyasi."Yeni İstanbul Calismalari: Sinirlar, Mucadeleler, Acilimler, ed. Ayfer Bartu Candan, and Cenk Ozbay, (İstanbul: Metis Yayinlari 2014), p. 51.

**By Nursem Keskin AKSAY, Zeynep YAPAR, Yasin ARSLAN, Rabia YAVUZ,
Merve ARMAGAN**

tourism center within urbanization project. ²⁴Several mega projects have been organized (e.g. Third Bosphorus Bridge, Marmaray project) following the reconstruction of *gecekondu* areas. Public sector held the significant part of investments, Formula One Grand Prix known as Istanbul Park and Viaport shopping malls as well as other residential buildings which have been built following Sabiha Gökçen International Airport's establishment might be accurate examples demonstrating the impact of public investments mentioned above. ²⁵Such locations have clearly advanced in many respects to address collective demands, especially; shopping malls were suggested as a space to accomplish socialization effortlessly. Therefore shopping malls evolved to possess further components to address all-social-needs as much as possible, holding subway station nearby like Akasya, Nautilus and Zorlu Center which are some of the examples so that visitors may perceive malls as part of public service. Following these innovations introduced into economic, social and political procedures became significantly affecting the society in daily respects.

Turkey's very first example of shopping mall, Galleria, is worth to mention in order to show the nuances in the transformation processes. It was established in 1988, the architecture shows strong influence from Ottomans (e.g. Grand Bazaar) as based on large corridor designed to create 'Bazaar' image presenting culturally familiar appearance. Food court and amusement center positioned in the opposite sides of the mall that force people to walk along with the entire hallway, thereby increasing the likelihood for one to fall into shopping behavior.²⁶ These details so far reveal the visible impact of consumption strategies that were being employed during late 1980s. Another impact is that the number of shopping malls significantly increased in direct proportion to the rapid urbanization.²⁷ The total number reached 19

24 Tuna Kuyucu, and Ozlem Unsal, "Neoliberal Kent Rejimiyle Mucadele: Basibuyuk ve Tarlabasi'nda KentselDonusum ve Direnis," in *Istanbul Nereye, Küresel Kent, Kultur; Avrupa*, ed. Ipek Tureli. Deniz Gokturk, and Levent Soysal, (Istanbul: Metis Yayinlari 2011), p. 92.

25 Murat Cemal Yalcintan et al., *ibid*, p. 55.

26 Guliz Ozorhon and Fatih Ozorhon, *ibid*, p. 123.

27 Tulin Vural Arslan, "Turkiye'deki Alisveris Merkezleri Incelemelerine Elestirel Bir Bakis: Yorumlar, Elestiriler, Tartismalar," *Uludag Universitesi Muhendislik-Mimarlik Fakultesi Dergisi* 14, no. 1, 2009; Guliz Ozorhon and Fatih Ozorhon, *ibid*.

Creating Shopping Malls as Postcolonial Spaces through Leisure Time Discourses: The Example of Shopping Malls in Istanbul

in between 2001 and 2005 which equals double compared to early amount and after all 16 shopping malls built between 2006 and 2008.²⁸ In the light of such information it has been seen that Istanbul displays huge increase in the number of shopping malls during 2000s.²⁹ There are 117 shopping malls in Istanbul by the last data.³⁰ Urban transformation project seems to have a major impact by creating distances between the center and the suburbanized regions thus the needs for shopping malls increased as well, therefore social and daily demands were provided through shopping malls.

Free market economy and Turkey's visibly changing attitude toward imports determined the new face of consumption culture in the country. Turkey has begun to seek for new strategies which could increase the time that people spend in shopping malls, therefore certain innovation programs applied by producing new components such as food courts, movie houses, amusement centers etc.³¹ The modern form of shopping malls in Istanbul started to appear during late 1980s. Early interpretations of shopping malls in the Ottoman Era still remain (e.g. Grand Bazaar); however, there are significant differences as such shopping malls possess food courts etc. in spite of similarities (e.g. both were designed within department-store structure). Furthermore recent researches show that people perceive shopping malls not only where they would engage shopping behavior but also where they would have fun, exercise sports as well as having opportunity to practice various cultural activities.³² This reminds the fact that shopping malls are no more the mere centers for shopping activities rather it has been created as a space in which the leisure time discourse is constructed in the way of creating new subjects of daily life with social and cultural distinctions.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:2

28 Gulsen Ozaydin and Ebru Ozgur, *ibid*, p. 5.

29 *Ibid*

30 "Istanbul AVM Listesi 2015," <http://www.emlakkulisi.com>. Accessed January 5, 2015.

31 Gulsen Ozaydin and Ebru Ozgur, *ibid*, p. 5.

32 *Ibid*, p. 4.

By Nursem Keskin AKSAY, Zeynep YAPAR, Yasin ARSLAN, Rabia YAVUZ,
Merve ARMAGAN

Leisure Time, Consumption and Shopping Malls

Capitalism consists not only of the means of production but it also includes the consumption of products. Capitalism is cycle-based on over production, which requires large consumption so that people need time to consume the materials, which they produced. As Held argues that capitalism can survive under the condition of atomization, with the labor process, centralization of culture in the social field and division of experiences of people in individual field.³³ Individuals are encouraged to drift away from the productive role to the consuming role by the consuming culture, which is handed by capital. Thus, leisure time is not only a field of hegemony, but also a source of maximization of capitals because the economy needs consumerism increasingly, then it needs leisure time in order to make people to consume accordingly. By referring Horkheimer and Adorno, Argin points that leisure time and consumption have become identical in the consumption culture and the same mechanism controls people who work and consume.³⁴ Thus, the time of a modern individual is divided into two concepts, which are work and leisure. Leisure time is an opportunity to build a consumption relationship between producers and consumers. Thus people are encouraged to produce more to be able to consume accordingly, so that leisure time becomes important for capitalism to control over people's consumerism habits. Capitalism invests leisure time activities which interestingly provide the strengthening of control through capitalist mechanisms. According to Ray Hibbins leisure time "traditionally has been associated with life satisfaction, escape, freedom and choice" so that it is represented as the "free" time people decide on "freely".³⁵ Hibbins emphasizes the irony that leisure time is impossible to measure and control,

33 David Held, *Political Theory and the Modern State*, (Oxford: Polity Press, 1989), p. 89 cited in Erdal Dagtas and Banu Dagtas, "Tuketim Kulturu, Yasam Tarzlari, Bos Zamanlar Ve Medya Uzerine Bir Literatur Taramasi," *Egitim Bilim Toplum Dergisi*, 2006.

34 Sukru Argin, "Kapitalist Toplumda Isin Ve Isgucunun 'Kaderi': Post-Fordizm," *Birikim*, no. 41, 1992, p. 27.

35 Ray Hibbins, "Global Leisure Time," *Social Alternatives*, v. 15, no.1, 1996.

Creating Shopping Malls as Postcolonial Spaces through Leisure Time Discourses: The Example of Shopping Malls in Istanbul

but the market plans and manages people's leisure activities by creating a complex structure which is called shopping malls.³⁶ These constructions point the culture dimension of capitalism and globalization to penetrate into everyday life.³⁷

Shopping malls include many places such as restaurants, coffee places, cinemas, and exhibitions; play grounds, which triggers the fact that people spend more time and money there. Highlighting the multifunctional aspect of this structure, Yağmur (20) asserts that "I love shopping malls as they offer everything. When you enter a shopping mall, you can shop and eat your meal and drink coffee at the same place. It offers you everything. I love it. If it consists only of stores, I go less." Thus, especially shopping malls are preferred for cultural activities like cinema, theatre and concerts. As İlknur (20) states that "We prefer to spend time in shopping malls if we are planning to go to the cinema. Because shopping malls show more concern about the design of movie houses than other places so that the quality is obviously higher there. Yes, we also prefer shopping malls' food courts over restaurants but we don't shop if we are there for eating."³⁸

As Ozorhon maintains that the shopping mall becomes a center in which an individual can spend the whole time without going outside, then the individual becomes a consuming machine but in the name of the illusion of cultural activities.³⁹ The most crucial point here is that this is a self-colonization project in which you convince yourself to be a part of this "Culture Industry" illusion so that you can create your modern and Western identity which makes you intend to embrace some kind of activities and ideologies thus exclude some "others" as the basic premises of postcolonial subject construction.

36 *Ibid*, p. 22.

37 Arjun Appadurai, *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, (Minneapolis: University of Minnesota 1996); Homi Bhabha, *ibid*.

38 Interview conducted by Gökçe İncekara on 16th of June.

39 Guliz Ozorhon and Fatih Ozorhon, *ibid*.

**By Nursem Keskin AKSAY, Zeynep YAPAR, Yasin ARSLAN, Rabia YAVUZ,
Merve ARMAGAN**

Held maintains that capitalism spreads information in real life through leisure time, thus it controls over both the labour process and leisure time. In this relation, “The Culture Industry” plays the most important role according to Adorno and Horkheimer.⁴⁰ Dağtaş also discuss that Culture Industry offers a temporary escape from the routine of everyday life and responsibilities, but it strengthens the world that people try to escape.⁴¹ This is because of the fact that “in the culture industry the individual is an illusion not merely because of the standardization of the means of production” rather because he is only acceptable so long as his complete identification with the generality is unquestioned.⁴² The following statement shows the importance of being a part of this structure even symbolically which indicates that the mere issue is not consuming but rather the image which is given by being in a hierarchically high categorized space with the attributed activities of this space itself. İlknur, a 20 years old architecture student, shares an interesting observation with following words:

“For example there are people who bring beside their plastic bags from previous shopping experiences and walking around the shopping malls. They are not really there for shopping but they pretend to seem shopping, trying to leave powerful impression about themselves. I’ve spoken with my friend working at Zorlu Center; he talked about an individual who brings Harley Nicolson bag and spending time there regularly. Shopping becomes an addiction (disorder) for people. They go to shopping malls in order to show the power of buying things even though they don’t have enough money or they don’t need those things. Those addicted people have consistent will to experience the pleasure of buying. That bag (means Harley Nickolson) became the part of pleasure to their new addiction.”⁴³

40 Theodor Adorno and Max Horkheimer, “The Culture Industry: Enlightenment as Mass Deception,” in *Dialectics of Enlightenment*, trans. John Cumming, (New York: Herder and Herder 1972).

41 Erdal Dagtas and Banu Dagtas, *ibid*, p. 27.

42 Theodor Adorno, and Max Horkheimer,, *ibid*, p. 124.

43 Interview by Gokce Incekara.

Creating Shopping Malls as Postcolonial Spaces through Leisure Time Discourses: The Example of Shopping Malls in Istanbul

In any sense, being in a space in relation to some cultural activities is seen as an expression and representation of your subjectivity which is created within the daily life practices in which power operates to create some truths about these practices.⁴⁴ The different characteristics of shopping malls identify your position in society accordingly, most of the time in relation to class and statue relations. As a relevant example, the Zorlu Center established in 2013 located in Beşiktaş, is designed not only as a shopping mall, but also it as a cultural center. Many worldwide famous artists and performances take to the stage at Zorlu Center such as the Phantom Opera. Its difference from the other malls is its Performing Arts Center (PAC), a hotel, offices and a residence. The first thing to realize there is softly performed live classical music in the background and also the fragrance of the mall. In PAC, ticket prices start from 210 TL. In their web site, they define themselves as follows: “At long last, Istanbul has a world-class showplace for the Performing Arts. Zorlu Performing Arts Center showcases diverse artistic genres including Broadway and West End musicals, dance, classical, opera, jazz and the best pop.” Right next to the booking office there is a kiosk namely “Eataly” offering wine and cheese to the audiences in the entrance which is originally an Italian concept which is established as a mixture of market and restaurants with international products. Especially this part of the shopping mall evokes the atmospheres of the gourmet floors of shopping malls in Berlin or USA.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:2

44 Michel Foucault, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*, ed. Colin Gordon, trns. Colin Gordon et al. (New York: Pantheon 1980).

By Nursem Keskin AKSAY, Zeynep YAPAR, Yasin ARSLAN, Rabia YAVUZ,
Merve ARMAGAN

Photos: Zorlu Center

Shopping malls today are not places solely for shopping anymore but with the additional functions such as entertainment, cultural activities, sports, residence and offices; they are presented as new life center alternative to the city centers. Within the body of this group of building, a complex that includes many activities from entertainment to sports, from shopping to living was formed, and became the potential centers that provide all sorts of service possibility from baby care to commercial activities. With

Creating Shopping Malls as Postcolonial Spaces through Leisure Time Discourses: The Example of Shopping Malls in Istanbul

the addition of these functions, shopping malls became mix-use massive buildings and with their increasing number in Istanbul their significance and effect on the city increased, and permanently entered into the many domains from sociology to business, urban planning to architecture.⁴⁵

Construction of Space and Shopping Malls

Capitalism can be seen everywhere in politics, labor, social life, markets, in leisure time and even space by way of regulation forms, between people and constructions. According to Lefebvre “Urban space under capitalism thus has a double character. On the one hand, it functions as a productive force, which helps trigger waves of industrialization; on the other, it represents a social relation, where human everyday life is organized and reproduced.”⁴⁶ It also shapes places that sell products such as hypermarkets, shopping centers. Uluoğlu and Yırtıcı maintain that “Capitalistic organization of society and the Capital itself, sees space as a tool or infrastructure which helps the maximization of its profit – like every other thing: labor, means of production, production techniques, organization of labor and promotion.”⁴⁷ Therefore, the usage of space, is determined by the advantage of capitalist dynamics so that physical conditions or people’s needs are defined through this construction but the spaces are also created accordingly. In this respect, the space is always reconstructed, redefined, recreated and reorganized according to the needs and changing conditions of capitalistic economy and its subjects.⁴⁸ This leads the discussion about the conceptualization of public space in contemporary world.⁴⁹ Capitalism builds shopping malls in

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:2

45 Guliz Ozorhon and Fatih Ozorhon, *ibid*, p. 128.

46 Klaus Ronneberger and Christian Schmid, “Space, Difference, Everyday Life: Reading Henri Lefebvre,” in *Henri Lefebvre and Urban Everyday Life: In Search of the Possible*, ed. Kanishka Goonewardena, Stefan Stefan Kipfer, and Richard Milgrom, (London: Routledge 2007), p. 141.

47 Hakki Yırtıcı and Belkis Uluoğlu. “Mekanin Altyapısal Donusumu,” *İTÜ Dergisi A: Mimarlık, Planlama, Tasarım* 3, no. 1, 2004.

48 *Ibid*, p. 1.

49 Ozlem Sandikci and Douglas Holt, “Malling Society: Mall Consumption Practices and the Future of Public Space,” in *Servicescapes: The Concept of Place in Contemporary Markets*, ed. John F. Sherry, (Chicago: NTC Business Boo 1996); Mona Abaza, “Shopping Malls, Consumer Culture and the Reshaping of Public Space in Egypt,” *Theory, Culture & Society*. 18th ed. Vol. 5. 2001.

**By Nursem Keskin AKSAY, Zeynep YAPAR, Yasin ARSLAN, Rabia YAVUZ,
Merve ARMAGAN**

space to maximize consuming but also put forward an “ideal” consumer by offering a new way of life with new experiences in certain spaces. Shopping malls are often criticized in the sense by being places of spending time and consumption.⁵⁰ All shopping malls are shaped as places where people are oriented to spend more time and consume more. For example, localizing the elevators can be a remarkable example that they are localized in the end of corridors in order to make people walk the entire corridor and notice the shops leading to the elevator. However, this is not out of the scope of consumer’s understanding of a shopping mall and their demands can vary. For example, Özge, a 19 years old management student, states her dislike when she realizes this kind of easy strategies in shopping mall in relation to its spatial structure:

“In some cases, for example the elevators are mostly designed not one under the other but on the opposite sides to force people moving along the whole hallway. I hate it. It is too confusing as you cannot find the place you are looking for. (That’s true) we aim to spend more time there but it annoys in this way. I like Metrocity because of this issue. I can find all the nice brands there and it is organized. You would never get lost during the shopping if you’ve been there once before. Elevators are organized one under the other looking like apartment building. I like simple architectures compared to those forcefully moving people along the hallway.”⁵¹

Capitalism redefines the concept of “space” by employing various strategies so that people could engage more into shopping malls. Sutton and White say that shopping malls are not only places “that large commercial facilities offer customers more convenient access to a wider range of goods. Their self-contained, climate-controlled, closely monitored and well maintained environments also provide users with a sense of order and predictability which many people in contemporary society value for its own

⁵⁰ Guliz Ozorhon and Fatih Ozorhon, *ibid.*

⁵¹ Interview conducted by Merve Armagan on 13th of June.

Creating Shopping Malls as Postcolonial Spaces through Leisure Time Discourses: The Example of Shopping Malls in Istanbul

sake.”⁵² Therefore, shopping malls offer a place that is a predictable. The temperature is sensitively prepared to address proper conditions regardless of the weather out of the mall. As Yağmur (24) also stresses that she prefers shopping malls when the weather is bad. All our interlocutors stress the atmosphere and comfort of the shopping mall area and its shops like the organization of windows and temperature degree. Similarly, Birce, a 26 years old Psychologist, explains the crucial elements in a shopping mall to be her preference: “Shop windows. When something attracts me or I see something interesting. And the temperature inside the store. If I sweat too much while trying on clothes, it annoys and I would not prefer that store again. If I feel comfortable while looking at or inside the store, I would spend time there but I wouldn’t prefer if I don’t feel comfortable enough.”⁵³

Photos: Akasya Mall, Istinye Park Mall

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:2

52 Adam Sutton and Rob White, “Social Planning for Mall Redevelopment: An Australian Case-Study,” in *Local Environment*, vol. 6, issue 1, 2001, p. 73.

53 Interview conducted by Zeynep Yapar on 10th of June.

**By Nursem Keskin AKSAY, Zeynep YAPAR, Yasin ARSLAN, Rabia YAVUZ,
Merve ARMAGAN**

As a different indicator of comfort in shopping malls the security gates can be mentioned. Everyone who wants to enter to a shopping mall is not permitted because of the security guards. Thus, the shopping mall creates an artificial world for people and “it serves as a protected fiefdom, a super-insulated private club.”⁵⁴ The critical point here is the inclusion and exclusion mechanisms of this security guarding system which creates the binary opposition of our postcolonial world. The only exception among the researched shopping malls was Zorlu Center which was unique without security gates in entrance but more security guards in the hallways of mall. This might remind us the highly isolated cultural construction of Zorlu Center by addressing the upper class, international and celebrity groups. This is also valid and recognizable in the architectural construction of some shopping malls as İlknur points the hierarchical order for the recently established shopping malls:

“This is recently appearing, not valid for old shopping malls. The most expensive brands are positioned on the top floor like in the Akasya, Cevahir. Electronic stores are positioned on the ground floor and the second floor includes brands addressing anyone. Third floor is designed to balance the atmosphere so that mostly covered with sports store. And lastly the top floor includes high-class stores like Burberry in which bags cost few billions. But such stores like Mango, Koton get position closer to the ground floor.”⁵⁵

One of the remarkable aspects of the usage of the space is the architecture of department stores, which is based on a hierarchical order. For example, in Akasya, Istinye Park and Zorlu Center they have world brands collected on the same floors as Burberry, Armani with separate entrances which offer valet parking with a VIP entrance. Almost all showcase windows of world brands have English text advertisements. Even if all of them have a separation and hierarchy in terms of brands and organization of the floors,

54 Paco Underhill, *Why We Buy: The Science of Shopping*, (New York: Simon & Schuster 1999).
55 Interview by Gokce Incekara.

Creating Shopping Malls as Postcolonial Spaces through Leisure Time Discourses: The Example of Shopping Malls in Istanbul

only in Istinye Park the most famous brands are on the top floor. Whereas Zorlu Center does not contain LCW, which appeal to the middle class, in Akasya and Istinye Park it appears in the sub-ground floor. It creates a perception that the floors with international brands belong to special customers. According to observations, especially these floors are rarely crowded and often silent. The most crucial dimension of these distinctions made by spatial organizations in shopping malls shows itself as an exclusion and other creating mechanism because of the so assumed differences between their target groups.

To Conclude: Experience of Shopping Malls as Classification and Distinction through Space and Leisure Time

The most significant thing remains from the leisure time discourse and space construction practices concerning shopping malls is the distinction and classification effect of the relationship between the place and the target population in regard to their socio-economic background and the construction of cultural codes that makes the shopping malls as cultural centers since at the end there is the formation of the selves within a specific habitus which indicates the lifestyles, dispositions, values and expectations of a certain group which are embedded in their practices.⁵⁶ In this sense as Bhabha argues the subjects are not passive in terms of creating these discourses⁵⁷ and even they can become the colonizer of themselves and of the “others”. In other words, the consumers desire to wear the mask of the West to achieve modern and developed identities. However, this would be an endless attempt which could not be ever achieved because of the subordinated position. At that point, “self-colonizing metaphor” operates as a collective imagination of nations, but again with a subordination of others who are created in this asymmetrical relationship.⁵⁸ Thus, some become the

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:2

56 Pierre Bourdieu, *Distinctions: A Social Critique of the Judgement of Taste*, (London: Routledge 1984), p. 172.

57 Homi Bhabha, *ibid*.

58 Alexander Kiossev, “The Self-Colonizing Metaphor,”2010, <http://monumenttotransformation.org>.

**By Nursem Keskin AKSAY, Zeynep YAPAR, Yasin ARSLAN, Rabia YAVUZ,
Merve ARMAGAN**

elites of these new spaces with their fancy lifestyles⁵⁹ and the “other” are re-subordinated by the subaltern itself.

To begin with, in order to show the creation of an elite understanding of lifestyle in these specific shopping malls the emphasis on the special products, collections and series which are only in display in the shops of Zorlu Center, Istinye Park and Akasya can be discussed. According to the words of salesmen in Istinye Park Zara, Zorlu Center Hotiç and Akasya, the special products for special customers are found especially in their stores. The words of salesman in Zorlu Center demonstrate clearly the distinction made by such a strategy in shopping malls. When he asked their specific products which are not visible in different shopping malls he said that their target is “A+ costumer” only. This situation creates a hierarchy between low-income customers and high-income customers. While this situation offers high-income people a feeling of privilege, whereas subordination for “others”.

Üsküdar
University
Journal of
Social Sciences
Year:2
Issue:2

Optimum Outlet / Floors

Optimum Outlet / Playland

Photos: Optimum Outlet

59 Rifat Bali, *Tarz-I Hayattan, Life Style 'a*, (Istanbul: İletisim 2002).

Creating Shopping Malls as Postcolonial Spaces through Leisure Time Discourses:
The Example of Shopping Malls in Istanbul

Photos: Canpark

The “others” are also related with the shopping malls Canpark and Optimum. Canpark is located in Ümraniye, which is a highly populated area in Istanbul which is also argued as a “conservative” district. Contrary to Istinye Park, Zorlu Center and Akasya, Canpark and also Optimum are crowded mall even though there are several other shopping malls in the area and it is rare to confront English advertisement and showcase windows. In Optimum, they highly emphasized the word “outlet” and basic brands are straggled all around the mall in contrast to those in Akasya. Interestingly our interlocutors also talk about this distinction which also shows the colonizing effect by describing others as under qualified according to space, leisure time activities. In relation to this, İlknur points the “differences” between these shopping malls and their costumers:

**By Nursem Keskin AKSAY, Zeynep YAPAR, Yasin ARSLAN, Rabia YAVUZ,
Merve ARMAGAN**

“I’ve mentioned Optimum in the previous questions. Akasya and Acibadem are not far from each other but one is in Acibadem, another is in Yenisahra. The distance is not really much but the income level between people living in two places differs significantly. The difference affects the quality of customers which in turn even affects the quality of the stores there. Of course it affects my decisions as well. I don’t mean in terms of income level but the status/quality of people is still important. You seek comfortable space there rather than ‘bazaar atmosphere’. But you might not find what you look for as the quality changes depending on crowd, audience and the place.”⁶⁰

Birce, also displays her dislike about Canpark on the question of structure of shopping malls that “I would choose one place, accordingly, like Canpark is not attracting me at all. I don’t like people there. When H&M was established, I preferred Canpark over Istinye Park but for example I would like to see H&M in the Zorlu center.”⁶¹ The remarkable point here is the intersection between the space construction ideas and the people who use it. As in this example, the dislike on Canpark shopping mall is related to the people who often are going there. This relation is also made with the lower rated brands and their employers as well by İlknur:

“Hygiene is the main problem differing from one store to another, especially the hygiene in the change room and staff are the essential problems. For example: Koton is very unhygienic. Because its customer capacity is too much so that the staff cannot attain organizing the dresses that people consistently disorganize, the change room neither. I think this is both related to the quality of store itself and its staff, and it is determined by whom the store is preferred. On the other hand the staff quality is flexible factor. The stores build the staff according to their customer profile. The staff is obviously seen much more qualified if you find bag with 2000TL price in a shop. But if they sell bags with 40TL price then the quality of staff is not really considered.”⁶²

60 Interview by Gokce Incekara.

61 Interview by Zeynep Yapar.

62 Interview by Gokce Incekara.

Creating Shopping Malls as Postcolonial Spaces through Leisure Time Discourses: The Example of Shopping Malls in Istanbul

Shopping malls have taken the advantage of neoliberal policies exercised during the late 1980s in Turkey, which triggered the construction of “consumption culture” trying to find its way on daily basis. The typical mindset for “leisure time” has been suffered change of “shopping practice” which has been derived from bilateral effect between space and consumption. Shopping malls’ new face which is more complex than it appeared to be at the beginning can be seen clearly with the help of following examples (e.g., practice of cultural activities, entertainment center etc.). These additional features contributed to address multiple social classes which turned shopping malls into “space” that the variances in daily dynamics can be visibly observed across the different classes. Now shopping malls became more than only “a space to shop” but an alternative to conduct “daily activities” addressing one’s social class, as a result the components of shopping malls can be varied in accordance with the positions of the malls (e.g., elite provinces). On top of that the structure and construction of a shopping mall lead the colonizing effect of cultural, social and economic differences through the daily life of people. In this sense, the knowledge created by the leisure time and space relations is also deeply related to the classification, discrimination and distinction manipulated on other people as creating them “the other” of this relation in the name of creating their own “modern” subjectivities.⁶³ Even if you will search for some resistances to these structures these are the tactics which are articulated against the strategies of system as De Certeau indicates.⁶⁴ Özge is a relevant example here, who tries to protest the consumerism especially through the activities of conservative fashion by producing her own products for selling by convenient prices. Nevertheless, she continues to practice the very daily life of this system itself. However, still there is the maneuver space to create our knowledge and subjectivities upon these structures. The most crucial

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:2

63 Michel Foucault, *ibid.*

64 Michel De Certeau, *The Practice of Everyday Life*, trans. Steven Rendall, (University of California Press: Berkeley 1984).

**By Nursem Keskin AKSAY, Zeynep YAPAR, Yasin ARSLAN, Rabia YAVUZ,
Merve ARMAGAN**

concern is to seek the ways which make alternative practices possible although the system itself has been penetrated our lifestyles so deeply.

Annex

Table: 1 “Zorlu Center, Istinye Park, Akasya, Canpark and Optimum”

Annex Table 1: Zorlu Center, Istinye Park, Akasya, Canpark and Optimum

NAME OF SHOPPING MALLS	YEAR OF CONSTRUCTION	LOCATION	POSITION	TRANSPORTION	TYOLOGY
ISTINYE PARK	2007	ISTINYE/ EUROPEAN SIDE	CLOSER TO HOUSES AND RESIDENCE	IETT (BUS)	MIXED USE, OFFICE, RESIDENCE, SHOPPING MALL, DIFFERENT ENTRIES FOR DIFFERENT PLACES, OPEN SPACE, CINEMA, BRANDS FOR ANY CLASS, RESTAURANTS FOR UPPER CLASS
ZORLU CENTER	2013	ZINCIRLIKUYU / EUROPEAN SIDE	CLOSER TO BUSINESS CENTER, HOUSES, BOSPHORUS BRIDGE	IETT (BUS), SUBWAY	MIXED USE, OFFICE, RESIDANCE, PERFORMING ARTS CENTER, SHOPPING MALL, OPEN SPACE, CINEMA, UPPER CLASS IMPRESSION, BRANDS FOR UPPER CLASS, RESTAURANTS FOR UPPER CLASS
CANPARK	2014	UMRANIYE/ ASIAN SIDE	CLOSER TO HOUSE AND SETTLEMENT	IETT (BUS), MINIBUS	ATRIUM, CINEMA, FOOD COURT, BRANDS FOR MIDDLE CLASS
OPTIMUM	2008	GÖZTEPE/ ASIAN SIDE	CLOSER TO HOUSES AND ARTIAL ROAD	IETT (BUS), SUBWAY	OUTLET, ICE RINK, FOOD COURT
AKASYA	2014	ACIBADEM/ ASIAN SIDE	CLOSER TO HOUSES, RESIDANCE, ARTIAL ROAD	IETT (BUS), METROBUS, SUBWAY	MIXED USE, ENTERTAINMENT CENTER FOR CHILDREN, SHOPPING MALL, RESIDANCE, OFFICE, CINEMA, BRANDS FOR ANY CLASS, UPPER CLASS IMPRESSION, DIFFERENT ENTRIES FOR DIFFERENT PLACES, RESTAURANTS FOR UPPER CLASS

By Nursem Keskin AKSAY, Zeynep YAPAR, Yasin ARSLAN, Rabia YAVUZ,
Merve ARMAGAN

BIBLIOGRAPHY

Adam Sutton, and Rob White, "Social Planning for Mall Redevelopment: An Australian Case- Study," *Local Environment*, vol. 6, issue 1, 2001, 65-80.

Alexander Kiossev, "The Self-Colonizing Metaphor," <http://monumenttotransformation.org>.

ArjunAppadurai, *Modernity at Large: Cultural Dimensions of Globalization*, (Minneapolis: University of Minnesota 1996).

Asuman Turkun, Binnur Oktem Unsal, and Mucella Yapici "Istanbul'da 1980'ler Sonrasinda Kentsel Donusum: Mevzuat, Soylem, Aktorler Ve Donusumun Hedefindeki Alanlar," in *Mulk, Mahal, Insan: Istanbul'da Kentsel Donusum*, ed. Asuman Turkun, (Istanbul: Istanbul Bilgi Universitesi Yayinlari 2014), 79-131.

"Burdur Halkinin Buyuk Bircogunlugu, Burdur'a Gelenler ve Sehrimizdeki Universite Ogrencileri; AVM İSTİYOR," *Burdur Yenigun*, April 23, 2014.

David Harvey, "Sehir Hakkindan Kentsel Devrime," in *Asi Sehirler*, (Istanbul: Metis Yayinlari 2013), 43-69.

DCF Blogcu, "Tuketim Kulturu, AVM Kulturu ve Kent Kulturu ile Toplumsal Degisim," 2011.

Ebru Erdonmez and Altan Aki, "Acik Kamusal Kent Mekanlarinin Kamusal Alanda Etkisi," *Megaron Y.T.Ü Mimarlık Fakültesi E-dergisi* 1, no. 1, 2005., http://www.megaron.yildiz.edu.tr/wordpress/papers/Megaron_01-01-07_Erdonmez.pdf.

Erdal Dagtas, and Banu Dagtas, "Tuketim Kulturu, Yasam Tarzlari, Bos Zamanlar Ve Medya Uzerine Bir Literatur Taramasi," *Egitim Bilim Toplum Dergisi*, 4-31, 2006.

Creating Shopping Malls as Postcolonial Spaces through Leisure Time Discourses:
The Example of Shopping Malls in Istanbul

Gulsah Ozaydin, and Ebru Ozgur, "Buyuk Kentsel Projeler Olarak Alisveris Merkezlerinin Istanbul Orneginde Degerlendirilmesi," *Mimarlik Dergisi*, May-June, 2009.

"Finans Merkezinin Temeli Atildi." <http://www.sabah.com.tr/ekonomi/2015/05/07/finans-merkezinin-temeli-atildi>.

Franz Fanon, *Black Skin, White Masks*, (New York: Grove Publisher 1952).

Guliz Ozorhon, and Fatih Ozorhon, "Investigation of the Change of the Shopping Mall's Space Organization in Istanbul," *Journal of Architecture and Urbanism* 38, no. 2, 2014, 120-29.

Hakki Yirtici, and Belkis Uluoglu. "Mekanin Altyapisal Donusumu." *ITU Dergisi A: Mimarlik, Planlama, Tasarim* 3, no. 1, 2004, 43-52.

Homi Bhabha, *The Location of Culture*, (New York: Routledge Publishing 1994).

"Istanbul AVM Listesi 2015," www.emlakkulisi.com. Accessed January 5, 2015.

Klaus Ronneberger, and Christian Schmid, "Space, Difference, Everyday Life: Reading Henri Lefebvre," in *Henri Lefebvre and Urban Everyday Life: In Search of the Possible*, ed. Kanishka Goonewardena, Stefan Stefan Kipfer, and Richard Milgrom, (London: Routledge Publishing 2007), 134-147.

Korkut Boratav, *Turkiye Iktisat Tarihi 1908-2007*, vol. 13, (Ankara: Imge Kitabevi 2009).

Michel De Certeau, *The Practice of Everyday Life*, trans. Steven Rendall, (Berkeley: University of California Press 1984).

**By Nursem Keskin AKSAY, Zeynep YAPAR, Yasin ARSLAN, Rabia YAVUZ,
Merve ARMAGAN**

Michel Foucault, *Power/Knowledge: Selected Interviews and Other Writings, 1972-1977*, ed. Colin Gordon, trans. Colin Gordon et al. (New York: Pantheon, 1980).

Mona Abaza, "Shopping Malls, Consumer Culture and the Reshaping of Public Space in Egypt," *Theory, Culture & Society*. 18th ed. Vol. 5, 2001, 97-122.

Murat Cemal Yalcintan, Care Olgun Caliskan, Kumru Cilgin, and Ugur Dunder, "Istanbul Donusum Cografyasi," in *Yeni Istanbul Calismalari*, ed. by Ayfer Bartu Candan, and Cenk Ozbay, (Istanbul: Metis Yayinlari 2014),47-71.

Özlem Sandikci and Douglas Holt, "Malling Society: Mall Consumption Practices and the Future of Public Space," in *Servicescapes: The Concept of Place in Contemporary Markets*, ed. John F. Sherry, (Chicago: NTC Business Boo 1996), 305-336.

Paco Underhill, *Why We Buy: The Science of Shopping*, (New York: Simon & Schuster 1999).

Ray Hibbins, "Global Leisure Time," *Social Alternatives*, v. 15, no.1, 1996, 22-25.

Rıfat Bali, *Tarz-i Hayattan, Life Style'a*. (Istanbul: İletisim 2002).

Pierre Bourdieu, *Distinctions: A Social Critique of the Judgement of Taste*,(London: Routledge 1984).

Saskia Sassen, "The Global City: Introducing a Concept and Its History," in *Mutations*, ed. R. Koolhas, S. Boeri, S. Kwinter, N. Tazi, and H. U. Obrist, (Barcelona: Actar 2001).

Sharon Zukin, "Urban Lifestyles: Diversity and Standardization in Spaces of Consumption," In *Urban Studies*, vol. 35, no. 5-6, 1998, 825-839.

Creating Shopping Malls as Postcolonial Spaces through Leisure Time Discourses:
The Example of Shopping Malls in Istanbul

Sukru Argin, “Kapitalist Toplumda Isin Ve Isgucunun ‘Kaderi’: Post-Fordizm,” *Birikim*, no. 41, 16-29, 1992.

Tayfun Kahraman, “Kent Hukunun Yeni Yuzu: Duzenleyici Devletten Seckinlestirici Devlete,” in *Mustesna Sehrin Istisna Hali*, (Istanbul: Sel Yayıncılık 2013), 17-51.

Theodor Adorno and Max Horkheimer, “The Culture Industry: Enlightenment as Mass Deception,” in *Dialectics of Enlightenment*, trans. John Cumming, (New York: Herder and Herder 1972).

Tuna Kuyucu, and Ozlem Unsal, “Neoliberal Kent Rejimiyle Mucadele: Basibuyuk ve Tarlabasi’nda Kentsel Donusum ve Direnis,” in *Istanbul Nereye, Kuresel Kent, Kultur, Avrupa*, ed. İpek Tureli. Deniz Gokturk, and Levent Soysal, (Istanbul: Metis Yayinlari 2011), 85-107.

“Turkiye-ekonomisinin-kirilma-noktasi-24-ocak-istikrar-kararlari.” *Dunya bulteni* 2013, accessed July 4, 2015, <http://www.dunyabulteni.net/haberler/244303/turkiye-ekonomisinin-kirilma-noktasi-24-ocak-istikrar-kararlari>.

Tulin Vural Arslan, “Turkiye’deki Alisveris Merkezleri İncelemelerine Elestirel Bir Bakis: Yorumlar, Elestiriler, Tartismalar,” *Uludag Universitesi Muhendislik-Mimarlik Fakultesi Dergisi* 14, no. 1, 2009, 147-59.

Y.Ekici, and E. Guzel. “Emek Atolyesi Kapitalizmin Krizine Bir Yanit: Neoliberal Politikalar,” Emekatolyesi.org. April 8, 2014. Accessed July 8, 2014. <http://emekatolyesi.org/Dosya-Yazisi/kapitalizmin-krizine-bir-yanit-neoliberal-politikalar#.VYtlpZHoHFo>.

Türkiye’de Yabancıların Çalışma Hakkı: Suriyelilerin İşgücü Piyasasındaki Durumu

The Right to Work of Foreigners in Turkey: Syrians Situation in The Labor Market

Canan Öykü DÖNMEZ KARA^(*)

Özet

Çalışma hakkı bir insan hakkı olduğundan, yabancılar da ikamet ettikleri ülkelerde bu haktan yararlanmaktadır. Her ülkenin, yabancıların çalışma hakkını düzenleyen yasaları bulunmaktadır. Bununla birlikte, yabancıların çalışma hayatına katılımı ülke vatandaşlarına göre sınırlı sektörlerde ve daha dar kapsamda ele alınmaktadır. Türkiye’de de yabancıların çalışma hakkını düzenleyen yasal düzenlemeler olmasına karşın, son yıllarda bölgesel gelişmeler sonucu ülkeye sığınan sığınmacıların yaşamlarını idame ettirebilmeleri için çalışma haklarının düzenlenmesine ilişkin yasaların yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Araştırmanın amacı, Türkiye’deki yabancıların çalışma usulleriyle ilgili yasal düzenlemeler çerçevesinde, Suriye’den gelen, geçici koruma statüsüne sahip yabancılara tanınan çalışma hakkının sosyal politika bağlamında değerlendirilmesidir. Araştırma sonucunda, Türkiye’de ikamet etmek zorunda kalan Suriyeli sığınmacıların sosyal politika açısından çalışma yaşamına katılmalarının önünün açıldığı, bunun ise Suriyelilerin kayıt altına alınmasının kolaylaşmasına ve kayıt dışı istihdamın azaltulmasına olumlu katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Çalışma hakkı, Yabancılar, Geçici Koruma, Suriyeliler, Türkiye.

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:2

(*) Araştırma Görevlisi Doktor, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü, oykudonmez@comu.edu.tr.

Abstract

Right to work is considered as one of the human rights and therefore foreigners also benefit from this right in countries where they reside. Every country has labor laws that govern right to work of foreigners. Besides, their participation to labor markets and industries with respect to natives of the countries is limited. Although, various labor laws exist about the right to work of foreigners in Turkey, new laws were required parallel to the regional incidents and flow of asylum seekers to the country so that they can sustain their living. The purpose of the study is to discuss right to work given to the foreigners with the status of temporary protection that arrived from Syria with respect to social policy. The study concludes that Syrian asylum seekers have been given the right to work in Turkey and they can participate in the work-life in Turkey and this will facilitate registration of Syrians and contribute to reduce the number of unregistered employment of foreigners in Turkey.

Keywords: *Right to Work, Foreigners, Temporary protection, Syrians, Turkey.*

Giriş

İnsanların geçimlerini sağlamak ve daha iyi koşullarda yaşamak için çalışmaya ihtiyaçları vardır. Çalışma hakkı, istisnasız herkese tanınması gereken temel insan haklarından biridir. Her devlet, vatandaşlarının çalışma hakkını düzenleyici kurallar koyar. Ancak, ülke vatandaşları dışında o ülkede bulunan yabancıların da çalışma hakkı bulunduğundan, devletler yabancıların çalışma haklarını düzenlemektedir.

Türkiye, ekonomik ve siyasi istikrarı, istihdam olanakları ve coğrafi konumu nedeniyle birçok yabancıların ikamet ettiği bir ülke durumundadır. İşgücü göçü yanında sığınma hareketlerinin de yöneldiği bir ülke olması sebebiyle yabancıların çalışma koşulları ile ilgili düzenlemeler yapılması gerekliliği doğmuştur. Türkiye’de yabancıların çalışma usulleri ile ilgili genel hukuki düzenlemeler, 2003 tarih ve 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkındaki Kanun, Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında

Türkiye’de Yabancıların Çalışma Hakkı: Suriyelilerin İşgücü Piyasasındaki Durumu

Kanunun Uygulama Yönetmeliği, Doğrudan Yatırımlarda Yabancı Uyruklu Personel İstihdamı Hakkında Yönetmelik, 2013 tarih ve 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’nda yer almaktadır. Ayrıca geçici koruma statüsünde Türkiye’de ikamet edenlerin çalışma usullerini içeren 2014 tarihli Geçici Koruma Yönetmeliği ve bu statüdekilerin yalnızca çalışma hakları ile ilgili olarak kabul edilmiş olan 2016 tarihli Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik de iç mevzuattaki yerini almıştır.

Yabancıların Türkiye’de çalışmaları ile ilgili izinler ve bu izinlerin düzenlenmesi ile ilgili usul ve esaslar 4817 sayılı Kanun ve Yönetmelikleri ile düzenlenmiştir. 4817 sayılı Kanun ve Yönetmelikleri 2003 yılında yürürlüğe girmiş; genel olarak yabancıların Türkiye’deki çalışmalarının izne bağlanması, izinlerin düzenlenmesi ile ilgili yetkili kurumların belirlenmesi, kaçak yabancı istihdamının önlenmesi, ihtiyaçlara uygun nitelikli yabancı çalıştırılmasının önünün açılması hususlarını içermiştir. Ancak yabancılarla ilgili yeni bir hukuksal düzenlemeye duyulan ihtiyaç ve 2013 yılında 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’nun yürürlüğe girmesi ile 4817 sayılı Kanun’un bazı hükümleri değiştirilerek 6458 sayılı Kanun’la uyum sağlanmaya çalışılmıştır.

6458 sayılı Kanun ile yalnızca Türkiye’de çalışma amaçlı ikamet eden yabancılar değil, aynı zamanda Türkiye’ye zorunlu olarak göç etmiş mülteciler, vatansızlar, öğrenciler, geçici koruma altında Türkiye’de bulunanlar gibi, diğer grupların da çalışma koşulları ile ilgili hususlara yer verilmiştir. Ancak 2011 yılından bu yana Suriye’den Türkiye’ye gerçekleşen sığınma hareketleri ve sayıları gittikçe artan bu kişilerin kayıt dışı istihdamın birer parçası haline gelmesi sebebi ile yeni düzenlemelerin yapılmasına ihtiyaç duyulmuştur.

2014 tarihli Geçici Koruma Yönetmeliği ile Türkiye’de geçici koruma kapsamında bulunanlara ait genel hükümler düzenlenirken; bu kişilerin çalışma yaşamına adapte edilmesi ile ilgili de Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik 2016 yılı Ocak ayında

Canan Öykü DÖNMEZ KARA

çkarılmış ve bu kapsamda yer alan kişilerin çalışma usul ve esasları düzenlenmiştir. Çıkarılan yönetmelikle Suriyelilerin işgücü piyasasına erişimlerinin kolaylaştırılması amaçlanmıştır. Ancak tek amaç bu değildir. Bir yandan geçici koruma kapsamındakilerin çalışma haklarının düzenlenmesi istenirken bir yandan da bu kişilerin işgücü piyasasına dâhil edilerek geçimlerini kendilerinin sağlaması, kayıt dışı istihdamın bir parçası olmaktan kurtarılmaları ve Türkiye’de kaçak olarak bulunan Suriyelilerin de kayıt altına alınması hedeflenmiştir.

Çalışma, yabancıların çalışma hakları ile ilgili düzenlemeler ışığında geçici koruma statüsüne sahip olarak Türkiye’de bulunanların çalışma hakları ile ilgili düzenlemeleri ve düzenlemelerin sosyal politikaya yansımalarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışmanın ilk bölümünde çalışma hakkı genel olarak ele alınmıştır. İkinci kısımda Türkiye’de yabancıların çalışma hakkı ile ilgili düzenlemelere ve son bölümde ise geçici koruma kapsamında Türkiye’de bulunanların çalışma usullerine yer verilmiştir.

Çalışma Hakkı İle İlgili Düzenlemeler

Çalışma hakkı en temel insan haklarından biridir. Çalışmanın yalnızca bir zorunluluk veya özgürlük olmayıp bir hak olduğu vurgusu, sosyal hakların gelişmesi ile dile getirilmiştir. Çalışma hakkının kabulü ile birlikte devlet, işgücünün eğitiminden iş bulmaya, çalışma koşullarının iyileştirilmesinden işsizlik sigortasına kadar birçok uygulamayı hayata geçirmek durumundadır.¹ Çalışma hakkına ilişkin hususlar uluslararası belgelerde de dile getirilmiştir.

Genel olarak insan hakları ile ilgili düzenlemeleri içeren ve evrensel nitelikte kabul gören İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin (İHEB)² 6. ve 23. maddesinde ayrımcılık olmaksızın herkesin çalışma hakkına ve

1 Meryem Koray, *Sosyal Politika*, 2. Baskı, (Ankara: İmge Kitabevi 2005), ss. 195-196.

2 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, R.G. 27.05.1949/ 7217.

Türkiye’de Yabancıların Çalışma Hakkı: Suriyelilerin İşgücü Piyasasındaki Durumu

yapacağı işi serbestçe seçme özgürlüğüne sahip olduğu belirtilmektedir. İHEB, herhangi bir yaptırım getirmese de insan hakları açısından kabul edilen bir belge olması bakımından bu belgede çalışma hakkına yer verilmesi önemlidir.

Mültecilerle ilgili uluslararası düzenlemeler içeren 1951 Cenevre Sözleşmesi’nin³ üçüncü bölümünde “Gelir Getirici Çalışma” başlığı altında da çalışma hakkı ile ilgili hususlar ele alınmıştır. Bu kapsamda, Sözleşme’nin 17. maddesi ücretli çalışma, 18. maddesi kendi işinde çalışma ve 19. maddesi ise serbest meslek icra etme konularını düzenlemiştir. 17. maddede Taraf devletin mültecilere ülke vatandaşlarının yararlandığı şekilde en uygun şartlarda çalışma imkânı sunması gerektiği belirtilmiştir. Aynı maddenin 2. fıkrasında; ülkede üç yıl ikamet etmiş, ikamet ettiği ülke vatandaşı olan bir kişiyle evlenmiş, ikamet ettiği ülke vatandaşlığını taşıyan bir veya birden fazla çocuğu olmuş kişilerin, yabancıların çalışmalarına getirilen sınırlandırmalardan muaf tutulacağı da belirtilmiştir. 18. ve 19. maddelerde düzenlenen hususlarda ise yasal yollarla ülkede ikamet eden mülteciler vurgusu yapılarak bu mültecilerin kendi işinde çalışma ve serbest meslek icra etmeleri için gereken koşulların ikamet ülkesi tarafından sağlanması gerektiği üzerinde durulmuştur.

Birleşmiş Milletler Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’nin⁴ 3. Bölümü, 6. maddede çalışma hakkı düzenlenmiştir. Maddeye göre, Sözleşme’ye taraf devletler herkese seçecekleri bir işte çalışma hakkı tanınmalı ve korunması için gereken tedbirleri almalıdır. Sözleşme’nin 7. maddesinde de taraf devletlerin, herkesin adil ve elverişli çalışma koşullarından yararlanma hakkını kabul ettiği ifade edilmiştir.

3 Çalışmada 1951 Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi, 1951 Cenevre Sözleşmesi olarak kısaltılacaktır. 1951 Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi, R.G. 05.09.1961/10898.

4 Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin Beyan ve Çekinceler İle Onayına Dair Karar, R.G. 11.08.2003/ 25196.

Canan Öykü DÖNMEZ KARA

Birleşmiş Milletler Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşme’de⁵ göçmen işçilerin ve aile fertlerinin durumunun iyileştirerek buldukları ülkede haklarının korunması amaçlanmıştır. Sözleşme’nin 11. maddesinde hiçbir göçmen işçinin veya aile fertinin esaretle ya da zorbalıkla çalıştırılmayacağı ifade edilmiştir.

Çalışma hakkı ile ilgili hususlar içeren belgelerden biri de Avrupa Sosyal Şartı’dır.⁶ Avrupa Sosyal Şartı’nın 18. maddesinde eşit çalışma koşullarının sağlanması ve 19. maddesinde de göçmen işçilerin ve aile fertlerinin korunmaları ile ilgili düzenlemelere yer verilmiştir.

Çalışma hakkı evrensel bir insan hakkı olarak kabul edildiğinden uluslararası belgelerde tanımlanmış ve yabancıların çalışma hakları ile ilgili düzenlemelere bu belgelerde yer verilmiştir. Türkiye’nin de taraf olduğu bu belgeler, Türk iç mevzuatında çalışma hakkının düzenlenmesi ile desteklenmiş; yabancıların çalışma hakları ile ilgili çeşitli hususlar ele alınmış ve hukuki düzenlemelerle hayata geçirilmiştir.

Türkiye’de Yabancıların Çalışma Hakkı İle İlgili Düzenlemeler

1982 Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 48. maddesinde herkesin dilediği alanda çalışma, sözleşme yapma ve özel teşebbüs kurma özgürlüğünün bulunduğu ifade edilmektedir. Anayasa’nın 16. maddesinde yabancılar için temel hakların ve hürriyetlerin, milletlerarası hukuka uygun olarak kanunla sınırlanabileceği kuralı bu kişilerin çalışma hakkı için de geçerlidir.⁷ O halde, Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası antlaşmalarla Türkiye Cumhuriyeti Anayasası hükümlerinin çalışma hakkı konusunda paralellik gösterdiği söylenebilir.

5 Birleşmiş Milletler Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşmesi Bildirimler ve Çekince İle Onaylanmasına Dair Karar, R.G. 08.07.2004/ 25516.

6 Avrupa Sosyal Şartı’nın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, R.G. 04.07.1989/ 20215.

7 Bilgin Tiryakioğlu, “Türk Hukukunda Yabancıların Oturma ve Çalışma Hakkı”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 1997, C: 46, S:1-4, s. 81.

Türkiye’de Yabancıların Çalışma Hakkı: Suriyelilerin İşgücü Piyasasındaki Durumu

Yabancıların çalışma hakları ile ilgili bir diğer düzenlemeye ise 1994 Yönetmeliği’nin⁸ 27. maddesinde rastlanmaktadır. Madde gereğince çalışma hakkı sığınmacılar için ülkede kalacakları süreyle sınırlandırılmış; mülteci ve sığınmacıların çalışmaları genel hükümlere tabi tutulmuştur.

Yabancıların Türkiye’de çalışmaları ile ilgili genel hükümler ise 2003 tarih ve 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun⁹ (YÇİHK) ve buna bağlı olarak çıkarılan yönetmelikler ile düzenlenmiştir. YÇİHK ile Türkiye’de yasadışı yollardan çalışan yabancılara engel olunması hedeflenmiştir. 2003 tarih ve 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu¹⁰ ile de Türkiye’deki yabancı yatırımcıların da Türk vatandaşları ile eşit haklara sahip olmasına çalışılmıştır.¹¹

YÇİHK 5. maddesinde, Türkiye’de en az altı ay süreli ikamet iznine sahip yabancılar çalışma izni başvurusunda bulunabilmektedirler. Kanun ile ilk olarak yabancıların Türkiye’de çalışabilme imkânları genişletilmiştir. İkinci olarak, yabancıların Türkiye’de çalışabilmesi çalışma izni alma şartına bağlanmış ve bu kapsamda çalışma izinleri düzenlenmiştir. Üçüncü olarak, çalışma izinlerinin verilmesi yetkisi Hazine Müsteşarlığı’ndan alınarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına verilmiştir. Kanunla birlikte YÇİHK’nin Uygulama Yönetmeliği¹² ve Doğrudan Yatırımlarda Yabancı Uyruklu Personel İstihdamı Hakkında Yönetmelik¹³ ile de yabancıların çalışma usulleri ile ilgili hususlar desteklenmiştir.¹⁴

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:2

8 Türkiye’ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye’den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılar ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, R.G. 30.11.1994/ 22127.

9 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun, R.G. 06.03.2003/25040.

10 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu, R.G. 17.06.2003/ 25141.

11 Barbara Pusch, “İstenen ve İstenmeyen Konuklar: Türkiye’deki Yabancıların İş Hukuku Karşısındaki Durumu”, *Türkiye’ye Uluslararası Göç: Toplumsal Koşullar, Bireysel Yaşamlar*, eds. Barbara Pusch ve Tomas Wilkoszewski, (İstanbul: Kitap Yayınevi 2010), s. 79.

12 Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik, R.G. 21.01.2010/27469. Yönetmelikle ilgili 28.04.2011 tarih ve 27918 sayılı Resmî Gazete’de değişiklik yapılmıştır.

13 Doğrudan Yatırımlarda Yabancı Uyruklu Personel İstihdamı Hakkında Yönetmelik, R.G. 29.08.2003/25214.

14 Nazlı Töre, “Türkiye’de Yabancıların Çalışma Şartları”, *TISK Akademi*, 2014, C: 9, S: 18, s. 160.

Canan Öykü DÖNMEZ KARA

4817 sayılı Kanun'un 5, 6, 7 ve 8. maddelerine göre çalışma izinleri süreli çalışma izni, süresiz çalışma izni, bağımsız çalışma izni ve istisnai çalışma izinleri olmak üzere dört gruba ayrılmaktadır. Çalışma izinlerine ilişkin işlemler Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca yapılmaktadır.

4817 sayılı Kanun'da süreli/sınırlı ve süresiz/sınırsız çalışma izni ayrımı yapılarak kapsamaları belirlenmiştir. Sınırlı çalışma izni en fazla iki yıl için belirli bir işyeri ve belirli bir iş için geçerlidir. Türkiye'de sekiz yıl boyunca yasal olarak ikamet etmiş ya da altı yıl boyunca yasal olarak çalışmış kişilere sınırsız çalışma izni verilebileceği de Kanun'da belirtilmiştir. Bu izin, oturma izni ya da işyeri sözleşmesine bağlı olarak en fazla beş yıllık olarak verilmektedir.¹⁵

Türkiye'de bağımsız çalışacak yabancılar için de düzenlemeler yapılmıştır. Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliği'nde¹⁶ Türkiye'de en az beş yıl yasal ve kesintisiz ikamet etmiş olan yabancılar, çalışmalarının ekonomik kalkınmaya katkı yapması ve istihdam üzerinde olumlu sonuçlar doğurması şartı ile bağımsız çalışma izni verilmektedir. Yabancıların en az beş yıl yasal ve kesintisiz olarak ikamet etmiş olması koşulu emniyet makamlarından alınacak belge ile belgelenir.¹⁷ YÇİHK'nın 8. maddesinde ise istisnai çalışma izni ile ilgili düzenlemeler yer almaktadır. Buna göre; Türkiye'nin taraf olduğu ikili ya da çok taraflı sözleşmelerde aksi hüküm olmadıkça 4817 sayılı Kanun'un öngördüğü sürelerle bağlı kalmadan çalışma izni düzenlenmektedir.

6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu¹⁸ yürürlüğe girdikten sonra çalışma izinleri ile ilgili yeni düzenlemeler getirilmiştir. 6458 sayılı Kanun'un yürürlüğe girmesinden önce, yabancılar çalışma izni başvurularını ikamet ettiği ülkedeki Türk Konsoloslukuna yapmakta,

15 Barbara Pusch, *a.g.e.*, s. 80.

16 Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliği, R.G. 29.08.2003/ 25214.

17 Ayrıntılı bilgi için bkz. Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliği, R.G. 29.08.2003/ 25214, md. 36, 39.

18 6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu, R.G. 11.04.2013/ 28615.

Türkiye’de Yabancıların Çalışma Hakkı: Suriyelilerin İşgücü Piyasasındaki Durumu

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının çalışma iznini uygun görmesinden sonra Türkiye’ye giriş yaparak ikamet izni başvurusu için çalışacağı yerdeki valiliğe başvuruyordu. 6458 sayılı Kanun’un yürürlüğe girmesi ile çalışma izni aynı zamanda ikamet izni olarak sayılmaya başlanmıştır. Kanun’un 27. maddesi gereğince geçerli çalışma izni ile çalışma izni muafiyet teyit belgesi bulunan yabancıların bir de ikamet izni alması gerekmemektedir.¹⁹ Bununla birlikte, 6458 sayılı Kanun’un 27. maddesinde yabancılardan 492 sayılı Harçlar Kanunu’na göre çalışma izni süresi kadar ikamet izni harcı alınacağı belirtilmiştir. Ancak 492 sayılı Kanun’un 88 (h). maddesi uyarınca Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca süresiz çalışma izni verilen yabancılara ikamet tezkeresi harçsız olarak verilir. 6458 sayılı Kanun’un 12 (1) (b). maddesinde belirtildiği üzere, çalışma izni bulunan yabancılar vize alma zorunluluğundan muaf tutulmuşlardır. Ayrıca Kanun’un 26 (2). maddesinde çalışma izni olarak Türkiye’ye gelen yabancıların Türkiye’ye giriş tarihlerinden itibaren yirmi iş günü içinde adres kayıt sistemine kaydolmaları zorunluluğu belirtilmiştir.

6458 sayılı Kanun’un 123 (5) maddesindeki düzenlemelerle Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu ile YÇİHK arasında uyum sağlanmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede önceden yurtdışında bulunan ve Türkiye’ye ilk defa çalışmak için gelecek yabancıların, yurtdışı temsilcilğine ilk olarak çalışma izni, bu izni aldıktan sonra çalışma vizesi için başvurması gerekmektedir. Çalışma vizesinin alınmasının ardından Türkiye’ye girişten sonra ikamet izni için başvurusu gerektiği hükmü getirilmiş ve YÇİHK’nin 12/I. maddesi yürürlükten kaldırılmıştır. Kaldırılan hükmün yeni halinde ise yurtdışından başvuru usulü yanında, yabancıların çalışma iznindeki süre kadar Türkiye’de kalarak çalışabileceği belirtilmiştir. Böylece çalışma izni sahibi yabancıların ülkeye ilk veya sonraki girişlerinde ikamet izni almasına gerek yoktur.²⁰

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:2

19 Erdal Arap ve Seher Çerçi, “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun Getirdikleri”, *Ankara Barosu Hukuk Gündemi Dergisi*, 2014/2, s. 122.

20 Rifat Erten, “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2015, C: XIX, S: 1, s. 24.

Canan Öykü DÖNMEZ KARA

4817 sayılı Kanun'un 14 (c) maddesine göre; İçişleri Bakanlığının olumsuz görüş bildirmesi hallerinde çalışma izni veya çalışma izninin uzatılması istemi reddedilecektir. YÇİHK 16 (a) maddesine göre, yabancı hakkında sınır dışı etme kararı alınmış olması veya Türkiye'ye girişinin yasaklanması durumlarında çalışma izninin geçerliliğini kaybedeceği belirtilmiştir. Aynı maddede yabancı'nın pasaportunun veya pasaport yerine geçen belgesinin geçerlilik süresinin uzatılmaması ve yabancı'nın mücbir sebepler dışında aralıksız olarak altı aydan fazla yurtdışında kalması da çalışma iznini geçersiz kılan haller olarak sıralanmıştır.

6458 sayılı Kanun'a uyum sağlanması bakımından YÇİHK'nın 6. maddesinde yapılan değişikliklerle, 6458 sayılı Kanun'a göre uzun dönem ikamet iznine sahip olanlar veya Türkiye'de kesintisiz en az sekiz yıl ikamet izni ile kalmış olan veya en az sekiz yıl kanuni çalışması olan yabancılara, süresiz çalışma izni verilebileceği belirtilmiştir. Süresiz çalışma izni verilen yabancılar 6458 sayılı Kanun'un 44. maddesinde uzun dönem ikamet izni ile ilgili haklara sahip olacaklardır. Bu haklar askerlik yapma, seçme seçilme, kamu görevine girme, muaf olarak araç ithal etme haklarıdır. Süresiz çalışma izni, 6458 sayılı Kanun'un 45. maddesi uyarınca yabancı'nın, kamu düzeni veya kamu güvenliği açısından ciddi tehdit oluşturması; sağlık, eğitim ve ülkesindeki zorunlu kamu hizmeti dışında bir sebeple kesintisiz bir yıldan fazla süre ile Türkiye dışında bulunması hallerinde iptal edilebilir. YÇİHK'nın 6. maddesinde ayrıca çalışma izni verilen yabancıların Türkiye'ye girişleri, kalışları ve çıkışlarına ilişkin kayıtlar İçişleri Bakanlığı tarafından Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na bildirilmektedir.

6458 sayılı Kanun'da çalışma izni ile ilgili düzenlemelerden biri de öğrencilerin çalışma hakkına ilişkindir. Kanun'un 41. maddesinde yapılan düzenleme gereği Türkiye'de öğrenim gören ön lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencileri çalışma izni alarak çalışabilirler. Ancak bu öğrencilerin çalışma hakkı, ilk yıldan sonra başlar ve haftada yirmi dört saati geçemez. Ön lisans ve lisans öğrencilerinin çalışmasına ilişkin hususlar Göç Politikaları

Türkiye’de Yabancıların Çalışma Hakkı: Suriyelilerin İşgücü Piyasasındaki Durumu

Kurulunca belirlenir. Belirlenen hususlar İçişleri Bakanlığı ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından ortaklaşa düzenlenmektedir.

Geçici Koruma Kapsamında Türkiye’de Bulunanların Çalışma Hakkı

Türkiye konumu itibariyle göç yolları üzerinde yer alan bir ülkedir. Sığınma hareketlerinin yaşandığı bir coğrafyada bulunduğu için kaçak göç hareketlerine Türkiye sınırlarında sık rastlanmaktadır. Kaçak göç hareketleri ya ülkelerinde zulüm gördükleri için can güvenliği ile Türkiye’ye sığınanlardan ya da işgücü olarak Türkiye’ye kaçak yollarla gelenlerden oluşmaktadır. Türkiye’de yabancıların çalışma haklarının düzenlenmesine karşın, yabancı kaçak işgücüne ilişkin bir düzenleme yer almamaktadır.

Türkiye’ye yabancı kaçak işgücü genel olarak şu yollarla girmektedir. Bunlar:²¹

- Yasadışı yollardan giriş yapan ve yasadışı çalışanlar,
- Yasal yollardan giriş yapan ve yasadışı çalışanlar,
- Yasal giriş yapan, başka bir ülkeye geçmek isteyen ve geçiş sürecinin uzaması nedeniyle kaçak çalışanlar,
- Yasal yollardan giriş yapan, Türk vatandaşlığına geçmek için müracaat etmiş olup, bekleyen ve ikametgâh tezkeresi alanlar,
- Türkiye’de mülteci olarak yaşayanlar ve çalışanlardan oluşmaktadır.

21 İnci Kuzgun, “Türkiye’de Türk Kökenli Yasa Dışı Yabancı İşgücünün Kayıt Dışı İstihdamı”, *T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı Avrasya Etütleri*, 41-2012/1, (Ankara: TİKA 2012), ss. 48-49.

Canan Öykü DÖNMEZ KARA

Tablo:1 Türkiye’de Yabancıların Çalışma İzinleri İstatistikleri

Yıllar	İzin Türleri			Toplam
	Sürelili	Süresiz	Bağımsız	
2003	804	50	1	855
2004	7.065	226	11	7.302
2005	9.248	159	31	9.438
2006	10.465	120	18	10603
2007	8.823	96	11	8.930
2008	10.582	107	16	10.705
2009	13.931	83	9	14.023
2010	14.098	101	2	14.201
2011	17.256	147	16	17.419
2012	32.187	80	10	32.277
2013	45.731	94	9	45.834
2014	52.206	95	3	52.304

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *Yabancıların Çalışma İzinleri*, <https://www.csgb.gov.tr/media/1765/yabanciizin2014.pdf>, s.4.

Tablo 1’de Türkiye’de çalışma izni verilen yabancıların istatistikleri verileri yer almaktadır. Çalışma izni alanlar Türkiye’de kayıtlı olarak istihdam edilen yabancıları ifade eder. Tablo 1’deki veriler ışığında süreli izin alanların oranı %95’ten fazladır. Diğer izin türlerinin toplamı 1.494’ü bulurken, süreli izin toplamı 222.396’yı bulmaktadır.

Tablo 2’de Türkiye’ye sığınma hareketlerinin yoğun olarak yaşandığı ülke vatandaşlarına verilen çalışma izinleri görülmektedir. Çalışma izinlerinin hemen hemen tamamı süreli çalışma izni olarak verilmektedir. Son yıllarda Suriye’den gelen göç istatistiklerine paralel olarak en çok çalışma izni de Suriye uyruklularına verilmiştir. Suriye uyrukluları sırasıyla İran, Irak ve Afganistan izlemektedir. 2014 öncesi Suriyelilere verilen çalışma izni sayılarına bakıldığında Türkiye’ye yönelen göç dalgasının boyutları daha iyi anlaşılabilir. 2013 yılı çalışma izinleri istatistiklerine bakıldığında Suriyelilerin 794, 2012 yılında 220, 2011 yılında ise 118 kişi olduğu görülmektedir. Ülkemizde 2,5 milyondan fazla Suriyelinin

Türkiye’de Yabancıların Çalışma Hakkı: Suriyelilerin İşgücü Piyasasındaki Durumu

bulunduğu düşünülürse bu kişilerin geçimlerini sağlamak için çalışması gerektiği gerçeğinden hareketle birçoğunun da kayıt dışı sektörde iş imkânı bulunduğu söylenebilir.

Tablo: 2 Türkiye’ye Yönelik Sığınma Hareketlerine Göre Çalışma İzinleri

Uyruk	İzin Türü		
	Sürelî	Süresiz	Bağımsız
Afganistan	251	0	0
Irak	483	1	0
İran İslam Cumhuriyeti	1.283	1	0
Suriye	2.541	0	0

Kaynak: Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, *Yabancıların Çalışma İzinleri*, <https://www.csgb.gov.tr/media/1765/yabanciizin2014.pdf>, s.4.

4817 sayılı Kanun’un 8. maddesinde uluslararası koruma başvurusunda bulunan ve İçişleri Bakanlığınca şartlı mülteci statüsü verilen yabancı ve vatansız kişilere çalışma izni verilebileceği belirtilmiştir. 6458 sayılı Kanun’un 89. maddesinde ise başvuru sahibinin veya şartlı mültecinin, uluslararası koruma başvurusu tarihinden altı ay sonra çalışma izni almak için başvurabileceği düzenlenmiştir. Ancak Türkiye’de bulunan Suriyeliler yabancı ve geçici koruma kapsamında değerlendirilmektedir.

Geçici koruma ile ilgili olarak 6458 sayılı Kanun’un 91. maddesinde düzenleme yapılmıştır. Buna göre, ülkesinden ayrılmaya zorlanmış ve ülkesine dönemeyen kişilerin acil ve geçici koruma bulmak amacı ile kitlesel olarak Türkiye sınırına gelmeleri veya sınırları geçmeleri durumunda geçici koruma altına alınacağı belirtilmiştir. Geçici koruma ile ilgili usullerin Bakanlar Kurulu tarafından çıkarılacak yönetmeliklerle düzenleneceği vurgulanmıştır. Bu kapsamda Geçici Koruma Yönetmeliği²² çıkarılarak geçici korumaya alınan kişilerle ilgili hususlar, hak ve yükümlülükleri gibi düzenlemeler yönetmelikle düzenlenmiştir.

22 Geçici Koruma Yönetmeliği, R.G. 22.10.2014/ 29153.

Canan Öykü DÖNMEZ KARA

Türkiye’de geçici koruma kapsamında bulunanların çalışmaları ile ilgili düzenlemeler de yönetmelikte yer almaktadır. Geçici Koruma Yönetmeliği’nin 29. maddesine istinaden geçici koruma kimlik belgesine sahip olanlar, Bakanlar Kurulunca belirlenecek sektörlerde, iş kollarında ve coğrafi alanlarda çalışma izni alma hakkına sahiptir. Bu kişilerin çalışma izni almak için Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına başvurmaları gerekmektedir. Aynı maddede geçici koruma altındakilere verilecek çalışma izninin geçici koruma süresinden fazla olamayacağı ve çalışma izinlerinin ikamet izinleri yerine geçemeyeceği de belirtilmiştir.

Türkiye’de bulunan Suriyeliler ülkeye giriş şekillerine göre yabancı ve geçici koruma altındakiler statülerinde kayıt altına alınmaktadır. Türkiye’ye, pasaportu ile bir gümrük kapısından düzenli giriş yapanlar yabancı olarak değerlendirilip yabancılar yasası çerçevesinde oturma ve çalışma izinlerine ulaşabilmektedir. Ancak, bu şekilde Türkiye’ye giriş yapanların sayısı 80 bin civarındadır. Türkiye’ye düzensiz giriş yapan ve Türk mevzuatı çerçevesinde kendilerine geçici koruma statüsü verilenler ise ikinci ve daha büyük bir grubu oluşturmaktadır.²³

Türkiye’deki Suriyelilerin en önemli sorunlarından biri çalışma hakkıdır. 2011 yılından bu yana yapılan yardımlarla ve mevcut birikimleri ile hayatlarını idame ettiren Suriyeliler, Türkiye’de kalış sürelerinin uzaması ile birlikte çalışma hayatında daha fazla yer almak istemektedirler.²⁴

Türkiye’de kayıt dışı olarak istihdam edilen Suriyeli sığınmacıların ekonomiye etkileri üzerinde durulduğunda, özellikle yerel işgücüne göre daha az ücret talep eden bu kişilerin yerel işgücünün işsiz kalmasına yol açtıkları algısının hâkim olduğu söylenebilir. Ayrıca, çalıştırılan Suriyelilerin iş güvenliklerinin sağlanmasında problemler olması sebebi ile de işverenlerin zor durumda kalması söz konusu olabilmektedir.

23 Murat Erdoğan ve Can Ünver, Türk İş Dünyasının Türkiye’deki Suriyeliler Konusunda Görüş, Beklenti ve Önerileri, (Ankara: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Kasım 2015), s. 30.

24 Ayşe Şebnem Tunç, “ Mülteci Davranışı ve Toplumsal Etkileri: Türkiye’deki Suriyelilere İlişkin Bir Değerlendirme”, *TESAM Akademi Dergisi*, 2015, C: 2, S: 2, s. 52.

Türkiye’de Yabancıların Çalışma Hakkı: Suriyelilerin İşgücü Piyasasındaki Durumu

Diğer taraftan, Gaziantep ve Kahramanmaraş gibi sınır illerinde yeni istihdam olanaklarının yaratılması yerel halkın da işgücüne katılmasına katkı sağlayacaktır. Ancak özellikle kamplardaki Suriyelilere sağlanan maddi yardımların Türkiye’deki birçok firma tarafından tedarik edilmesi bu firmalara yeni bir iş alanı açmıştır. Suriyelilerin küçük çapta açmış oldukları dükkân, fırın, ayakkabı atölyesi gibi işletmeler de Türkiye ekonomisine katkı sunmaktadır. Bu işyerlerinin çoğu kaçak olarak çalışsa da müşterilerinin çoğunluğu Suriyelilerdir. Kaçak işyerleri aynı zamanda haksız rekabete sebep olmaktadır.²⁵

Suriyelilere “geçici koruma” statüsü uyarınca tanınan çalışma izni alabilme imkânı, Türkiye’deki işsizlik oranlarını yükseltmektedir. Ancak, yasal çalışma iznine sahip olmayan Suriyeliler inşaat, sanayi, tarım, tekstil ve ayakkabı gibi sektörlerde düşük ücretlere çalışmaktadır. Bu durum serbest piyasa ekonomisinin beraberinde getirdiği ekonomik kamu düzeni üzerinde sosyal sorunlara yol açabilmektedir. Diğer taraftan, Suriyelilere çalışma izni verilmesinin, Suriyelilere temel bakım giderleri için devlet bütçesinden ayrılan payı düşürmesi beklenmektedir²⁶

Geçici Koruma Yönetmeliği’nin Suriyeliler için düzenlenen geçici 1. maddesinde “28 Nisan 2011 tarihinden itibaren Suriye’de gerçekleşen olaylar nedeni ile kitlesel veya bireysel olarak Türkiye sınırına gelen veya sınırları geçen Suriye vatandaşları ile vatansızlar ve mülteciler ile uluslararası koruma başvurusunda bulunanlar da geçici koruma altına alınacakları ve geçici koruma süresince uluslararası koruma başvurularının işleme konulmayacağı” belirtilmiştir.

Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO), Suriyeli sığınmacıların yoğun olarak bulunduğu ülkelerden yalnızca Türkiye’nin bu kişilere özel hukuki düzenlemeler yaptığını belirtmiştir. Bu düzenleme çerçevesinde, işlerlik

25 Oytun Orhan ve Sabiha Senyücel Gündoğar, Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Etkileri, ORSAM Rapor No: 195, (Ankara: ORSAM Yayınları 2015), ss. 17-19.

26 Aytül Uzun, “Günümüzün Sosyal ve Ekonomik Sorunu Olan Suriyelilerin Mülteci ve Ekonomi Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi”, *Ankara Barosu Dergisi*, 2015, Yıl: 73, S: 1, s. 116.

Canan Öykü DÖNMEZ KARA

kazanmasa bile çalışma iznine başvuru hakkının yer aldığını vurgulayan ILO, bu hakkın işlerlik kazanması ile Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarının istihdam imkânları göz önünde bulundurularak Suriyeli sığınmacıların işgücü piyasasına erişimlerinin kolaylaştırılacağını ifade etmiştir.²⁷

ILO Türkiye Ofisi, geçici koruma kapsamındaki Suriyelilerin geçim kaynaklarını artırmak amacı ile de “Suriyeli Akınına ILO’nun Yanıtı” adlı bir proje başlatmıştır. 1 Haziran 2015’te başlayan projenin 30 Mayıs 2016’da tamamlanması öngörülmüştür. Proje kapsamında Türkiye’deki Suriyelilerle ilgili olarak ILO’nun temel rolünü güçlendirmek adına yerel kapasitenin artırılması, insana yakışır iş fırsatlarının yaratılması, daha iyi çalışma ve yaşam koşullarının düzenlenmesi, istihdam olanaklarının kolaylaştırılması ve kadınlarla çocuklar gibi daha güç durumdaki mülteci gruplarının korunması hedeflenmiştir.²⁸

ILO’nun da proje ile destek verdiği Suriyelilerin işgücü piyasasına dâhil edilmesi çıkartılan yeni bir yönetmelikle de hukuki bir zemin bulmuş ve işgücüne erişimi kolaylaştırmıştır. Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik²⁹ ile 6458 sayılı Kanun’un 91. maddesinde tanımlanan geçici koruma altındaki yabancıların çalışmalarına ilişkin usul ve esaslar belirlenmiştir. Dolayısıyla, Suriyelilerin de geçici koruma süresince Türkiye’de çalışma izni alması ile ilgili engeller çeşitli kısıtlamalarla kaldırılmıştır.

Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik’in 3. maddesinde yönetmeliğin uygulanmasından Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı sorumlu tutulmuştur. Geçici koruma sağlanan yabancıların da Türkiye’de çalışma izni olmaksızın çalışamayacakları ve çalıştıramayacakları 4. maddede belirtilmiştir. Yönetmeliğin 5. maddesi

27 ILO, “Suriye Mülteci Krizinin Ürdün, Lübnan, Türkiye, Irak ve Mısır’da İşgücü Piyasasına Etkileri”, (İstanbul: Bölgesel Diyalog Toplantısı 2015).

28 ILO Türkiye Ofisi, “Türkiye’de Suriyeli Akınına ILO’nun Yanıtı”, Erişim 25 Şubat 2016, http://www.ilo.org/ankara/projects/WCMS_380370/lang--tr/index.htm.

29 Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik, R.G. 15.01.2016/ 29594.

Türkiye’de Yabancıların Çalışma Hakkı: Suriyelilerin İşgücü Piyasasındaki Durumu

gereğince, geçici koruma sahiplerinin geçici koruma kayıt tarihinden altı ay sonra çalışma izni almak için Bakanlığa başvurabilecekleri hükme bağlanmıştır. Çalışma izni başvuruları, geçici koruma sağlanan yabancıları çalıştıracak işveren tarafından E-Devlet Kapısı üzerinden, bağımsız çalışma iznine başvuracaklar için kendi adına yapılırken; mevsimlik, tarım ve hayvancılık işlerinde çalışacak olanlar ise çalışma izninden muaftır. Çalışma izni muafiyeti başvurularının, geçici koruma sağlanan il valiliğine yapılacağı ve valiliklerce Bakanlığa bildirileceği 5. maddedeki düzenlemelerden biridir.

Yönetmeliğin 6. maddesinde çalışma izinlerinin değerlendirilmesi ile ilgili hususlar yer almaktadır. Buna göre, Türk vatandaşları tarafından yapılmasına izin verilen iş ve meslekler için yapılan başvurular değerlendirmeye alınmaksızın işlemde kaldırırlar. Geçici koruma sağlanan yabancılara çalışma iznine başvuru hakkı verilmesinde Geçici Koruma Yönetmeliği’nin 24. maddesinde belirtildiği üzere yabancıların kalmasına izin verilen iller esas alınacaktır.³⁰

Yönetmelikte istihdam kotası ile ilgili sınırlama da belirlenmiştir. Yönetmeliğin 8. maddesinde çalışma izni verilecek geçici koruma sahibi yabancıların sayısının işyerinde çalışan Türk vatandaşı sayısı üzerinden sektör ve illere göre açık iş ve işe yerleştirmeler dikkate alınarak Bakanlıkça değişen oranlarda uygulanabileceği belirtilmiştir. Adı geçen maddede çalışma iznine başvuru işyerinde çalışan, geçici koruma sağlanan yabancı sayısının o işyerinde çalışan Türk vatandaşı sayısının yüzde onunu geçemeyeceği hükme bağlanmıştır. Ancak çalışan sayısı ondan az olan işyerlerinde en fazla bir geçici koruma sahibi yabancıların çalışmasına izin verilebilir. İşveren tarafından, işyerinin kayıtlı olduğu Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğünden, çalışma izni başvurusundan önceki dört hafta içinde yabancıların çalışmak için başvurduğu konumda çalıştırılacak nitelikte

30 Ayrıntılı bilgi için bkz. Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik, md. 7.

Canan Öykü DÖNMEZ KARA

Türk vatandaşının bulunmadığının belgelenmesi durumundan başvurularda istihdam kotası uygulanmayabileceği 8. maddedeki bir diğer düzenlemedir.

Bakanlıkça çalışma izni verilen geçici koruma sahibi yabancıların durumu İçişleri Bakanlığına ve işverene bildirilir.³¹ Geçici koruma sağlanan yabancılara asgari ücret altında ücret ödenemeyeceği de 10. maddede belirtilmiştir.

Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik öncesinde başta Gaziantep olmak üzere, Türkiye genelinde Suriyelilerin çalışmaları ile ilgili yasal düzenlemeler olmaması sebebi ile işverenler bu kişileri düşük ücretle ve çalışma standartlarının olmadığı ortamlarda istihdam etmekte idi. Suriyelilerin ucuz işgücü olarak görülmesi sebebi ile yerel halkın iş bulmasını engelledikleri algısı, iki halk arasında gerginliklere de yol açmaktaydı.³²

Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik'in yürürlüğe girmesi ILO tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Yönetmelikle birlikte mültecilerin kayıtlı ekonomiye yönlendirilmelerinin kolaylaşacağı, kendileri ve aileleri için insana yakışır bir yaşam kurma imkânı bulacakları ve topluma katkı sağlayabilecekleri vurgulanmıştır. Suriyeli sığınmacıların kayıtlı ve yasal olarak istihdam edilmeleri ile çalışma koşullarının iyileşmesi, sosyal haklarının korunması gerçekleştirilirken hem işgücü piyasalarına hem de ekonomiye yarar sağlanmış olacağı belirtilmiştir.³³

31 Ayrıntılı bilgi için bkz. Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik, md. 9.

32 Gaziantep Kent Konseyi, Gaziantep'te Yaşayan Suriyeli Misafirlere İlişkin Rapor: Sorunlar ve Çözüm Önerileri, (Ankara: Gaziantep Kent Konseyi Yürütme Kurulu Raporu 2014), s. 16.

33 ILO Türkiye Ofisi, "ILO Türkiye'de Mültecilere Çalışma İzni Tanınmasını Memnuniyetle Karşılıdı", Erişim 19 Ocak 2016, http://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_444154/lang--tr/index.htm.

Sonuç

Her insan temel ihtiyaçlarını karşılamak, geçimini sağlamak ve daha iyi bir yaşam standardına kavuşmak amacıyla çalışmaya gerek duyar. Bu sebeptendir ki çalışma evrensel bir hak olarak herkese tanınır. Uluslararası kabul görmüş birçok belgede çalışma hakkına yer verilmiştir. Ülkeler çalışma hakkını kabul etmiş ve kendi mevzuatlarında çalışma hakkı ile ilgili düzenlemeler yapmışlardır.

Çalışma hakkı bir devletin vatandaşlarına tanınması gereken temel insan haklarından biridir. Ancak o ülkede bulunan yabancıların da ülke vatandaşları kadar çalışma hakkından yararlanması gerekmektedir. Bu kapsamda ülkeler hukuki düzenlemelerle ülkelerinde çalışan yabancıların çalışma usul ve esaslarını belirlerler. Türkiye’de de yabancıların çalışma hakkı ile ilgili hususlar mevzuattaki yerini almıştır.

Türkiye’de çalışma usulleri ile ilgili ilk kapsamlı düzenlemeler 2003 yılında gerçekleştirilmiştir. 4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun, Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliği ve Doğrudan Yatırımlarda Yabancı Uyruklu Personel İstihdamı Hakkında Yönetmelik ile Türkiye’de bulunan yabancıların çalışma usulleri ve esasları düzenlenmiştir. Kanun ve yönetmeliklerle çalışma izinleri, bu izinleri vermeye yetkili kurumlar, izinlerin çeşit ve usulleri gibi çalışma esasları ile ilgili pek çok unsur düzenlenmiştir. Ancak adı geçen kanun ve yönetmeliklerde yasal yollarla Türkiye’de bulunan ve çalışan yabancılara ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Kabul edilen bu kanun ve yönetmeliklerin çıkarılmasının amacı da zaten Türkiye’de yasadışı çalışanları önlemektir.

6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu’nun 2013 yılında kabulü ile de yabancıların çalışma usulleri ile ilgili yeni düzenlemeler uygulamaya konmuştur. 6458 sayılı Kanun ile 4817 sayılı Kanun’un bazı maddeleri değiştirilerek iki kanun arasında uyumun sağlanmasına çalışılmıştır. 6458 sayılı Kanun’la birlikte Türkiye’de mülteci, şartlı mülteci,

Canan Öykü DÖNMEZ KARA

vatansız, geçici koruma altında bulunanların tanımları yapılarak bu kişilerin çalışma haklarına ilişkin hususlar da genel olarak düzenlenmiş ve 4817 sayılı Kanun'da yapılan değişikliklerle bu kişilere atıflarda bulunulmuştur.

Türkiye'de kaçak olarak çalışan yabancılar için yapılan düzenlemeler 2011 yılından itibaren devam eden sığınma hareketleri sonucunda yetersiz boyutta kalmıştır. 2011 yılından bu yana Suriye'de meydana gelen olaylar sebebi ile sayıları gün geçtikçe artan sığınmacılar Türkiye sınırlarına ulaşmaktadır. Suriye'den gelenler yasal yollardan ülkeye girdikleri gibi kitleler halinde Türkiye'ye sığınmaya devam etmektedir. Geçici koruma altına alınan bu kişilerin kendi geçimlerini sağlamak amacı ile istihdam olanaklarını değerlendirmek istemeleri oldukça doğaldır. Ancak yasadışı yollarla çalışan ve kayıt altına alınamayan bu kişiler Türkiye ekonomisini olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle geçici koruma statüsüne alınanların haklarını genel olarak düzenleyen Geçici Koruma Yönetmeliği 2014 yılında ve çalışma usul ve esaslarını ele alan Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik ise 2016 yılının başında kabul edilerek yürürlüğe girmiştir.

Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik ile Suriye'den gelerek Türkiye'de kaçak olarak çalışan kişilerin kayıt altına alınması amaçlanmıştır. Böylece hem çalışanlar hem de Türkiye'de kaçak olarak bulunanların kayıt altına alınması hedeflenmektedir. Yönetmeliğin çıkarılmasından önce Türkiye'de ucuz işgücü olarak görülen Suriyeliler, Türkiye vatandaşlarından daha az ücretlere, iş güvenceleri olmadan istihdam edilmekte ve bu durum yerel halkla bu kişiler arasında gerginliklerin doğmasına sebep olmaktaydı. Yönetmelik vasıtasıyla bu gibi gerginliklerin önlenmesi, ülke vatandaşlarının işgücü piyasasında korunması, çalıştırılan Suriyelilerin kayıt altına alınarak sosyal haklardan ve iş güvencesinden yararlandırılmaları sağlanmaya çalışılmıştır.

Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik oldukça yeni bir düzenlemedir. Bu düzenlemenin sosyal politika açısından geçici koruma altında Türkiye'de bulunanların çalışma

Türkiye’de Yabancıların Çalışma Hakkı: Suriyelilerin İşgücü Piyasasındaki Durumu

haklarını ne derecede iyileştireceği ve koruyacağını tespiti için zamana ihtiyaç vardır. Ancak daha önce geçici koruma kapsamındakilerin çalışma haklarına ilişkin benzer bir düzenleme olmaması ve bu kişilerin çalışma koşullarının belirsizliği düşünülecek olursa bu hukuki düzenlemenin hayata geçirilmiş olması oldukça olumlu karşılanmalıdır. Ayrıca düzenlemenin işlerliğinin devam etmesi için denetimlerin aksatılmadan yapılarak özellikle Suriyelilerin yoğun olarak bulunduğu sınır illeri ve büyük şehirlerde kayıt dışı olarak çalıştırılıp çalıştırılmadıklarının tespiti önem taşımaktadır.

KAYNAKÇA

“1951 Mültecilerin Hukuki Statüsüne İlişkin Cenevre Sözleşmesi”, R.G. 05.09.1961/10898.

“4817 sayılı Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanun”, R.G. 06.03.2003/25040.

“4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu”, R.G. 17.06.2003/25141.

“6458 sayılı Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu”, R.G. 11.04.2013/28615.

“Avrupa Sosyal Şartı’nın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun”, R.G. 04.07.1989/ 20215.

Aytül Uzun, “Günümüzün Sosyal ve Ekonomik Sorunu Olan Suriyelilerin Mülteci ve Ekonomi Hukuku Bakımından Değerlendirilmesi”, *Ankara Barosu Dergisi*, 2015, Yıl: 73, S:1, 105-121.

Ayşe Şebnem Tunç, “ Mülteci Davranışı ve Toplumsal Etkileri: Türkiye’deki Suriyelilere İlişkin Bir Değerlendirme”, *TESAM Akademi Dergisi*, Temmuz 2015, C: 2, S: 2, , 29-63.

Canan Öykü DÖNMEZ KARA

Barbara Pusch, “İstenen ve İstenmeyen Konuklar: Türkiye’deki Yabancıların İş Hukuku Karşısındaki Durumu”, *Türkiye’ye Uluslararası Göç: Toplumsal Koşullar, Bireysel Yaşamlar* içinde, ed. Barbara Pusch ve Tomas Wilkoszewski, (İstanbul: Kitap Yayınevi 2010), 75-89.

“Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi”, R.G. 27.05.1949/ 7217.

“Birleşmiş Milletler Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşmesi Bildirimler ve Çekince İle Onaylanmasına Dair Karar”, R.G. 08.07.2004/ 25516.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, “Yabancıların Çalışma İzinleri”, 12.02.2016, <https://www.csgb.gov.tr/media/1765/yabanciizin2014.pdf>

“Doğrudan Yatırımlarda Yabancı Uyruklu Personel İstihdamı Hakkında Yönetmelik”, R.G. 29.08.2003/25214.

“Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin Beyan ve Çekinceler İle Onayına Dair Karar”, R.G. 11.08.2003/ 25196.

Erdal Arap ve Seher Çerçi, “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanununun Getirdikleri”, *Ankara Barosu Hukuk Gündemi Dergisi*, 2014/2, 121-128

“Gaziantep Kent Konseyi Yürütme Kurulu Raporu”, *Gaziantep’te Yaşayan Suriyeli Misafirlere İlişkin Rapor: Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, (Ankara: Gaziantep Kent Konseyi 2014).

“Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik”, R.G. 15.01.2016/ 29594.

“Geçici Koruma Yönetmeliği”, R.G. 22.10.2014/ 29153.

Türkiye’de Yabancıların Çalışma Hakkı: Suriyelilerin İşgücü Piyasasındaki Durumu

ILO, “Suriye Mülteci Krizinin Ürdün, Lübnan, Türkiye, Irak ve Mısır’da İşgücü Piyasasına Etkileri”, *Bölgesel Diyalog Toplantısı*, İstanbul, Türkiye, 28-29 Temmuz 2015.

ILO Türkiye Ofisi, “Türkiye’de Suriyeli Akımına ILO’nun Yanıtı”, Erişim 25 Şubat 2016, http://www.ilo.org/ankara/projects/WCMS_380370/lang--tr/index.htm.

ILO Türkiye Ofisi, “ILO Türkiye’de Mültecilere Çalışma İzni Tanınmasını Memnuniyetle Karşıladi”, Erişim 19 Ocak 2016, http://www.ilo.org/ankara/news/WCMS_444154/lang--tr/index.htm.

İnci Kuzgun, “Türkiye’de Türk Kökenli Yasadışı Yabancı İşgücünün Kayıt Dışı İstihdamı”, *T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı Avrasya Etüdüleri*, 41-2012/1, 45-70, (Ankara: TİKA 2012).

Meryem Koray, *Sosyal Politika*, 2. Baskı, (Ankara: İmge Kitabevi 2005).

Murat Erdoğan ve Can Ünver, *Türk İş Dünyasının Türkiye’deki Suriyeliler Konusunda Görüş, Beklenti ve Önerileri*, (Ankara: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Kasım 2015).

Naciye Yılmaz, “Yabancıların İkamet İzinleri”, 2014, Erişim 22 Ocak 2016, <http://www.erdem-erdem.com/articles/yabancilarin-turkiyede-ikamet-izinleri/>.

Nazlı Töre, “Türkiye’de Yabancıların Çalışma Şartları”, *TİSK Akademi*, C: 9, S: 18, 154-183.

Oytun Orhan ve Sabiha Senyücel Gündoğar, “Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’ye Etkileri”, *ORSAM Rapor No: 195* (ORSAM-TESEV işbirliği ile hazırlanmıştır), (Ankara: ORSAM Yayınları 2015).

Rifat Erten, “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2015, C: XIX, S: 1, 3-51.

Canan Öykü DÖNMEZ KARA

“Türkiye’ye İltica Eden veya Başka Bir Ülkeye İltica Etmek Üzere Türkiye’den İkamet İzni Talep Eden Münferit Yabancılar ile Topluca Sığınma Amacıyla Sınırlarımıza Gelen Yabancılara ve Olabilecek Nüfus Hareketlerine Uygulanacak Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelikte Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik”, R.G. 30.11.1994/ 22127.

“Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliği”, R.G. 29.08.2003/ 25214.

“Yabancıların Çalışma İzinleri Hakkında Kanunun Uygulama Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik”, R.G. 21.01.2010/27469.

Psikiyatrik Hastalıklar ve Damgalama

Psychiatric Disease and Stigmatization

Cumhur Avcil , Hüseyin Bulut, Gökben Hızlı Sayar^(*)

Özet

Ruhsal hastalıklar üzerindeki damgalamanın psikiyatrik hastalar ve ailelerinin yaşamları üzerinde önemli etkileri vardır. Ruhsal hastalık damgası genellikle psikiyatrik hastalıkların tedavisinde önemli bir engel teşkil eder. Toplumsal damga, psikiyatrik hastalığı olan bireyin sosyal olarak kabul edilemez olduğuna ilişkin toplum tarafından taşınan yargıdır. Damgalanmış hastalar algıladıkları önyargıları içselleştirerek kendi kendilerini de damgalayabilir; kendileri hakkında olumsuz duygular geliştirebilirler. Bu derlemede, yazarlar Türk toplumunda yapılmış psikiyatrik hastalıklarda damgalama konusunda çalışmalar için veri tabanlarını taramış ve sonuçları özetlemişlerdir. Damgalamanın tanımı, psikiyatrik hastalıklarda damgalamanın tarihçesi, toplumsal damgalama ve kendi kendini damgalama ve damgalama karşıtı çalışmaların sonuçları sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Damgalama, Psikiyatri, Ruhsal Hastalıklar

Abstract

Stigmatization towards mental illness has significant effects on the lives of people with a psychiatric disease and their families. The stigma of mental illness has often been regarded as an important barrier to the treatment of mental illnesses. Public stigma is the judgment held by

(*) Cumhur Avcil, Psikolog (serbest), avcilecumhur@gmail.com, Hüseyin Bulut, Uzm. Dr., Büyükçekmece Devlet Hastanesi, Psikiyatri Polikliniği, Büyükçekmece, İstanbul, hubulut@yahoo.com, Gökben Hızlı Sayar, Doç. Dr., Üsküdar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Psikoloji Anabilim Dalı, İstanbul, gokben.hizlisayar@uskudar.edu.tr

others that the mentally ill individual is socially unacceptable. Stigmatized patients may internalize perceived prejudices and develop negative feelings about themselves, which is “self-stigma”. In this review, the authors searched databases for studies on stigmatization in mental illness that were conducted in Turkish population. There view reports on the definition of stigma, history of stigmatization of mental illness, results of studies related to the public stigma, self-stigma an anti-stigma issues.

Keywords: *Stigmatization, Psychiatry, Mental Illness*

Giriş

Psikiyatrik hastalıklar halk sağlığı açısından önemli ve öncelikli sorunlardır. Damgalama, ruhsal bozukluğa sahip olan kişilerin yanı sıra, onların arkadaşlarını, ailelerini ve dâhil oldukları toplulukları da olumsuz etkileyebilmektedir. Ruhsal bozukluğu olan kişiler damga nedeniyle genellikle izole, yalnız ve yanlış anlaşılmış olarak yaşamak zorunda kalabilirler. Ruhsal hastalıklara yönelik “damgalama” eğilimi ve bu eğilimin sonucu hastaların toplumdan “dışlanması”, hastaların ve yakınlarının yaşam kalitesini bozmakta, tedaviye uyumlarını ciddi şekilde engellemektedir. Bu yazıda damga ve damgalama kavramları, nedenleri özetlendikten sonra ülkemizde damgalama konusunda yapılan çalışmaların geniş bir özeti sunulacaktır. Araştırmalara Türkiye Atıf Dizini (www.atifdizini.com), Türk Psikiyatri Dizini (www.psikiyatridizini.net) kaynakları taranarak ulaşılmış, konuyla ilgili olan araştırmalar özetlenmiştir.

Damgalama (Stigmatizasyon)

“Damga” kelime anlamı olarak yara izi, leke, kişiyi işaretleyen bir utanç ve aşağılama işaretini ifade etmektedir. Diğer taraftan stigma, bir kişi veya grup için utandırılması gereken bir durumun varlığı veya normal dışılığı ya da herhangi bir özelliği ile diğer bireylerden farklılığı olan ve bu nedenle suçlayıcı, kurban edici yaklaşım ve tutuma maruz kalma durumunu yansıtır.

Psikiyatrik Hastalıklar ve Damgalama

Genel anlamıyla damgalama, bir kişiye veya bir olaya karşı itibarını kaybettirici, gözden düşürücü, aşağılayıcı, hor görücü bir tavır veya negatif bir davranış sergilemektir.¹ Damgalama, damgalanan bireye daha az değer verme davranışı, bu etiketi taşıyan insanların daha az istenebilir ve neredeyse insan gibi algılanmaması olarak tarif edilmiştir.² Damgalanan kişiye, damgalanma nedeniyle gerçeğe dayanmaksızın, adını kötüye çıkaran utanç verici bir özellik yüklenmektedir. Damgalamanın temelinde olumsuz inançlar ve bunun sonucu olan önyargı yer almaktadır. Bu önyargılı davranışlar beraberinde ayrımcılık ve dışlama davranışlarını getirir.³

Damgalama kişilerarası ilişkilerde ayrımcılık ya da kabul edilmezlik boyutunda yaşanmaktadır. Ayrımcılık toplumdaki kişi ya da grupların diğerlerini damga ve önyargı nedeniyle bazı hak ve menfaatlerden yoksun bırakmasıdır. Böylece damga, bazen en az hastalığın kendisi kadar tehlikeli olmaktadır.

İnsanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olan ve ilk damgalanan hastalıklardan olan cüzzam, tanrının insana verdiği bir “kötülük” olarak nitelendirilmiştir.⁴ On beşinci yüzyılda frengi hastalığına yakalananlar toplum tarafından lanetlenmişlerdir. On sekizinci yüzyılda adı konan tüberküloz, alt sınıfa ait bir hastalık olarak görülmüştür. 1900’lü yıllardan itibaren kanser türlerinin tanınması ve giderek daha fazla sayıda kişinin bu tanıyı alması ile kanser hastalarına karşı önyargılı davranışlarda bulunulmuş, son yirmi yıla kadar kanser hastalarına karşı ayrımcı yaklaşımlar devam etmiştir. 1980’lerde ortaya çıkan ve önceleri homoseksüel hastalığı olarak bilinen AIDS hakkında “Allah’ın günahkârlara verdiği bir ceza” yorumları yapılmıştır. Kanser, tüberküloz, lepra, sifilis, epilepsi ve AIDS’in yanında

1 K. Sayar , “Her toplumun stıgması farklıdır”, *Popüler Psikiyatri Dergisi*, 2002, ss. 18-23.

2 N.T. Oran ve F. Şenuzun, “Toplumda kırılması gereken bir zincir, HIV/AIDS stıgması ve baş etme stratejileri”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 2008, ss. 1-16.

3 N. Kocabaşoğlu ve S. Aliustaoglu , “Stıgmatizasyon”, *Yeni Symposium*, 2003, ss. 190-192.

4 F.A. Gary, “Stigma, barrier to mental health care among ethnic minorities”, *Issues In Mental Health Nursing*, 2005, 979-999.

Cumhur Avcil , Hüseyin Bulut, Gökben Hızlı Sayar

ruhsal bozukluklar da damgalama yaratan hastalıklardan olmuştur. Ancak psikiyatrik hastalıklarda damga diğer hastalık gruplarından farklı olarak, ruhsal bozuklukların tümünü kapsamaktadır.⁵

Damgalama, pek çok durum veya olguda görülse de, ilk çağlardan bu yana ruhsal bozukluğu olan bireyler damgalama ve ayrımcılığa maruz kalan kesim olmuşlardır. Toplumun ruhsal bozukluklara ilişkin tutumu, hastaları “tehlikeli” ve “ne zaman ne yapacağı bilinmez kişiler” olarak algılamalarıyla ilişkilidir. Damga, tüm ruhsal bozukluklarla ilgilidir; ancak bazı ciddi ruhsal bozuklukları deneyimleyen kişilerde olağan dışı davranışlar olduğundan daha fazla görülür. İnsanlık tarihi boyunca ruhsal bozukluklar, hemen tüm toplumlarda bir hakaret ve küçümseme aracı olarak kullanılmıştır. Ruhsal hastalığı olanların damgalanması ve dışlanması, ruhsal hastalık belirtilerinin anlaşılması ve korkutucu olarak görülmesi ile başlamıştır.

Tarihsel süreç içerisinde ruhsal bozukluğu olan bireylere karşı çağdan çağa ve kültürden kültüre farklı tutum ve inançlar sergilenmiştir. Bazı toplumlar ruh hastalarına özel bir önem verip onları toplum içerisine kabul ederken, bazı toplumlar ise insanlık dışı yaklaşımlar sergileyip toplum dışına itmişlerdir. Ruhsal hastalığı olan birisine yapılan her türlü ayırımı onun temel insan haklarını ihlal etmektedir.⁶

1970’lerde, toplum ruh sağlığı hizmetlerinin gelişimi ile ruhsal hastalıklara bakışta bazı olumlu değişiklikler gözlenebilmiştir. Ancak toplum içinde bakım, NIMBY (Not In My Backyard - Benim Arka Bahçemde Değil) sendromu adı verilen, o yörede yaşayanların direnci ile karşılaşmıştır. Örneğin bir çalışmada, Amerikalıların %81’i, “akıl hastalarını ele almanın en iyi yolu onları kilitli kapılar ardında tutmaktır” görüşüne

5 A. Üçok, “Şizofreni hastası neden damgalanır?”, *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 2003, 3-8.

6 N. Bostancı, “Ruhsal bozukluğu olan bireylere yönelik stigma ve bunun azaltılmasına yönelik uygulamalar”, *Düşünen Adam*, 2005, 32-38.

Psikiyatrik Hastalıklar ve Damgalama

karşı çıkmışken, gerçekte, az bir kısmının (%31) bir ruh sağlığı ayakta tedavi merkezinin kendi mahallelerinde bulunmasını hoş karşılayacağı ortaya çıkmıştır.⁷

Psikiyatri hastasının hastalık öncesinde sahip olduğu bütün kimlik özellikleri, damgalayan toplum tarafından kaldırılır, sıklıkla yerine “lekeli bir kimlik” manasında “deli” damgası vurulur. Özten ve arkadaşları ruhsal hastalıklar ile ilgili olumsuz olay ve yorumlara maruz kalmanın olumsuz görüşler ile doğrudan ilişkili olduğunu belirtmişlerdir. Damgalanan ruhsal hastalığı olan birey ve aileleri tedavi tercihini yapmaktansa evde tecrit edilmeyi tercih eder hale gelmişlerdir.⁸ Bu nedenle var olan damgalama ile mücadele, hastalığa yönelik tedavinin kendisi kadar önemli olup, hasta ve ailelerin yaşam sürecini olumlu kılmaktadır.

Damgalama nedenleri açıklanırken 4 terim kullanılmıştır.⁹ Bunlar:

Stereotipiler: Bu kavram toplumların ortak görüşünü temsil eder. Ruhsal hastalığı olan kişilerin nasıl oldukları konusunda toplumun daha önce üzerinde hemfikir olduğu kavramdır. “Hasta bir kişi” denildiğinde, kişi öncelikle stereotipiler eşliğinde durumu algılar. Stereotipiler pozitif ve negatif şeklinde gruplanır. Birçok çalışmanın gösterdiği gibi toplumdaki ruhsal bozukluğu olan birey için oluşan stereotipi, “tehlikeli” ve “ne yapacağı belli olmayan birey” şeklindedir.

Önyargılar: Önyargılar, stereotipileri destekler ve ikisinin sonucunda farklı duygusal reaksiyonlar gelişebilir. Önyargılar sonucu hastalara karşı oluşan duygular genellikle öfke ve korku gibi negatif duygulardır.

Ayrımcılık: Değerlendirilen bir durum sonucu ortaya çıkan bilişsel ve duygusal yanıtlar olup, davranışa yansır. Ruhsal olarak hasta olan bir

7 A.B. Borinstein, “Public attitudes toward persons with mental illness”, *Health Affairs*, 1992,186-196.
8 E. Özten vd., “Psikotik bozukluk görülen hastalarda hasta olma ve tedavi görme ile ilgili görüş anketi uygulanarak kendini damgalama düzeylerinin saptanması”, *XIII. Sosyal Psikiyatri Kongresi Kitabı*, 2006.

9 P. Corrigan and R. Lundin, “Don’t Call Me Nuts”, *Recovery Press*, 2001, 228-234.

Cumhur Avcil , Hüseyin Bulut, Gökben Hızlı Sayar

kişi için bu davranış, ayrımcılık ve dışlayıcı davranışlardır. Önyargılı davranışların sonucu veya bir bireyin negatif stereotiplere sahip olması sonucu da ortaya çıkabilir.

Tutum: Kişilerin yaşama bakış açısı, büyüdüğü çevredeki topluma uygun olarak şekillenir. Bu bakış açısı kişinin olaylar karşısında verdiği duygusal reaksiyonlarını da etkiler. Bu reaksiyonlar bazen pozitif bazen de negatif olur. Kişideki bu reaksiyonlar ve dünya görüşünün bütünleşmesi ile oluşan bakış açısına “tutum” denir. İnsanlar ruhsal bozukluğu olan bireylere yönelik genellikle negatif tutumlara sahiptirler.

Damgalama süreci aşağıdaki dört bileşenin üzerinde temellendirilmiştir:¹⁰

- i. Kişi tanımlar ve bireysel farklılıkları sınıflar,
- ii. Kişi farklılıkları istenmeyen özelliklerle ilişkilendirir,
- iii. Sınıflanan kişi grup dışı bırakılır: “bizden” değil “onlardan”,
- iv. Böylece sınıflanmış kişiler statü kaybı ve ayrımcılık yaşarlar.

Damgalamaya katkı yapan diğer faktörler ise şöyle sıralanabilir:

- i. Tehlikelilik,
- ii. Sorumluluk (davranış ve ruhsal problemleri olan hastaları kendi durumları için daha fazla sorumlu tutmaya eğilim vardır),
- iii. Kötü prognoz,
- iv. Sosyal etkileşimin bozulması olarak tanımlanmıştır.¹¹

Damgalanan bireyler değersizleştirilir, daha az istenirler ve giderek insan özelliklerinin dışında algılanırlar.

10 B.G. Link and J.C. Phelan, “Conceptualizing stigma”, *Annual Review of Sociology*, 2001, 363-385.

11 P. Hayward and J.A. Bright, “Stigma and mental illness; A review and critique”, *Journal of Mental Health*, 1997, 345-354.

Çalışmalarda ayrımcılığın üç düzeyi tanımlanmıştır: bireysel, toplumsal/yapısal ve kendini damgalama.¹²

Toplum damgası ve ayrımcılık

Ruhsal bozukluk tanısı konulmuş hastalar, tüm hastalar içinde, damgalanmanın olumsuz sonuçlarına en fazla maruz kalan bireylerdir. Ruhsal bozuklukların tanı ve tedavilerinin önündeki en büyük engellerden birisi toplumun ruhsal bozukluklar karşısında damgalama, önyargılı düşünme/davranma, stereotipik davranışlar sergileme ve ruhsal bozukluğu olanlara karşı ayrımcılık uygulamasıdır. Bütün toplumlar ve bütün kültürler ruhsal hastalıkları çeşitli ölçülerde damgalamaktadır. Farklı inanç sistemleri, kültürler, alt kültürler, ruhsal ve tarihsel sebepler hastalıklara karşı tutum ve davranışları büyük ölçüde etkilemektedir.

Toplum damgası, toplumun belirli bir gruba karşı, belirli bir özellik nedeniyle önceden var olan, varsayımlar temelindeki reaksiyonunu kapsamaktadır. Örneğin, toplumda ruhsal sorunlu bireyler tehlikeli olarak görülüyorsa, bu özellikteki kişilerden kaçınma davranışı gösterilir.¹³

Dünya üzerinde ruhsal hastalıklara yönelik inançlar genellikle olumsuzdur. Bu nedenle birçok hasta hastalığını saklamak çabası içindedir.¹⁴ Araştırmalara göre, toplumda ruhsal hastalıklara yönelik yaygın olumsuz inanışlar ve düşünceler şu şekilde sıralanmaktadır:

- Ruhsal hastalıklar gerçek birer hastalık değildir,
- Ruh hastaları kurumlarda kilitli tutulmalıdır,
- Ruh hastası olan birey asla normal yaşamına dönemez,

12 F.L. Pincus, "Discrimination comes in many forms: Individual, institutional, and structural", *American Behavioral Scientist*, 1996, 186-194.

13 A. Karagöl vd., "Halk sağlığı açısından ruhsal bozukluklarda üç boyutuyla damgalama", *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi (STED)*, 2013, 96-101.

14 A. Ziyalar, "Kültürün psikiyatrik yaklaşıma etkisi", *Yeni Symposium*, 1995, 59-63.

Cumhur Avcil , Hüseyin Bulut, Gökben Hızlı Sayar

- Ruh hastaları tehlikelidir,
- Ruhsal bozukluğu olan birey ve gençler acı çekmezler,
- İyileşen ruhsal bozukluğu olanlar gerçekten önemli veya sorumlu pozisyonlara uygun olamamaları nedeniyle düşük iş seviyelerinde çalışabilir,
- Ruhsal bozukluğu olan kişiler kendi hataları nedeniyle hastalanırlar.¹⁵

Ruhsal bozukluğu olan insanlara ilişkin damgalamada medyanın da etkisi bulunmaktadır. Haberler, şiddet suçları işleyen bireylerde bunun nedeninin bir ruhsal hastalık olduğunu vurgular, televizyon haberleri sansasyonel suçları işleyen insanları ruhsal hastalığa sahip olan insanlar olarak tanıtır; komedyenler, ruhsal bozukluğu olan bireylerin yetersizliklerini mizah kaynaklarında kullanırlar; muhabirler damgalayıcı görüntüleri haberlerine dikkat çekmek için kullanırlar.

Kendi kendini damgalama

“Kendi kendini damgalama” ya da “içselleştirilmiş damga”, damgalanmış bir gruba ait bireylerin, damgalayıcı tutumları ve tepkileri kendilerine döndürmelerine verilen addır. İçselleştirilmiş damgalanma, bireyin toplumdaki olumsuz kalıp yargıları kendisi için kabullenmesi ve bunun sonucunda değersizlik, utanç gibi olumsuz duygularla kendisini toplumdaki geri çekmesidir. Toplumdaki damgalamanın içselleştirilmesi, bireylerin ciddi şekilde örselenmesine yol açmaktadır.

Kendini damgalama süreci kişinin bir ruhsal hastalık tanısı alması ile başlar. Ruhsal rahatsızlıkları olan bireyler, genelde kendilerine karşı var olan olumsuz stereotipilerin (kalıplaşmış yargıların) farkındadırlar. Bu bireyler eğer stereotipileri kabullenir, benimser ve kendilerine uygularlarsa, bu durum benlik saygısında ve kendi kendine yeterlilikte azalmaya yol

15 A. Sağduyu vd., “Şizofrenisi olan hastaların yakınlarının şizofreniye yönelik tutumları”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2003, 203-212.

Psikiyatrik Hastalıklar ve Damgalama

açar.¹⁶ Kendi kendini damgalamaya utanç eşlik eder, sosyal girişkenlik azalır, kişinin yaşam kalitesi düşer. Bağımsız yaşama ya da bir işte çalışma gibi hedefleri gerçekleştirme motivasyonu azalır. Başkalarının kendisi gibi hastaları değersiz gördüğünü ve reddedici olduğunu düşünen bir kişi bu olasılık karşısında korku duyacak ve bir baş etme yöntemi olarak normal görünen insanların arasına karışmaktan kaçınacaktır. Bu kişilerde suçluluk, değersizlik düşünceleri, özsaygıda azalma, sosyal içe çekilme gibi depresyon belirtileri ortaya çıkmakta ve var olan tabloya ikincil bir depresyon tablosu eklenmektedir.

Öte yandan kendini damgalama damgalanan grubun her üyesinde görülmez. Başkalarının önyargılarına ve damgalayıcı tutumlarına karşı bunları kabul etmeyip sağlıklı ilişkilerini sürdüren veya damgalamaya karşı mücadele eden bireyler de vardır.¹⁷

Yapısal ayrımcılık

Ayrımcılık yalnızca bireysel tutum ve düşüncelerin basit birer sonucu değildir. Ruhsal hastalığı olan bireyleri, toplumsal kurallar ve düzenlemeler de sistematik olarak sıkıntıya sokabilmektedir. Buna “yapısal ayrımcılık” denmektedir. Örneğin, psikiyatri bakım hizmetleri ve araştırmalarıyla ilgili bütçelerin ve yönetmeliklerin oluşturulmasında ya da ruhsal hastalıkların sağlık sigortası kapsamı dışında bırakılmalarında yönetsel ayrımcılıklar gözlenmektedir.¹⁸ Yapısal ayrımcılığın en ileri ve acımasız biçimi Nazi Almanya’sında 1933-1945 yılları arasında yaşanmıştır. Bu dönemde “Kalıtsal hastalıkları önleme yasası” doğrultusunda yaklaşık 200-260 bin dolayında psikiyatri hastası, psikiyatristlerin gözetiminde yok edilmiştir.¹⁹

16 M.A. Ersoy ve A. Varan, “Ruhsal hastalıklarda içselleştirilmiş damgalanma ölçeği, Türkçe formu’nun güvenilirlik ve geçerlik çalışması”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2007, 163-171.

17 M. Yıldız vd., “Şizofreni hastaları, hasta yakınları ve majör depresif bozukluk hastalarında kendini damgalama”, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 2012, 1-7.

18 R. Nicholas, “Stigma, discrimination, social exclusion, & mental health- A Public health perspective” in *Routledge handbook in global public health*, Richard P. and Marni S., (London & New York: Routledge Taylor& Francis Group, 1stedition 2011), ss. 394-399.

19 E.F. Torrey and R.H. Yolken, “Psychiatric genocide, Nazi attempts to eradicate schizophrenia”, *Schizophr Bull*, 2010, 26-32.

Damgalamaya İlişkin Çalışmalar

Türkiye’de “ruhsal hastalıklara ve hastalara yönelik tutumlarla” ilgili 1971 yılından günümüze kadar 100’ü aşkın araştırma yapılmıştır. Bu araştırmaların bazılarında ruhsal hastalıklara yönelik tutum ölçekleri kullanılarak bireylerin veya toplumun inançları belirlenmeye çalışılmıştır. Aşağıda bu araştırmalardan bazıları tarihsel sırada sunulmuştur.

Ülkemizde ruh hastalarına yönelik toplum tutumları ile ilgili yapılan ilk çalışma Ankara’nın Nallıhan ilçesinin bir köyündeki aileler ve Çankaya ilçesindeki 150 aile ile yapılan çalışmadır.²⁰ Araştırma sonucunda köy ve kent aileleri, kadın ve erkekler arasında ruh hastalarına yönelik tutumlarda fark olmadığı, ancak kadınların doğaüstü güçlerin etkisine daha çok atıfta buldukları saptanmıştır.

Halkın hastalarla kişisel bağlantı gerektiren durumlarda daha mesafeli olma gerekliliği duyduğu; sosyal yakınlık içeren ortamlarda “akıl hastası” olarak tanımlanmış kimselerle etkileşimi kesme eğiliminin olduğu; göreceli olarak genel, kişisel olmayan ortamlarda ise hastaların sosyal kabulünün daha fazla olduğu araştırmalarda bildirilmiştir.²¹

Sosyo-demografik değişkenlerin hastalara yönelik tutum ve sosyal mesafe oluşturma isteğine etkisi incelendiğinde, her ne kadar birçok değişken için (yaş, cinsiyet, eğitim vb.) çeşitli çalışmalarda farklı, hatta birbiri ile çelişen sonuçlar bulunduğu görülmüşse de, genel kanı daha düşük sosyal sınıf ya da sosyoekonomik düzeyin ruhsal hastalıkların tanınmasını, hastalara yönelik sosyal mesafeyi ve damgalama eğilimini olumsuz yönde etkilediği şeklindedir.²² Başka bir çalışmada hasta yakınlarının çoğunluğu şizofreni hastalarını saldırgan ve kendi hayatları ile ilgili doğru kararlar alamayacak durumda insanlar olarak belirtmişlerdir. Hastaların saldırgan

20 Y. Savaşır, “Toplumun ruh hastalığına karşı tutumlarının bilinmesinin önemi ve bu konuda uygulanan bir araştırma”, *VII. Milli Nöro-Psikiyatri Kongresi Bilimsel Çalışmaları*, 1971.

21 H. Arkar, “Akıl hastasının sosyal reddedilimi”, *Düşünen Adam*, 1991, 6-9.

22 Ö. Aydemir, “Bipolar bozukluğa yönelik tutumlar ve damgalama”, *3P Dergisi*, 2004, 61-64.

Psikiyatrik Hastalıklar ve Damgalama

olarak algılanması sosyal mesafeyi olumsuz yönde etkilemektedir.²³ Ayrıca ‘ruhsal hastalık’ etiketi psikopatoloji tipinden bağımsız olarak toplumun tutumlarını doğrudan etkilemektedir. Ruhsal hastalık etiketinin, kişinin davranışlarından bağımsız olarak, olumsuz ve reddedici tutumlara neden olduğunu gösteren çalışmalar vardır.²⁴

Çalışmalar, olumsuz değerlendirmelerin ve ayrımcılığın hastaların özgüvenlerini zedelemekte olduğunu göstermektedir. Bir çalışmada önyargı ve dışlamanın şizofreni hastalarının iyileşmesini olumsuz yönde etkilediği bildirilmiştir.²⁵ Özten ve arkadaşları ise araştırmalarında ruhsal hastalıklar ile ilgili olumsuz olay ve yorumlara maruz kalmanın damgalama tutumları ile doğrudan ilişkili olduğunu belirtmişlerdir.²⁶

Yapılan çalışmaların sonuçlarına göre depresyonu olan hastaları damgalama eğiliminin kırsal kesimde kentsel alanda yaşayanlardan daha fazla olduğunu ve depresyonu olan bireylere karşı kırsal kesimde yaşayan halkın tutumlarının genel olarak daha olumsuz ve daha reddedici olduğu saptanmıştır. Bir başka araştırmada üniversite öğrencilerinin ruhsal hastalıklara yönelik inançları üzerine yapılan araştırmanın bulgularına göre; araştırmaya katılan öğrencilerden evli ve daha önce ruhsal hastalığı olan bireyle hiç karşılaşmamış olanlar, ruhsal hastalığın utanılması gereken bir durum olduğuna inanırken, orta düzeyde ekonomik duruma sahip olanlar ruhsal hastalığı olan kişilerin tehlikeli olduğuna inanmaktadırlar.²⁷ Ayrıca öğrencilerde ruhsal hastalığı olan kişilerin tehlikeli olduğu inancı, kişilerarası ilişkinin bozulacağı ve buna bağlı çaresizlik yaşanacağı inancı ile ilişkili bulunmuştur.

23 A. Sağduyu vd., “Şizofrenisi olan hastaların yakınlarının şizofreniye yönelik tutumları”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2003, 203-212.

24 E. Özmen vd., “Hangi etiket daha damgalayıcı, Ruhsal hastalık mı? Akıl hastalığı mı?”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2004, 47-55.

25 N. Kocabaşoğlu ve Aliustaoglu, “Stigmatizasyon”, *Yeni Symposium*, 2003, 190-192.

26 E. Özten vd., “Psikotik bozukluk görülen hastalarda hasta olma ve tedavi görme ile ilgili görüş anketi uygulanarak kendini damgalama düzeylerinin saptanması”, *XIII. Sosyal Psikiyatri Kongresi Kitabı*, 2006.

27 S. Ünal vd., “Üniversite öğrencilerinin ruhsal hastalığa yönelik inançları”, *Düşünen Adam*, 2010, 145-150.

Cumhur Avcil , Hüseyin Bulut, Gökben Hızlı Sayar

Lise öğrencilerinde ruhsal hastalıklara yönelik damgalamayı belirleyen etmenlere yönelik yapılan araştırmada ergenlerin ruhsal hastalıklara yönelik olumsuz tutum ve önyargılarının ve sosyal mesafe koyma isteğinin var olduğu belirlenmiştir.²⁸ Tutum ve sosyal mesafe puanları ile kendilerinde psikiyatrik hastalık öyküsü olma, ruhsal hastalıklar hakkında daha önceden bilgi alma, hastaların hukuki hakları hakkındaki düşünceleri, tehlikeli olduğunu düşündükleri ruhsal hastalık varlığı, ruhsal hastalığı olan bireylerle yaşama sonucu ruhsal hastalık oluşumu konusundaki inançları ve ruh ve sinir hastalıkları hastanesinin bulunduğu il/ilçelerde yaşamaktan rahatsız olma durumları arasında anlamlı ilişki olduğu sonucuna varmışlardır.

Geçmişten günümüze değin bu araştırmalar incelendiğinde, özetle inancın kavramsal açıdan araştırıldığı, ruhsal hastalıklara yönelik birey ve toplum inançlarının belirlendiği, toplum, hasta yakınları, sağlık çalışanları ve diğer meslek gruplarına yönelik çalışmaların yürütüldüğü, ancak toplum değerleriyle ilgili çalışmalara daha çok gereksinimin duyulduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ülkemizde psikiyatrik bir rahatsızlık tanısı almış ve tedavi görmüş olan kişiler ile yapılmış, psikiyatrik rahatsızlıkları damgalama düzeylerinin, inanç ve tutumlarının incelendiği çok sayıda araştırma bulunmaktadır. Bu çalışmalardan bazılarında aşağıda yer verilerek ülkemizdeki kendi kendini damgalama durumunun genel bir çerçevesi çizilecektir.

Türkiye Psikiyatri Derneği Duygudurum Bozuklukları Bilimsel Çalışma Birimi'nin çatısı altında 2007 yılında yürütülen bir çalışmada; hastaların %46'sının kendilerini tam veya kısmen yetersiz ya da eksikmiş gibi hissettikleri saptanmıştır. Hastaların yaklaşık %40'ının çevresindeki kişiler tarafından tam veya kısmen yetersiz ya da eksikmiş gibi görüldükleri bildirilmiştir. Aynı çalışmada, hastaların %60'ının hastalıklarının evlenme konusunda olumsuzluk yaratacağı görüşünde oldukları, mesleki işlevsellik

28 G. Oban ve L. Küçük, "Ergenlerde ruhsal hastalıklara yönelik damgalamayı etkileyen etmenler", *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 2011, 31-39.

Psikiyatrik Hastalıklar ve Damgalama

açısından, hastaların yaklaşık %55'inin hastalıklarını iş bulma konusunda zorluk yaşama nedeni olarak gördükleri belirlenmiştir. Hastaların yaklaşık yarısı, toplumsal ilişkilerde hastalıklarının kendilerine olumsuz etki yaptığını algılamaktadır. Hastalar topluma göre kendilerini daha fazla damgalamaktadırlar ve toplumla temas düzeyleri arttıkça, kendilerini damgalama artmaktadır.²⁹ Bu çalışmada hastalığın şiddeti arttıkça içsel damgalanmanın da arttığı, tedaviye uyum ve belirtilerde düzelme ile birlikte içsel damgalanmanın azaldığı belirlenmiştir.

Taşkın ve arkadaşlarının araştırmasına göre, psikiyatri polikliniğine başvuran hastalar depresyon ve depresyon sağaltımı konusunda genel halka göre daha doğru bilgilere sahiptir.³⁰ Hastaların çoğu depresyonun sosyal sorunlar ile ilişkili olduğuna inanmaktadır. Hastaların depresyonu olan hastalara yönelik yaklaşımları genel halktan daha olumlu ve daha hoşgörülüdür. Ancak depresif nöbet içindeki hastalar, depresyonu olan hastalara karşı daha olumsuz ve ayrımcı tutumlara, daha fazla sosyal mesafe isteğine sahiptir.

Bir diğer çalışmada, psikiyatri polikliniğine başvuran bireyler arasında hem damgalayıcı tutumların hem de damgalanma kaygısının yaygın olduğu ve şizofreni hastalığına yapılan damgalamanın depresyon, anksiyete ve diğer psikiyatrik hastalıklara oranla daha fazla olduğu ortaya konulmuştur.³¹ Başkalarını damgalama ve kendini damgalama açısından şizofreni hastaları ile majör depresif bozukluk hastaları arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde fark saptanmış, majör depresif bozukluk hastalarında klinik durumun şiddeti ile başkalarını ve kendini damgalama puanları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuş, yine majör depresif bozukluk

29 M.A. Ersoy ve A. Varan, "Ruhsal hastalıklarda içselleştirilmiş damgalanma ölçeği, Türkçe Formu'nun güvenilirlik ve geçerlik çalışması", *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2007, 163-171.

30 E.O. Taşkın vd., "Depresyonlu hastaların depresyona yönelik tutumları", *Türkiye'de Psikiyatri*, 2005, 44-53.

31 H. Arslantaş vd., "Bir üniversite hastanesi psikiyatri polikliniğine ilk kez başvuran hastaların damgalamayla ilgili inanç, tutum ve davranışları", *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2010, 11-17.

Cumhur Avcil , Hüseyin Bulut, Gökben Hızlı Sayar

hastalarında kendini damgalama ile eğitim düzeyi arasında pozitif bir ilişki saptanmıştır.

Bipolar bozukluk tanısı almış hastalarla yapılan bir çalışmada, düşük eğitim seviyeli, düşük gelirli, ilaçlarını düzenli içmeyen, kontrollerine düzenli olarak gelmeyen, kadın hastalarda içselleştirilmiş damgalamanın anlamlı olarak yüksek olduğu belirlenmiştir.³² Duygusal, zihinsel, cinsel işlevsellik, damgalama algısı, içe kapanım, aile içi ilişkiler, yakın arkadaş ilişkileri, toplumsal etkinliklere katılım, inisiyatif alma ve potansiyelini kullanma gibi işlevsellik alanları ile içselleştirilmiş damgalama düzeyi arasında negatif yönde anlamlı ilişkiler olduğu saptanmıştır. Psikiyatri hastalarının içselleştirilmiş damgalama yaşadığı, içselleştirilmiş damgalama ile benlik saygısı arasında yakın ilişki olduğu, içselleştirilmiş damgalama puanları arttıkça benlik saygısı puanlarının azaldığı, cinsiyet, eğitim düzeyi ve yıllık hastaneye yatış sayısının içselleştirilmiş damgalama düzeyini etkilediği bulunmuştur. Coşkun ve Caymaz (2012), psikiyatri polikliniğine başvuran hastalarda hastalık süresi, psikiyatri kliniğinde yatma durumu, eğitim düzeyinin içselleştirilmiş damgalanma düzeyini etkileyen değişkenler olduğunu belirlemişlerdir.³³ Duygudurum bozukluğu tanısı almış hastalarla yapılan bir çalışmada ise içselleştirilmiş damgalamanın sosyal işlevselliği olumsuz etkilediği belirlenmiştir. Ayrıca bilişsel işlev bozukluğunun içselleştirilmiş damgalamaya katkıda bulunabildiğini, bu sebeple içselleştirilmiş damgalamanın psikoterapilerde ele alınmasının bireylerin işlevselliğini arttırmada önemli olduğunu bildirmişlerdir.³⁴

Damgalama çeşitli mekanizmalarla psikiyatri hastalarının yeterli sağlık bakımı almalarını da engelleyebilmektedir. Örneğin, psikotik bir

32 O. Çam ve D. Çuhadar, "Bipolar bozukluğu olan hastalarda işlevsellik düzeyi ve içselleştirilmiş damgalama arasındaki ilişkinin belirlenmesi", *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2013, 231-246.

33 S. Coşkun ve N.G. Caymaz, "Bir kamu ve özel psikiyatri hastanesine başvuran hastaların içselleştirilmiş damgalanma düzeyi yönünden karşılaştırılması", *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 2012, 121-128.

34 G.Ö.D. Baysal, "Damgalanma ve ruh sağlığı", *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 2013, 239-251.

Psikiyatrik Hastalıklar ve Damgalama

hastanın fiziksel yakınmaları, çok sabırlı olmayan ve zaman darlığı olan bir klinisyen tarafından doğru bir muayene yapılmaksızın psikosomatik olarak değerlendirilebilir. Hatta bazen psikiyatristler de psikotik hastalarının tıbbi sorunlarıyla uğraşma konusunda isteksiz davranabilirler. Oysa çeşitli çalışmalarda, şizofreni hastalarında %80'e varan oranlarda eşzamanlı başka önemli bir tıbbi hastalık olduğu ve bu hastalıkların %50'ye varan oranlarda tanı almadığı gösterilmiştir. Bu nedenle tıp eğitiminin en başından itibaren damgalamayı önleyici çalışmalar yapılması faydalı olacaktır. Tıp fakültesi 6. sınıf öğrencilerinin 1. sınıf öğrencilerine göre psikiyatrik hastaya karşı daha olumlu tutumlara sahip olduğunu ve 1. sınıf öğrencilerin de 6. sınıf öğrencilerine göre psikiyatri hastalarını toplum için daha fazla tehlikeli olarak algıladıklarını ve normal insandan daha aşağı olarak gördüklerini saptanmıştır.³⁵ Öte yandan Yanık ve arkadaşları, tıp fakültesi öğrencilerinin şizofreniye karşı tutumları üzerinde, psikiyatri eğitiminin etkisini incelemek amacıyla yaptıkları araştırmada öğrencilerin şizofreni hastalarının toplum içinde yaşamı ile ilgili maddelerin çoğunluğunda gruplar arasında farklılık bulunmazken, bazı maddelerde psikiyatri eğitimi alanların daha olumsuz tutuma sahip oldukları belirlenmiştir. Sadece şizofreninin tedavisi ve çare arama davranışı bölümlerinde psikiyatri eğitimi alanlarda tutum iyileşmesi olduğu saptanmıştır.³⁶ Bu araştırmanın benzeri hemşirelik bölümü öğrencileriyle de yapılmıştır.³⁷ Bu araştırmada da elde edilen sonuçlar tıp fakültesi öğrencilerinden elde edilen sonuçlarla benzerdir. Hemşirelik öğrencilerinin şizofreni olgu örneğini kavrama açısından okunan sınıflar arasında farklılık bulunmazken, bazı maddelerde psikiyatri eğitimi alanların daha olumsuz tutuma sahip oldukları belirlenmiştir. Sadece şizofreninin tedavisi ve çare arama davranışı bölümlerinde psikiyatri eğitimi alanlarda tutum iyileşmesi olduğu saptanmıştır.

35 S.Y. Birdoğan ve O.E. Berksun, "Tıp fakültesi 1. sınıf ve 6. Sınıf öğrencilerinde psikiyatrik hastaya yönelik tutumlar", *Kriz Dergisi*, 2002, 1-7.

36 M. Yanık vd., "Tıp fakültesi öğrencilerinin depresyona karşı tutumları ve psikiyatri eğitiminin bu tutumlara etkisi", *Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji (3P) Dergisi*, 2004, 101-108.

37 M. Kayahan, "Hemşirelik öğrencilerinin şizofreniye karşı tutumları ve psikiyatri eğitiminin etkisi", *Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 2009, 27-34.

Cumhur Avcil , Hüseyin Bulut, Gökben Hızlı Sayar

Tıp fakültesi öğrencileri ve üniversiteye hazırlık öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışma da bu sonuçlarla paralellik göstermektedir. Şizofreni tanısının söylenmesi sonrasında, araştırmaya katılan öğrencilerin olguya yönelik olumlu düşüncelerinin ve tutumlarının belirgin bir şekilde azaldığı; psikiyatri hastalarına yaklaşım açısından tıp fakültesi öğrencileri ve üniversiteye hazırlık öğrencileri arasında anlamlı bir farklılık saptanmadığı bulunmuştur. Beş farklı şehirdeki yedi ayrı tıp fakültesi öğrencisinin alkol kullanımı ile ilgili önyargı ve tutumların belirlendiği bir çalışma sonucunda da öğrencilerin yaklaşık %40'ı alkol problemi olan bir kişiyi tıbbi tedaviye yönlendirmeyi düşünmezken, öğrencilerin tıp eğitimi içinde bu konuda daha kapsamlı bir eğitim almaları gerektiği vurgulanmıştır.³⁸

Bir başka çalışmada ise 123 hemşirelik, 113 ebelik, 85 sağlık memurluğu öğrencisinin hem şizofreniye hem de depresyona yönelik tutumları incelenmiştir.³⁹ Öğrencilerin şizofreni ve depresyon hastalığına yönelik tutumları birbirinden farklılık göstermektedir. Öğrencilerin şizofreni tanılı hastalarla bireysel yakınlık kurma konusunda isteksiz ve genel halktan daha fazla reddedici ve dışlayıcı bir tutuma sahip oldukları, eğitim sürecindeki psikiyatri stajının, şizofreni için daha olumlu tutumları sağlamadığı saptanmış, öğrencilerin depresyon tanısı olan olgu örneğine bir ruhsal hastalık olarak baktıkları ve bakış açılarının genelde olumlu olduğu görülmüştür. Aynı araştırmacılar 2004 yılında “ruhsal hastalık” ve “akıl hastalığı” kavramlarından hangisinin daha damgalayıcı anlam içerdiğini araştırmak amacıyla 272 sağlık yüksekokulu öğrencisini değerlendirmiştir. Bu araştırmada da elde edilen sonuçlar diğer iki araştırmanın sonuçlarıyla benzerlik göstermektedir. Öğrencilerin akıl hastalığı ve ruhsal hastalık kavramlarını farklı anlamlar taşıyacak şekilde kullandığı ve akıl hastalığı kavramının daha damgalayıcı anlamlar taşıdığı belirlenmiştir. Şizofreni olgu örneğini öğrencilerin %65'i ruhsal hastalık olarak, %26'sı akıl hastalığı;

38 E. Genişol vd., “Tıp öğrencilerinde alkol kullanımı ile ilgili önyargı ve tutumları”, *Bağımlılık Dergisi*, 2003, 53-56.

39 E.O. Taşkın vd., “Public attitudes to schizophrenia in rural Turkey”, *Social Psychiatry Epidemiology*, 2003, 586-592.

Psikiyatrik Hastalıklar ve Damgalama

depresyon olgu örneğini %78'i ruhsal hastalık, % 0.8'i akıl hastalığı olarak belirtmiştir. Şizofreni olgu örneğini akıl hastalığı olarak niteleyen öğrencilerin, ruhsal hastalık olarak niteleyen öğrencilere oranla hastaların toplum içinde serbest dolaşmaları, şizofren bir hastayı komşu olarak kabul etme ve evlerini kiraya verme konusunda daha olumsuz tutumlara sahip olduğu ve bu öğrencilerde şizofren hastaların saldırgan olduğu inancının daha fazla bulunduğu saptanmıştır.

Akıl hastalığı kavramının sağlık yüksekokulu öğrencilerinde araştırıldığı bir başka çalışmada da normal bir olgu ile birlikte verilen iki psikiyatrik etiket, psikiyatrik etiket eklenmemiş olgu ile kıyaslandığında anlamlı olarak daha fazla akıl hastalığı olarak algılandığı ve öğrencilerin %88'inde daha fazla sosyal mesafe ve tedaviye ihtiyaç olduğu inancına neden olduğu gözlenmiştir.⁴⁰

Hemşirelerin ve hemşirelik öğrencilerinin şizofreniye ilişkin tutumlarına yönelik yapılan çalışmada, katılımcıların özellikle hemşirelik öğrencilerinin en fazla kişisel yakınlık gerektiren evlenme, birlikte çalışma gibi durumlarda belirgin olmak üzere şizofreni hastalarına karşı reddedici tutum içinde oldukları belirlenmiştir. Yaşça daha büyük olma, evli olma, psikiyatrik hastalıkla yakın çevresinde tanışık olma ve çalışıyor olma, olumlu tutumlarla anlamlı düzeyde ilişkili bulunmuştur.⁴¹

Tıp fakültesinin ilk yılı ve son yılındaki doktor adaylarında, akıl hastalığının daha damgalayıcı bir tanımlama olduğu bildirilmiştir. Bunun temelinde yatan inançlar ve önyargıların daha çok hastaların tehlikeli, saldırgan olarak algılanması ve öğrencilerin bu algılamalarının oluşumunda yaşadıkları deneyimlerinin, duyduklarının, psikiyatri stajı sırasında yaşadıklarının, görsel ve yazılı basında okuyup izlediklerinin etkisi ile ilişkili olduğu saptanmıştır. Pratisyen hekimlerin şizofreniyi ruhsal zayıflık

40 Ö. Sarı vd., "Influence of psychiatric label attached to a normal case on attitudes towards mental illness", *Yeni Symposium*, 2005, 28-32.

41 E.Ş. Özyiğit vd., "Hemşirelerin ve hemşirelik öğrencilerinin şizofreniye ilişkin tutumları", *Yeni Symposium*, 2004, 105-112.

Cumhur Avcil, Hüseyin Bulut, Gökben Hızlı Sayar

durumu olarak gördüğü, %80'inin tam olarak düzelmediğine inandığı, %26'sının bu hastalığın sosyal sorunlardan kaynaklandığına inandıkları ve iyileşebilmesi için sosyal sorunların çözülmesi gerektiğine inandıkları, psikiyatrist olmayan hekimlerin şizofreni hastaları ile komşuluk, sosyal ilişki gibi konularda sorun yaşadıkları ve bu bireyleri tedavi etme konusunda isteksiz oldukları belirlenmiştir.

Bağ ve Ekinci, sağlık personelinin ruhsal sorunları olan bireylere yönelik toplum tutumlarını araştırdığı çalışmasında, Ruhsal Sorunlu Bireylere Yönelik Toplum Tutumları Ölçeği'nin (RSTTÖ) Türkiye versiyonunu 315 bireyden oluşan örneklem grubuna uygulamıştır. Araştırma sonucuna göre, ruhsal sorunlu bir bireyle aynı iş yerinde çalışmak istemeyeceğini belirten sağlık personelinin, "korku/dışlama" boyutu puanı yüksek bulunmuştur.⁴² Pratisyen hekimlerin psikotik bozukluğu olan hastalarla düşük oranda da olsa karşılaştıkları, bu hastaların tedavilerinde de pek istekli olmadıkları, ancak tanı ve tedavide kendilerini daha yeterli hissetmek için eğitim almaya istekli oldukları bildirilmiştir. Bir diğer araştırma ise aile hekimlerinin toplumda yaygın olarak var olan şizofreni hastalarına karşı sosyal mesafe isteği ve sosyal izolasyon taleplerinin toplumla birlikte paylaşılmakta olduğunu, şizofreni etiyolojisi ve tedavisi konusundaki görüşlerinin bilimsel temelli olmasına karşın şizofreni hastalarını takip ve tedavi etmek konusunda istekli olmadıklarını saptamıştır.⁴³

Ergün'un psikiyatri servislerinde çalışan hemşirelerin şizofreni tanısı almış bireylere bakış açılarını değerlendirdiği araştırmada hekimlerle yapılan çalışmalara benzer sonuçlar elde edilmiştir.⁴⁴ Tüm hemşireler şizofreni tanısı almış bir bireyle evlenmeyeceğini, şizofren bir komşusu olmasından rahatsız olmayacağını, şizofreninin tam olarak düzelmeyeceğini

42 H. İkısık, "Tıp fakültesi öğrencilerinde şizofreniye yönelik damgalamanın (stigmatizasyonun) değerlendirilmesi: niteliksel bir çalışma" Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

43 B. Bağ ve M. Ekinci, "Sağlık personelinin ruhsal sorunları olan bireylere yönelik tutumların araştırılması", *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2005, 107-127.

44 G. Ergün, "Psikiyatri servislerinde çalışan hemşirelerin şizofren tanısı almış bireylere bakış açıları", Akdeniz Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2005.

ve şizofreninin tedavisinde kullanılan ilaçların ciddi yan etki ve bağımlılık yaptığını belirtmiştir. Hemşirelerin eğitim düzeyleri incelendiğinde lisans veya üzeri eğitim alan hemşirelerin, şizofreni hastalarına sosyal mesafe açısından daha olumlu yaklaşım sergiledikleri saptanmıştır.

Sloven ve Türk psikiyatri uzmanlarının intihara yönelik tutumlarını karşılaştıran bir araştırma da yapılmıştır.⁴⁵ Türk hekimlerin Sloven hekimlere göre intihara yönelik tutumları daha reddedici ve ötenaziye de daha olumsuz yaklaşmakta olduğu; Sloven hekimlerin Türk hekimlere göre intihar krizi içinde bulunan bir kişiye onunla iletişim kurarak yardımcı olmak için kendisini hazır hissettiği ve intiharın kişisel bir hak olduğunu düşündükleri belirlenmiştir. Sağlık personelinde yürütülen bir araştırmada ise eğitim düzeyi yüksek olan sağlık personelinin ruhsal sorunları olan bireylere yönelik daha iyi niyetli bir tutum içinde oldukları belirlenmiştir. Ruhsal sorunlu bir bireyle aynı iş yerinde çalışmak istemeyeceğini ifade eden sağlık personelinin, psikiyatri hastalarından korktuğu saptanmıştır.

Bakırköy Ruh Sağlığı Hastanesi'nde çalışan 70, Şişli Etfal Hastanesi'nde çalışan 30 hemşire ile yapılan bir diğer çalışmada; Bakırköy grubu depresyonu hastalık olarak değerlendirirken, Şişli grubu depresyonu hastalık olarak değil, zaman zaman herkesin içine düştüğü bir durum olarak değerlendirmiştir.⁴⁶ Şişli grubu Bakırköy grubuna göre daha fazla oranda depresyonun sosyal sorunlar nedeniyle ortaya çıktığını düşünmektedir. İki grubun da depresyonu olan kişileri tehlikeli bulmadıkları, depresyonu olan kişilere karşı sosyal mesafe koymadıkları, depresyonun düzlebileceğini düşündükleri, ortam değişikliğinin depresyonun düzelmesine önemli katkılarda bulunabileceğine inandıkları ve sosyal sorunlar düzelmeden depresyonun düzelmeyeceğini ifade ettikleri saptanmıştır.

45 B. Öncü vd., "Psikiyatri uzmanlarının intihara yönelik tutumları: Türkiye ve Slovenya'nın karşılaştırılması", *Kriz Dergisi*, 2005, 1-8.

46 A. Eşsizozlu ve Ö. Arısoy, "Hemşirelerin depresyona ve depresyon hastalarına yönelik tutumları", *Dicle Tıp Dergisi*, 2008, 167-176.

Cumhur Avcil, Hüseyin Bulut, Gökben Hızlı Sayar

Ülkemizde hasta yakınlarının ruhsal hastalığa yönelik inanç ve tutumlarına ilişkin çalışmalar da mevcut olup, bunlardan elde edilen sonuçlar aşağıda kronolojik olarak verilmiştir.

Psikiyatrik hastalığı olan bireylerin yakınları, reddedilme ve etiketlenme korkusu nedeniyle yakınlarının ruhsal hastalığını gizleme eğilimi bulunabilir, suçluluk duyguları yaşayabilir. Sağduyu ve arkadaşlarının araştırmasında, örneklemin %26'sının şizofrenlerin tehlikeli olduğunu ve toplum içinde serbest bırakılmaması gerektiğini düşündüğü, eğitim ve sosyoekonomik düzey düştükçe bu hastalara yaklaşımın olumsuz yöne kaydığı belirlenmiştir.⁴⁷ Manisa'da yapılan diğer bir çalışmada ise, örneklemin yarısının şizofrenlerin saldırgan olabileceğini ve toplum içinde serbestçe dolaşmaması gerektiğini düşündüğü saptanmış; şizofreniye ilişkin inanç ve tutumlarını doğru ve olumlu yönde değiştirebilmek için eğitim ve bilgilendirme etkinlikleri yapılması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.⁴⁸

Yatarak ya da ayakta tedavi gören hastaların yakınlarıyla yapılan bir çalışmaya göre; ruhsal hastalıklara karşı tutumun eğitim düzeyi, hastalığı akraba, arkadaş çevresinin ve komşuların bilme durumu ile ilişkili olduğu belirlenmiştir.⁴⁹ Hastalığı akraba, arkadaş ve komşuları tarafından bilinen hastaların yakınlarının, ruhsal bozukluğa sahip bireylerin normal insanlardan farklı, değersiz olduğu ve hastalığın özellikle olumsuz anne baba ve çocuk ilişkisinden kaynaklandığı görüş ve tutum eğilimi gösterdikleri ortaya konulmuştur.

47 A. Sağduyu vd., "Halkın şizofreniye bakışı ve yaklaşımı üzerine bir epidemiyolojik araştırma", *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2001, 99-110.

48 E.O. Taşkın vd., "Türkiye'de kırsal bir bölgede yaşayan halkın şizofreniye ilişkin tutumları", *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2002, 205-214.

49 D. Özbaş vd., "Ruhsal bozukluğu olan bireye sahip ailelerin hastalığa karşı tutumları", *Düşünen Adam*, 2008, 14-23.

Damgalamanın Genel Sonuçları

Ruhsal bozukluk nedeniyle acı çeken veya çekmiş olan insanlar üstesinden gelinmesi gereken pek çok engelle sahiptir. Bu sorunların yanı sıra damgalama ile de mücadele etmeleri gerekmektedir. Damgalamanın önemli bir sonucu, ruhsal sorunlu bireylerin tedavi sonucunda etiketlenen korkusuyla tedavi arayışına girmemeyi seçmeleridir. Bu nedenle damgalanma, tüm dünyada tedaviye katılımın düşüklüğü ile de ilişkili olduğundan önemli bir halk sağlığı sorunudur. Damgalama bu hastalıklara ayrılan kaynak miktarını sınırlamakta, ev ve iş bulma, toplumsal etkileşim sorunlarını ağırlaştırmaktadır. Bu sorunlar da yine damgalamayı şiddetlendirici etki yapmaktadırlar.

Özellikle şizofreniye yönelik damgalama ile medyada sıkça karşılaşılmaktadır. Oysa ki şizofreniye yönelik damga, sadece hastaları değil, hastaların ailelerini, yakınlarını ve sağlık görevlilerini de etkilemektedir. Toplumdaki şizofreniye yönelik damgalama eğilimi, toplumun şizofreni konusunda yetersiz bilgi sahibi olması ve yanlış inançlarla doğrudan ilişkilidir.

Ailelerin üzerindeki damganın da ağır olduğu açıktır. Bir yandan çocuklarının, kardeşlerinin hastalığından kendilerini sorumlu tutmakta, suçluluk duymaktadırlar; diğer yandan da sanki yakınları yüz kızartıcı bir suç işlemiş gibi, çevrenin gözünde “bir şizofrenin çocuğu, annesi ya da babası” olmanın getirdiklerine göğüs germektedirler. Sokaktaki insanın gözünde şizofreni neredeyse deliliğin diğer adıdır. Ruh sağlığı ve hastalıkları kurumunda çalışanlar ve hatta bu kurumun olduğu bir kent dahi bu damgadan payını alabilmektedir.⁵⁰ Dünya Psikiyatri Birliği'nin şizofreni nedeniyle ortaya çıkan damgalama ve ayrımcılıkla küresel savaş kampanyası için yaptırdığı anketle toplumun şizofreni hastalarına yaklaşımı incelenmiştir. Katılımcıların %20'si şizofren biriyle arkadaşlığını

50 S. Özkan, Kronik Psikoz. İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi Hasta Okulu, http, Erişim 17.12.2015, http://www.frmtr.com/saglik_makaleleri/1209527_sizofrenide_damgalamayi-azaltmak-pdt.html

Cumhur Avcil, Hüseyin Bulut, Gökben Hızlı Sayar

sürdüremeyeceğini, %50'si aynı odayı paylaşamayacağını belirtmiştir.⁵¹ Şizofreni dışında bipolar bozukluk, anksiyete bozuklukları ve alkol ve madde kullanım bozuklukları da damgalamadan etkilenmektedir.

Stigma nedeniyle, ruhsal bozukluğu olan kişiler hastalıklarını açıkça seyrek olarak tartışır ve genellikle izole, yalnız ve yanlış anlaşılmiş olarak yaşarlar. Çoğunlukla aile yaşamlarındaki, normal-sosyal ilişkilerindeki ve üretken ilişkilerindeki eşit katılımları reddederler.⁵²

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de yapılan çalışmalar, damgalamanın iyileşme üzerinde oldukça uzun süreli, güçlü ve olumsuz bir etkiye sahip olduğu, tedavi görüyor olmanın dahi damgalamaya yol açarak yaşamı güçleştirmeye devam ettiği ve yaşam kalitesinde azalmaya neden olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Eğitim, toplumu doğru yönde bilgilendirerek var olan olumsuz stereotipleri yıkmayı, onların yerine gerçek bilgileri koymayı amaçlar. Damgalamanın azalması için ruhsal hastalıklar ile ilgili toplumsal eğitim ve damga karşıtı programlar çok önemlidir. Damga karşıtı girişimler yerel ya da ulusal düzeyde olabilir ve bunların etkili olduğuna ilişkin kanıtlar vardır. Eğitimle şizofreniye yönelik daha olumlu bir tutuma sahip olunabildiği ve sosyal mesafenin azaldığı, hastaya karşı daha kabullenici tutum geliştirilebildiği farklı çalışmalarda gösterilmiştir.⁵³ Bu sonuçlar ruhsal hastalıklar konusunda doğru bilgi verilmesinin, toplumdaki yanlış inanç ve kuşkuları gidererek sosyal mesafeyi ve ruhsal hastalıklara yönelik korkuları azaltabileceğini düşündürmektedir.

51 A. Çoban, "Şizofrenide damgalama" Erişim 28.4.2014, http://www.esizofreni.com/2008/04/10/sizofrenide_damgalama

52 N. Bostancı, "Ruhsal bozukluğu olan bireylere yönelik stigma ve bunun azaltılmasına yönelik uygulamalar", *Düşünen Adam*, 2005, 32-38.

53 O. Çam ve A. Bilge, "Ruh hastalığına yönelik inanç ve tutumlar", *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 2007, 215-223.

Sonuç Yerine

Modern dünyada artan bilgi paylaşımına rağmen psikiyatrik hastalıklarla ilgili damgalamanın devam ettiği görülmektedir. Damga karşıtı girişimler, toplum eğitimi, psikiyatrik hastalarla toplum arasındaki bariyerlerin kalkması ve temasın artırılması, tıbbi hizmet verenlerin ruhsal hastalıklarla ilgili bilgisinin artırılması, medyanın damgalayıcı unsurlarının denetlenmesi gibi konulara odaklanmalıdır. Ancak gözden geçirilen çalışmalarda kendi kendini damgalama da önemli bir sorun olarak saptanmıştır. Bu nedenle damga karşıtı çalışmaların odağında psikiyatrik hastanın algıladığı ayrımcılığı ve kendisine yönelik geliştirdiği olumsuz duyguyu azaltma da yer almalıdır. Ruhsal hastalık damgasının azaltılması için uzun soluklu ve işbirliği içinde ilerleyen çabalara gereksinim vardır.

KAYNAKÇA

A. Altındag vd.,“Effects of an antistigma program on medical students in attitudes towards people with schizophrenia”,*Psychiatr Clin Nuerosci*, 2006, 60, 283-288.

A.B. Borinstein, “Public attitudes toward persons with mental illness’ ,*Health Affairs*, 1992, 186-196.

A. Çoban, “Şizofrenide damgalama” Erişim 28.4.2014
http://www.esizofreni.com/2008/04/10/sizofrenide_damgalama/.

A. Eşsizoğlu ve Ö. Arısoy, “Hemşirelerin depresyona ve depresyon hastalarına yönelik tutumları”, *Dicle Tıp Dergisi*, 2008, 167-176.

A. Karagöl vd.,“Halk sağlığı açısından ruhsal bozukluklarda üç boyutuyla damgalama”, *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi (STED)*, 2013, 96-101.

Cumhur Avcil, Hüseyin Bulut, Gökben Hızlı Sayar

A. Sağduyu vd., “Şizofrenisi olan hastaların yakınlarının şizofreniye yönelik tutumları”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2003, 203-212.

A. Sağduyu vd., “Halkın şizofreniye bakışı ve yaklaşımı üzerine bir epidemiyolojik araştırma”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2001, 99-110.

A. Üçok, “Şizofreni hastası neden damgalanır?”, *Klinik Psikiyatri Dergisi*, 2003, 3-8.

A. Ziyalar, “Kültürün psikiyatrik yaklaşıma etkisi”, *Yeni Symposium*, 1995, 59-63.

B. Bağ ve M. Ekinci, “Sağlık personelinin ruhsal sorunları olan bireylere yönelik tutumların araştırılması”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2005, 107-127.

B.G. Link and J.C. Phelan, “Conceptualizing stigma”, *Annual Review of Sociology*, 2001, 363-385.

B. Öncü vd., “Psikiyatri uzmanlarının intihara yönelik tutumları: Türkiye ve Slovenya’nın karşılaştırılması”, *Kriz Dergisi*, 2005, 1-8.

D. Özbaş vd., “Ruhsal bozukluğu olan bireye sahip ailelerin hastalığa karşı tutumları”, *Düşünen Adam*, 2008, 14-23.

E.F. Torrey and R.H. Yolken, “Psychiatric genocide, Nazi attempts to eradicate schizophrenia”, *Schizophr Bull*, 2010, 26–32.

E. Genişol vd., “Tıp öğrencilerinde alkol kullanımı ile ilgili önyargı ve tutumları”, *Bağımlılık Dergisi*, 2003, 53-56.

E.O. Taşkın vd., “Türkiye’de kırsal bir bölgede yaşayan halkın şizofreniye ilişkin tutumları”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2002, 205-214.

E.O. Taşkın vd., “Depresyonlu hastaların depresyona yönelik tutumları”, *Türkiye’de Psikiyatri*, 2005, 44-53.

Psikiyatrik Hastalıklar ve Damgalama

E.O. Taşkın vd., “Public attitudes to schizophrenia in rural Turkey”, *Social Psychiatry Epidemiology*, 2003, 586-592.

E. Özmen vd., “Hangi etiket daha damgalayıcı, Ruhsal hastalık mı? Akıl hastalığı mı?”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2004, 47-55.

E. Özten vd., “Psikotik bozukluk görülen hastalarda hasta olma ve tedavi görme ile ilgili görüş anketi uygulanarak kendini damgalama düzeylerinin saptanması”, *XIII. Sosyal Psikiyatri Kongresi Kongre Tam Metin Kitabı*, 2006.

E.Ş. Özyiğit vd., “Hemşirelerin ve hemşirelik öğrencilerinin şizofreniyeli ilişkin tutumları”, *Yeni Symposium*, 2004, 105-112.

F.A. Gary, “Stigma, barrier to mental health care among ethnic minorities”, *Issues In Mental Health Nursing*, 2005, 979-999.

F.L. Pincus, “Discrimination comes in many forms: Individual, institutional, and structural”, *American Behavioral Scientist*, 1996, 186-194.

G. Ergün, “Psikiyatri servislerinde çalışan hemşirelerin şizofren tanısı almış bireylere bakış açıları”, Akdeniz Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, Antalya 2005.

G. Oban ve L Küçük, “Ergenlerde ruhsal hastalıklara yönelik damgalamayı etkileyen etmenler”, *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 2011, 31-39.

G.Ö.D Baysal, “Damgalanma ve ruh sağlığı”, *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 2013, 239-251.

H. Arkar, “Akıl hastasının sosyal reddedilimi”, *Düşünen Adam*, 1991, 6-9.

H. Arslantaş vd., “Bir üniversite hastanesi psikiyatri polikliniğine ilk kez başvuran hastaların damgalamayla ilgili inanç, tutum ve davranışları”, *Düzce Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 2010, 11-17.

Cumhur Avcil, Hüseyin Bulut, Gökben Hızlı Sayar

H. İkısık, “Tıp fakültesi öğrencilerinde şizofreniye yönelik damgalamanın (stigmatizasyonun) değerlendirilmesi: niteliksel bir çalışma”, Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

K. Sayar, “Her toplumun stigmatı farklıdır”, *Popüler Psikiyatri Dergisi*, 2002, 18-23.

M.A. Ersoy ve A Varan, “Ruhsal hastalıklarda içselleştirilmiş damgalanma ölçeği, Türkçe formu’nun güvenilirlik ve geçerlik çalışması”, *Türk Psikiyatri Dergisi*, 2007, 163-171.

M. Kayahan, “Hemşirelik öğrencilerinin şizofreniye karşı tutumları ve psikiyatri eğitiminin etkisi”, *Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi*, 2009, 27-34.

M. Yanık vd., “Tıp fakültesi öğrencilerinin depresyona karşı tutumları ve psikiyatri eğitiminin bu tutumlara etkisi”, *Psikiyatri Psikoloji Psikofarmakoloji (3P) Dergisi*, 2004, 101-108.

M. Yıldız vd., “Şizofreni hastaları, hasta yakınları ve majör depresif bozukluk hastalarında kendini damgalama”, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 2012, 1-7.

N. Bostancı, “Ruhsal bozukluğu olan bireylere yönelik stigma ve bunun azaltılmasına yönelik uygulamalar”, *Düşünen Adam*, 2005, 32-38.

N. Kocabaşoğlu ve S. Aliustaoğlu, “Stigmatizasyon”, *Yeni Symposium*, 2003, 190-192.

N.T. Oran ve F. Şenuzun, “Toplumda kırılması gereken bir zincir, HIV/AIDS stigmatı ve baş etme stratejileri”, *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 2008, 1-16.

Psikiyatrik Hastalıklar ve Damgalama

O. Çam ve A. Bilge, “Ruh hastalığına yönelik inanç ve tutumlar”, *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 2007, 215-223.

O. Çam ve D. Çuhadar, “Bipolar bozukluğu olan hastalarda işlevsellik düzeyi ve içselleştirilmiş damgalama arasındaki ilişkinin belirlenmesi”, *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 2013, 231-246.

Ö. Aydemir, “Bipolar bozukluğa yönelik tutumlar ve damgalama”, *3P Dergisi*, 2004, 61-64.

Ö. Sarı vd., “Influence of psychiatric label attached to a normal case on attitudes towards mental illness”, *Yeni Symposium*, 2005, 28-32.

P. Corrigan and R. Lundin, “Don’t Call Me Nuts”, *Recovery Press*, 2001, 228-234.

P. Hayward and J.A. Bright, “Stigma and mental illness; A review and critique”, *Journal of Mental Health*, 1997, 345–354.

R. Nicholas, “Stigma, discrimination, social exclusion, & mental health- A Public health perspective” in *Routledge handbook in global public health*, Richard P. and Marni S., (London & New York: Routledge Taylor& Francis Group, 1stedition 2011), 394-399.

S. Coşkun ve N.G. Caymaz, “Bir kamu ve özel psikiyatri hastanesine başvuran hastaların içselleştirilmiş damgalanma düzeyi yönünden karşılaştırılması”, *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 2012, 121-1.

S. Özkan, Kronik Psikoz. İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi Hasta Okulu, http://www.frntr.com/saglik_makaleleri/1209527_sizofrenide_damgalamayi-azaltmak-pdt.html, 2009, Erişim 17.12.2015.

S. Ünal vd., “Üniversite öğrencilerinin ruhsal hastalığa yönelik inançları”, *Düşünen Adam*, 2010, 145-150.

Cumhur Avcil, Hüseyin Bulut, Gökben Hızlı Sayar

S.Y. Birdoğan ve O.E. Berksun, “Tıp fakültesi 1. sınıf ve 6. Sınıf öğrencilerinde psikiyatrik hastaya yönelik tutumlar”, *Kriz Dergisi*, 2002, 1-7.

Y. Savaşır, “Toplumun ruh hastalığına karşı tutumlarının bilinmesinin önemi ve bu konuda uygulanan bir araştırma”, *VII. Milli Nöro-Psikiyatri Kongresi Bilimsel Çalışmaları*, 1971.

Marka İletişiminde, Yeni ve Sosyal Medyada İçerik Yönetimi

Content Management In Brand Communication, New Media and Social Media

Saadet UĞURLU^(*)

Özet

Hızla değişen ve yayılan bilgi iletişim teknolojileri, marka iletişiminin uygulamalarında ve iletişim sistemlerinde köklü dönüşümlere neden olmaktadır. Çalışma, yeni medya araçlarıyla, bireylerin mecra olmaları ve bu alanda kullanılan, değişen 'Marka İletişimi'ni ve değişen kitle iletişim araçlarına doğru içerik üretimini ele almaktadır. Günümüzde sosyal ve yeni medya; diyaloga dayalı, çift yönlü, etkileşimli iletişime izin veren yapısıyla, kitlelerin yönettiği yeni medya ve onların içerik yönetiminde değişimleri ortaya koymuştur. Bu çalışmada 2005-2015 yılları arasında farklı sektörlerde (inşaat, turizm, alışveriş merkezleri, perakende, sağlık, eğitim, vb.) yeni ve sosyal medyada kullanılan içerik yöntemleri gözden geçirilerek derlenerek, teorik inceleme ile nitel bir çözümleme yapılmıştır. Çalışmanın sorunsalı, eski medya ile yeni medyanın içerik hazırlanırken farklı yöntemler kullanıyor olmasıdır. İdeolojik ve marka iletişimi bağlamında; sosyal ve yeni medyaya yönelik olarak kullanabileceği yöntemler, sosyal medya içerik yönetimi, içerik üretiminin saptanması bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Halkla İlişkiler, Sosyal Medya, Marka İletişimi, Bütünleşik Pazarlama İletişimi, Dijital PR

(*) Yrd. Doç. Dr. Üsküdar Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Reklam Tasarımı ve İletişimi Bölümü Öğretim Üyesi. E-mail: saadet.ugurlu@uskudar.edu.tr

Abstract

Information communication technologies have been changed and spread rapidly so that they caused major changes in communication systems and applications of brand communication. This study discusses how new media turns individuals into medium, the changing face of brand communication and producing the right content for the mass media. In today's world, social and new media with their dialogue based two-way communication structure have showed the changes in content management and new media which is managed by the mass. In this study, a theoretical research with a qualitative analysis has been made by analyzing the content methods used in new and social media in various sectors (such as construction, tourism, shopping malls, retail, health, education etc.) from 2005 to 2015. The problematic of the study is that the old media and new media use different methods while creating content. In ideological and brand communication framework; methods which can be used in social and new media, social media content management, establishing the content production form the basic purpose of this study.

Keywords: *Public Relations, Social Media, Brand Communication, Integrated Marketing Communication, Digital PR.*

Giriş

Hızla gelişen teknoloji sayesinde, kullandığımız iletişim cihazları, akıllı cep telefonları, tablet, bilgisayar, akıllı TV'ler hem meca hem de veri bankaları olarak kullanılmaktadır. İnsanlar uygulamalarla, kendi gazetelerini hatta TV kanallarını oluşturarak, kendilerine sunulanları değil, kendi seçtiklerini izlemektedir. Beğendiklerini paylaşır, böylece çevrelerine yayıncılık yapmaktadır. Ekranlar arasındaki geçişin kolaylaştığı, cihazların birbiriyle haberleştiği bu bütünlük ortam esnekliğe, hıza ve interaktifliğe imkân sağlamaktadır. Cihazlar, bireyleri sistemin merkezine yerleştirdikleri için de insanların vazgeçilmezi haline gelmiş durumdadır.

Marka İletişiminde, Yeni ve Sosyal Medyada İçerik Yönetimi

Yeni medya ortamları açısından iletişim disiplinine baktığımızda, yeni bir iletişim anlayışının kurumlar açısından edinilmesi gerekliliği açıktır. Bu açıdan baktığımızda yeni medyanın içinde her kullanıcı ve her marka artık aynı zamanda bir yayıncıdır. Kurumlar bu anlayışı, online stratejilerinin içerisinde daha fazla analiz etmek zorunda kalmıştır. Çünkü hedef kitleleri artık klasik kitle iletişim araçları olan gazete, televizyon ve radyonun karşısında olmakla kalmayıp, kurumun yanında gönül bağı kurması gereken kitleler haline gelmiştir. Gelişen iletişim teknolojileri, insanları, internet ve sosyal medya ile anlık iletişim kuran, sevdiği markaları yücelten, kırıldığı markaları kitlelere şikâyet etmekten çekinmeyen kitleler haline getirmiştir. Bu durumda kurumlar yeni ve sosyal medyada belirlenen iletişim stratejisi içerisinde, hedef kitlelerle pozitif ve etkin iletişim kurmak için çaba sarfetmeye başlamışlardır. Hatta hedef kitlelerini kendi markalarının gönüllü elçileri haline getirmeye çalışmaktadırlar.

Elektronik devrimle beraber Web 1.0, Web 2.0, Web 3.0 olarak üç temel evreye ayrılarak; ‘İzle, katıl, paylaş, bütünleş’ sözcükleriyle bu dönem kullanıcıları giderek pasif izleyicilerden çıkıp aktif katılımcılara dönüşmüştür. Farklılıklarını şöyle özetleyebiliriz: Web 1.0’ın iletişim dili kurumsal olup, ziyaretçileriyle etkileşim olanağı sunmayarak, web sitesinin sahibiyle bağlantı kurmak isteyenlerin formlar doldurması, üye olması veya e-posta yoluyla haberleşmesi gerekiyordu. Web 2.0 (katıl, paylaş), 2000’li yıllarla birlikte kullanıcıların gücünün kendini hissettirmeye başladığı dönem olarak tanımlanabilir. Yazılım programlarındaki gelişme, bağlantı hızı ve kalitesinin artmasına paralel olarak internetin sunduğu imkânlar da çoğaldı. 1998’de doğan Google’ın kısa sürede milyarlarca dolarlık bir değere erişmesi, yatırımcıların sanal dünyaya karşı azalan ilgi ve inancının artmasını sağladı.

İnsanlar, sosyal bir varlık olduğundan birlikte olmaya ihtiyaç duyup; paylaşımları, beğenileri, özentileri, kıskançlıkları, merakları, zevkleriyle tüm iletişim süreçlerini ve kurallarını yeniden şekillendirmiştir. Dijital çağda, “müşteri odaklı” yerine “insan odaklı” bir bakış açısına sahip

Saadet UĞURLU

olmadan, etkin, verimli ve sürdürülebilir bir etkileşim kurmak imkânsız hale geldi. Bütünleşik pazarlama iletişim stratejisini toplumun ihtiyaçları üzerine kurmak ve fayda/değer sağlamak üzere temellendirmemiz zorunlu bir hal almıştır. Günümüz kurum ve firmaları, tüketici tanımı yerine “insan odaklı” strateji oluşturulmalı. Hedef kitle yerine de “hedefleri olan kitleler” olarak tanımlamalı. Günümüzde hedefleri olan kitlelere ulaşmada, onlarla doğru iletişim kurmanın yollarından olan dijital araçların ön plana çıkmasının temelinde ise insanların birlikte olma ihtiyacı yatmaktadır.

Marka iletişiminin stratejisi ve süreci yukarıda bahsettiğimiz değişimden etkilenmiş, geleneksel anlayış yerine interaktif anlayışa yönelmiştir. İnteraktif halkla ilişkiler anlayışının doğması da internetin hayatımıza girmesi ile başlamıştır. Geleneksel kitle iletişim araçlarına internet ile beraber yeni araçlar katılmıştır (e-mail, web site, video, blog, mobil, vb.). Her geçen gün değişen bu gelişime firma ve markaların ayak uydurması, zorunlu bir hal almıştır. Geleneksel pazarlama iletişim anlayışına internetin katkısı ile daha etkileşimli, stratejik iletişim yönetimi anlayışı yerleşmiştir. Kitle iletişim araçlarının bütünleşik pazarlama iletişimde gerek içerik oluşumunda, gerek farklı disiplinlerin iç içe geçmesi nedeniyle çoklu kullanımı, ölçümlenebilen, etkileşimi aktif olan araçların geleneksel kitle iletişim araçlarından farklı olarak; kendi medyasını, kendi gündemini oluşturan kurum, kuruluş, marka ve kişilerin medyası haline gelmiştir. Onların medyası ile marka yönetimi ve pazarlama iletişimi sağlanmaktadır. Sayısı belli olmayan mecralar dünyasında hedef kitleye ulaşabilmek ve olumlu izlenimler bırakabilmek hiç de kolay olmayabilir. İnternet kanalıyla gerçekleştirilen iletişimin en önemli avantajlarından bir tanesi, kitle iletişim araçlarında eşik bekçilerinin yerine getirdikleri filtre işlevinin, web siteleri aracılığıyla gerçekleştirilen iletişim açısından geçerli olmaması ve kontrolünün kurumun elinde bulunmasıdır.¹ Günümüzde kitleleri yöneten medya yerine hem kitlesel hem bireysel iletişim imkânı sunan, kitlenin yönettiği medyadan bahsedebiliriz.

1 Filiz B. Peltekoğlu, *Halkla İlişkiler Nedir?*, (İstanbul: Beta 2012), s.313.

Kitle İletişim Araçlarına Tarihsel ve Kuramsal Bakış

Toplumlar asırlar boyunca bir dizi devrimler yaşamıştır. 1950'lerin ortasında iyice görülmeye başlanan devrimlerin ilki elektronik devrimi, ikincisi ise bilgisayara dayalı bilgi devrimidir. Elektronik devrimi, Batı kültürünü makine çağından “İletişim Çağı”na götürürken; bu, değişik ekonomik ve siyasal ilişkilerdeki değişikliklerle toplumsal tutumlar, inanç sistemleri ve kuruluşlardaki köklü değişiklikleri beraberinde getirmiştir. İletişim tarihi sadece günümüz medya teknolojilerinin tarihinden ibaret değildir. İnsan, temel bir iletişim gücü olarak varlığını sürdürebilmek ve geliştirebilmek için kendisiyle, doğayla ve diğer insanlarla iletişim kurmuş; bu ise insanın kendisinin, doğanın ve toplumun dönüşümüne katkı yapmıştır. İnsanın bilinci sadece birey ile onu çevreleyen doğa arasındaki ilişki değil, toplum ile çevresi arasındaki ilişkinin bireyde yansıyan toplumsal bir imgesidir. İnsanın içinde yer aldığı toplumsal ilişkilerin tümü insanın duyumlarını düzenleyen kavramsal ve kuramsal çerçeveyi (yani dilini) biçimlendirir.²

Harold Adam Innis ve Marshal McLuhan gibi düşünürler, insanların kullandığı iletişim teknolojilerini toplumsal ve ekonomik yapının temel belirleyicisi olarak kabul eder. Farklı dönemlerde egemen olan farklı iletişim teknolojileri, toplumların nasıl örgütleneceğini belirler. Teknoloji her zaman içeriği belirler. McLuhan'a (1967) göre, kitle iletişim araçlarının gelişimi ile dünya, küresel büyüklükte bir köye dönüşmüştür.³ Böylece dünya küçülmüş ve birbirine bağlanmıştır. Uydu haberleşmesinin gelişmesi zaman ve mekân farklarını ortadan kaldırmıştır. Psikolog Elihu Katz'ın “*Kullanımlar ve Doyumlar*” yaklaşımına göre insanların toplumsal ve psikolojik kökenli ihtiyaçları vardır. İnsanlar belirli medya içeriklerini tüketerek ihtiyaçlarını giderirler. Bu yaklaşım ilk dönem etki araştırmalarının aksine izleyici ve tüketicileri pasif konumdan çıkararak onlara belli bir düzeyde aktiflik atfeder.⁴

2 G. Thomson, *İnsanın Özü*, çev: Celal Üstel, (İstanbul: Payel Basım 1976), s.22.

3 Akt. Levent Yaylagül, *Kitle İletişim Kuramları*, (Ankara: Dipnot Basım 2013), s.70

4 A.g.e s.72.

Saadet UĞURLU

Tarihsel süreç içerisinde geliştirilen çeşitli teknolojik araçlarla yüze iletişimin yanı sıra teknolojiyle aracılanmış iletişim tarzları da geliştirmişlerdir. Bunlar, yazılan bir mektuptan, çekilen bir telgraf ya da faksa, dinlenen bir radyo programından, izlenen bir televizyon programına ya da sinema filminden gönderilen bir e-posta mesajına kadar değişir. Teknoloji kendi başına bağımsız bir değişken olarak alınmaz. Ancak zaman ve mekânın örgütlenmesini sağlayan üretim tarzı ile ilişkilendirildiğinde anlam kazanır.⁵ Kitle iletişimin gelişmesi bilimsel alandaki başka gelişmelerin oluşturduğu bir temel üzerine kurulmuştur. McLuhan'a göre, insan eliyle oluşturulmuş bütün yapılar; dil, yasalar, fikirler ve varsayımlar, aletler, giysiler ve bilgisayarlar, insan bedeninin uzantısı olarak görünür.⁶

Böylelikle tarihsel süreçte tüm kitle iletişim araçlarının, toplumun ve bireyin kendi ihtiyaçları doğrultusunda ve yenilikleri içerisine dahil ederek geliştirilen kültürel keşifler olduğu söylenebilir. Radyo ve telefon kulağın uzantıları, film ise başlangıçta hem kasların hem sinir sisteminin uzantısı olmuştur. En sonunda beynin bir uzantısı olarak bilgisayar ortaya çıkmıştır. Stonier, bilgisayarı insanın nörolojik yeteneklerinin uzantılarını sağlamak olarak tanımlamıştır.⁷ Teknolojinin işlevi her zaman, insanların yeteneklerini geliştirmek olmuştur. Sanayi Devrimi, insanların kaslarının uzantısı olan aygıtlarla ilgilenmiştir. Elektronik Devrimi, insanların sinir sistemlerinin uzantısı olan aygıtlarla ilgilenmektedir.

1440 yılında Gutenberg'in geliştirdiği ilk matbaayla birlikte, bilginin kâğıt üzerinde çoğaltılması ve dağıtılması artık mümkün olmuştu. Bilgi çoğaldıkça öğrenen ve bilinçlenen toplulukların sesi daha güçlü çıkar oldu, aynı fikirde olan farklı kitleler bir araya gelmeye başladı. Birbirlerine güç oldular. Sosyolojik değişimlerin nedeni de sayılabilecek matbaa, diğer

5 A.g.e., s.17.

6 Marshall McLuhan ve Bruce R.Povers, *Global Köy*, çev. Bahar Ö.Düzgören, (İstanbul: Scala Yayın 2001), s.123.

7 Tom T. Stonier, *The Communicative Society*, çev. Nur Nirven, IPRA-HDD Altın Kitap 5: *İletişim Toplumu*, (İstanbul: Rota Yayınları 1998), s.15.

yeniliklerle beraber 14. ve 17. yüzyıl arasında önce Avrupa'nın yapısını değiştiren reform sürecini ve diğer ülkelerin de değişimini hızlandıran temel unsurlardan sayılabilirler. Çünkü bilginin belli bir sınıf gözetmeden toplumun her kesimine kadar ulaşması feodal dönemin sonunu hazırladı. İnsanlar öğrendikçe daha fazla bilgi üretti; kültür oluşturdu, daha özgür yaşamak ve eşit haklar istedi. Günümüzdeki e-devrim süreci de önce elektronik, internet, dijitalleşme ile bilgi üretimi ve paylaşımı parmağınızın ucunda ve çok hızlı. Dünyanın bir ucunda gerçekleşen herhangi bir konudan, evimizde gerek bilgisayar gerekse de mobil cihazlarımızdan anında haberdar olabiliyoruz. Bilgiye erişimdeki özgürlük, toplumu daha da güçlü kılmaktadır. İnternetin daha geniş kitlelere, daha hızlı ve daha etkili biçimde erişebilme olanağı sağlaması iletişim uygulamaları için de bu aracı kaçınılmaz kılmıştır. Oysa yeni iletişim teknolojilerinin bu uygulamaları nasıl ve ne amaçla değiştirdiği sorusu henüz yanıtlanmış değildir. Bilgiye erişiminin değil, onu kullanabilmenin önem kazandığı bir dönemin başladığı vurgulanmaktadır.⁸

Manuel Castells yeni medyanın gelişiminin sonuçları arasına medya iletilerinin çeşitlenmesi ve sermayenin yeniden yapılanmasını koymuştur. “Enformasyonizm” daha bilgi-temelli ve daha az hiyerarşik yapılar aracılığıyla kuruluşların artan bir esneklik kazanmasını sağlamıştır.⁹ Gelecek, insan çeşitliliğini bastıran, kitle yönelimli, homojen bir kültürden çok, rekabet üstünlüğünün ürün farklılaştırma ve izleyici bölümlere yoluyla kazanıldığı, çeşitlilik gösteren bir popüler kültürün yönetiminde olacaktır. Castells’e göre, “Biz küresel bir köyde değil; küresel olarak üretilip yerel olarak dağıtılan, kişiye özel kulübelerde yaşamaktayız” tanımındaki gibi küresel olarak üretilip yerel olarak dağıtılan, kişiye özel mesajlarla “toplumsallık” daha da gelişmektedir.¹⁰ Böylelikle kitle iletişim

8 Filiz Balta Peltekoğlu, *a.g.e.*, s.307.

9 Manuel Castells, *Information Technology, Globalisation and Social Development*, UNRISD Conference On Information Technologies and Social Development, Plais des Nations, Cenova, 22-24 Haziran 1998, Akt. Levent Yaylagül, *a.g.e.*, s.311.

10 Manuel Castells, *The Rise of the Network Society; The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume 1*, (Blackwell, Oxford 1996), Akt. Levent Yaylagül, *a.g.e.*, s.315.

araçlarıyla küreselleşen tek bir köy haline gelen bu dünya düzeninde, iletişim araçlarının etkileşimiyle bilgi ve ileti aktarmanın yanı sıra, tüketicinin kendi istek ve davranışlarını da interaktiflik ve veri kullanımlarıyla çözümlene ve ona göre üretime geçmesiyle birlikte yeni iletişim teknolojileri araçlarıyla beraber tüketici artık üretici de olmuştur.

Ünlü Amerikalı gazeteci Thomas Friedman 2004'te yayınlanan "*The World is Flat- Dünya Düzdür*" kitabında, internetin dünyayı düzleştirmekte olduğuna dikkat çekmiştir. Burada kastedilen şey, internetle beraber coğrafi sınırların kalkarak, kıtaların birleşmesi, mesafelerin azalması, milyarlarca insanın birbiriyle artık iletişime girebiliyor olması sonucunda "küresel köy" tanımının gerçekleşmesidir.¹¹ Diğer taraftan kitleleri yöneten mecra bir yandan da kitlenin yönettiği bir mecra haline geldi. Küçük bir cep telefonuyla, dünyanın uzak bir ülkesinde bir haber yakalayan bir kişi, bunu internette yayınladığında tüm basın kuruluşlarını atlatan bir muhabire dönüşebiliyor. Saniye bazında içerik üretiminin zorunlu hale geldiği ortamda haberler, saniye bazında güncellenmektedir.

Marka İletişiminde Yeni Akım: Dijital Pazarlama İletişimi

Geleneksel mecraların yanına eklenen dijital enstrümanlar pazarlama iletişimini de büyük ölçüde değiştirmiştir. Geleneksel mecralarda çalışmaya alışan firmalar ve ajanslar açısından yeni bir dönem başlamıştır. Artık devasa bütçeler gerektiren televizyon ve yazılı basın reklamlarının yerini daha mütevazı rakamlarla çok daha etkili sonuçlar yaratabilecek dijital ve sosyal işler almıştır.

İnternette önce pazarlama, markalama ve reklamdan ibaretti ve fark edilmeye bağlıydı. Tek yönlüydü ve sadece ürün satmaya yönelikti. İletişim, medya ve planlamacılar ile yapılıyordu ve pazara doğrudan ulaşmak mümkün değildi. İnternet kuralları değiştirdi. Şimdi artık hedef kitlenin duymak istediği mesajları pazarın en küçük dilimine bile ulaştırmak

11 Thomas L.Friedman, *Dünya Düzdür*, (İstanbul: Boyner Yayınları 2006).

Marka İletişiminde, Yeni ve Sosyal Medyada İçerik Yönetimi

mümkün. Reklam için büyük para harcamadan tüketiciye ulaşmak için başka fırsatlar doğuyor. İnsanların dikkatini doğru içerik ve doğru reklamlarla çekmeyi başarmak gerekiyor. Hatta tüm araçları çoklu kullanım ile en etkin ve efektif kullanabilmek imkânı da mevcut.

Yeni, hızlı gelişen, çabuk eskijen ve çokça tüketilen bir medya ortamıyla karşı karşıyayız. Her ne kadar çok büyük bütçeler gerektirmiyor olsa da hiçbir firmanın ya da markanın ne zaman ne de para kaybetmeye tahammülü olmadığından; dijital pazarlama iletişiminin birbirinden farklı bir içerik ve farklı bir işleyişe sahip platformlarını; etkili, verimli, karlı bir şekilde kullanması gerekiyor.

Türkiye'nin tek kanallı televizyonunun ulaştığı geniş kitlelere tek bir mecradan ulaşmamız artık çok zor. Her geçen gün kitlelere ulaşan mecraların sayıları artmaktadır. Yeni mecra hızla geleneksel olabiliyor. Ya da geleneksel ve yeni mecralar birleşme gösterebiliyorlar. Tek başına ya da çoklu kullanımlara en uygun olan günümüzün dinamik, interaktif mecrası ise dijital ve yeni medyadır. Dijital pazarlama, geleneksel (gazete, televizyon, radyo, dergi, vb.) mecraların dışında internetle beraber gelen dijital teknolojinin ürettiği mecraların kullanımlarıdır. İnternetin doğuşuyla başlayan yeni medya yeni mecralar aynı hızla pazarlamada kullanılmaya başlanmıştır. Pazarlama iletişiminde doğru kitlelerin saptanması onların tutum, kanaat ve davranışlarını belirlemeyi onlara ulaşabileceğimiz doğru mecraların bulunmasını ehemmiyetli kılmıştır. Dijital pazarlama uygulamalarına banner, video, e-posta, SMS, MMS, Mobil, Blog, web, yer imleri vb pek çok örneği verebiliriz.

Dijital pazarlamayı W.L. Neuman'a göre, coğrafi uzaklıkları bir engel olmaktan çıkaran, iletişimin gücünden çok büyük artışlar ortaya çıkaracak, iletişim hızının artması için olanaklar yaratacak, interaktif iletişim için çeşitli imkânlar sağlayacak, birtakım bağımsız iletişim yöntemlerinin birbirleriyle ilintilendirilmesinin önünü açacak gelişmeler olarak tanımlayabiliriz.¹²

12 Akt., İzzet Bozkurt, *Pazarlama İletişiminde Sihirli Dokunuşlar*, (İstanbul:Mediacat 2013), s.178.

Saadet UĞURLU

Bütünleşik pazarlama iletişimi Bozkurt'a göre, artık pazarlama, televizyon ve radyo gibi geleneksel araçlarla geniş, heterojen ve kimliği belirsiz hedef kitlelere hitap etme biçimini, geribildirim almanın çok daha kolay ve kesin olduğu yöntemlere dönüştürmüştür. Bu durum bireysel tepkinin öneminin artmasına bağlanabilir. Başka bir deyişle, tek yönlü pazarlama, yerini interaktif ve ölçülebilir süreçlere bırakmaya başlamıştır.¹³ Dijital pazarlama iletişimi, halkla ilişkilerle birçok farklı alanda kesiştirdi. Son yıllarda çıkan dijital mecraların iletişim yönetiminde ve uygun içerik üretilmesinde ortaya yeni kavramlar da çıkmıştır. Medya yakınsaması ve veri tabanlı pazarlama ya da müşteri deneyimi yönetimi de bütünleşik pazarlama iletişiminde temel disiplinler haline gelmektedir.

Firma ya da markaların farklılaştırılmasında kullanılan tüm argümanlar gibi dijital mecraların sebep ve sonuç ilişkileri mutlaka önceden planlanmalıdır. Dijital mecralar stratejinin en rahat kullanıldığı alanlardır. Etkileşim ve diyaloga açık bir iletişime olanak sağlaması beklenen yeni medyanın da bu geleneksel anlayış içinde uygulanmaya çalışıldığı gözlemlenmektedir. Halkla ilişkiler, dijital zeminde etkinliği günden güne artan; ağızdan ağıza, sosyal pazarlama ve mobil pazarlama ile aynı uyumda, her mecraya uygun içerik oluşturarak daha etkin kullanılmaya başlanmıştır. Hatta iletişim stratejileri artık yıllık planlanan bütünleşik pazarlama iletişiminin bir parçası haline gelmiştir.

Dünyanın hızlı değişimi, finansal kriz, yoksulluk, işsizliğin artması, çevresel değişim iklim değişikliği, vb. nüfus artışı ülkeleri ve firmaları bakış açılarını değiştirmek zorunda bırakmıştır. Teknolojik ve mekanik bir dünyadan internet, bilgisayar, cep telefonları ve sosyal medyalı dijital bir dünyaya değişim; üretici ve tüketicilerin davranış biçimlerini ciddi biçimde etkilemiştir. Modern pazarlamanın duayen ismi Philip Kotler, Pazarlama 3.0 kitabında; katılım ve işbirliğine dayalı bu yeni çağda, iş dünyasına şekil veren kuvvetlerle beraber yeni kurallar açıklamıştır.

13 A.g.e., s.182.

Kotler’ a göre¹⁴, son altmış yılı içinde pazarlama, ürün-merkezli (Pazarlama 1.0) olmaktan tüketici-merkezli (Pazarlama 2.0) olmaya yönelip son olarak da şirketlerin odak noktalarını ürünlerden tüketicilere ve insanlığın karşı karşıya kaldığı sorunlara doğru şekillendirmeye başlamıştır. Pazarlama 3.0, şirketlerin tüketici-merkezli olmaktan insan-merkezli olmaya doğru kaydıklarını ve karlılığın kurumsal sorumlulukla dengelendiği bir aşamaya geldiğini vurgulamaktadır. Pazarlama 3.0 kitabında Kotler, değere dayalı pazarlama çağının doğuşuna tanıklık ettiğimizi, insanları sadece tüketici olarak görmek yerine, onlara aklı, kalbi ve ruhu olan ‘insanlar’ olarak yaklaşılması gerektiğini belirtmektedir. Aslında insanların ve tüketicilerin kendi geleceklerini, kendi kaygılarını firmalarla işbirliği yaparak beraber çözüm bulmaya yöneldiklerini bunu da sosyal medya ve ağlarla yaptığını günümüzde birçok örnekte görmekteyiz. Tüketiciler artık seçtikleri ürün ya da hizmetlerin sadece işlevsel ya da duygusal tatminlerini aramıyorlar, genel anlamda insan ve toplumun ruhunu tatmin etmesini ve daha yaşanabilir bir dünya istiyorlar.

Sosyal medyanın yükselmesiyle kendini daha da gösteren katılım çağında; haberleri, fikirleri ve eğlenceyi insanlar yaratır ve insanlar tüketir oldular. Yeni dalga teknoloji insanların, tüketiciden üretici-tüketiciye dönüşmesini mümkün kılmaktadır. Kotler bu gelişmeyi iki başlık altında toplamıştır:

1. Anlatımcı Sosyal Medya: Sosyal medyanın giderek daha da anlatımcı bir özellik kazanmasıyla, tüketicilerin görüş ve deneyimlerini aktararak diğer tüketicileri etkileme gücü de artmaktadır. Düşük maliyetli ve tarafsız olduğu için sosyal medya, pazarlama, iletişimin geleceği olarak görülmektedir. Böylelikle alacağımız ürün ya da hizmetleri satın almadan önce edinilen müşteri deneyimi, görüşleri sitelerden okunarak satın alma kararını etkileyebiliyor. Ya da bunun tam tersi şirketler, ürün ya da hizmetlerini piyasaya çıkarmadan hedef kitlelerini sosyal ağlar vasıtasıyla

14 Philip Kotler, Hermann Kartaya, Iwan Setiawan, *Pazarlama 3.0*, çev: Kıvanç Dündar, (İstanbul: Optimist 2010), s.9

Saadet UĞURLU

gözlemleyerek ürün-tüketici reaksiyonunu test etme imkânı bulabiliyor. Halkla ilişkilerin çift yönlü iletişimi, dijital ve sosyal ağlarda etkileşiminin sağlanabilmesi açısından dikkat çeken bir mecra haline gelmiştir ve bu durumun uzun vadeli olacağına inanılmaktadır. Bloglar, Twitter, Youtube, Facebook, vb

2. *İşbirlikçi Katılım*: Katılımlarda anlatımların yanı sıra işbirlikçi olarak kullanılmasıyla da sosyal medya farklı bir mecra olma özelliğini devam ettirmektedir. İlklerden olan Wikipedia ile başlayan işbirliği katılımlarında ayrıca gönüllülük esasına dayandırılarak kişilere mecra yöneten kişi olma hakkı verilmektedir. Türkiye’de de Ekşi sözlük ve benzeri çeşitli forumlarda kişiler yeri geldiğinde editör, yeri geldiğinde ürün ya da hizmeti tanıtan köşe yazarları olarak referans noktası olabilmektedirler.

Günümüzde firma ve markalar “Bağlan ve Geliştir” stratejisi kullanarak pek çok yeni ürün geliştirmişlerdir. Tüketim görüşlerini alarak aynı zamanda “Duygusal Pazarlama” da yapmaktadırlar. Tüketiciler artık tek değil birbirleriyle bağlantılı, bilinçli, bilgi sahibi, araştırmacı, sorgulayıcı, aktif ve geribildirim yüksek bireylerdir.

Pazarlama literatüründe “İlk Karar Anı Teorisi”ne (First Moment Of Truth-FMOT) göre, reklam mesajıyla karşılaştığımızda bir ihtiyacımız tetikleniyor, ikinci aşamada markete gidiyoruz, raftaki ürünle karşılaşıyoruz ve hali hazırda ikna olduğumuz için satın alıyoruz. Sonra eve gidip kullanıyoruz ve reklamdaki vaat doğru mu bakıyoruz. Hayatımıza yeni medya entegre olmadan önce karar anı, ilk aşamada ilgi çeken, ikinci aşamada dağıtım noktası yani rafa yönlendiren ve üçüncü aşamada deneyimi idi. Shopper Sciences şirketi ve arama devi Google tarafından gerçekleştirilen çalışmaya göre artık bu karar anı teorisi değişti: FMOT, Zero Moment of Truth-ZMOT’a (Anlık Karar Anı) dönüştü. Tüketiciler herhangi bir ürünü duyduklarında ilk tepkileri “Bir internete bakayım/araştırayım” oluyor.¹⁵

15 https://ssl.gstatic.com/think/docs/2012-zmot-handbook_research-studies.pdf
ZMOT - Ways to Win Shoppers at the Zero Moment of Truth, Google Inc., Haziran 2012, s.7

Cep telefonları ya da PC'lerinden bilgiye eriştikleri o karar verme anını yakalamak çok önemli. Buna “Zero Moment of Truth” deniyor. Artık reklamı gördüğümüz andan itibaren ihtiyacımız tetiklendiyse internette araştırıyoruz, ürünü kullanan diğer kişilerin yorumlarını okuyabiliyoruz. İkna olup, satın alıp, kullandıktan sonra ürünle ilgili fikrimiz olumsuzsa bunu yine internette paylaşıyoruz ve başka birinin “raf” aşamasını yok edebiliyoruz. Bugün hedef kitleyle iletişimde olmak, tek bir kanaldan mesajlarla sınırlı değil. Onlar sizinle iletişim kurmak istediklerinde onlara cevap verebiliyor olmanız gerekli. Sadece firmanın istediği zaman değil, hedef kitlenizin istediği zaman.

Müşterilerin kendi aralarındaki konuşmalara reklamlardan daha fazla güvendiğini gören kuruluşlar, sosyal mecrada kendilerine yer açmaya çalıştılar ve internet reklamlarına ağırlık verdiler. Böylece, internetin geleneksel mecralardan aldığı pay da düzenli olarak arttı. Mecra bazında global reklam harcamalarına bakarsak; Zenith Optimedia verilerine bakıldığında, 2005 yılında televizyon, gazete, dergi, radyo ve açık havadan sonra dünyanın en büyük altıncı reklam mecrası olan internet, bugün itibarıyla bu sıralamada ikinciliği aldı. İnternet, 2013 global reklam harcamalarından yüzde 20,6'lık pay almayı başardı. Bu oranın 2016'da yüzde 26,6'ya ulaşması yine tahminler arasında. Dünya çapındaki reklam harcamalarının 2014'te yüzde 5,3; 2015'te yüzde 5,8 artması ve nihayetinde 2016 yılında 2013'e nazaran yüzde 3,6 yükselmiş olması bekleniyor.

Yeni ve Sosyal Medyada İçerik Yönetimi

Teknolojinin gelişimiyle birlikte ileri teknolojik özelliklere sahip tüketici elektroniği ürünleri sahipliğinde yıllar içinde yükseliş gözlemlenmektedir. Cep telefonunun gücünün artmasıyla beraber hayatımızdaki önemli rolü de giderek artırıyor. Hızla gelişen teknoloji sayesinde, cihazların kendileri birer mecra haline geldi. Hatta var olan mecralar akıllı cep telefonları, tablet, bilgisayar, akıllı TV, veri bankaları haline geldiler. İnsanlar, uygulamalarla, kendi gazetelerini hatta TV kanallarını oluşturarak, kendilerine sunulanları

Saadet UĞURLU

değil, seçtiklerini izliyorlar, beğendiklerini paylaşıyorlar, böylece çevrelerine yayıncılık yapıyorlar. Ekranlar arasındaki geçişin kolaylaştığı cihazların birbiriyle haberleştiği bu bütünleşik ortam, esneklik, hız ve interaktiflik imkân sağlıyor. Cihazlar, bireyleri sistemin merkezlerine yerleştirdikleri için de insanların vazgeçilmezi haline geldiler bile. Yeni nesil internet ve bilgisayarın, elektrik ve su gibi doğal ihtiyaç olarak görüldüğünü uzmanlar aktarmaktadırlar.

Yöntem: Bu çalışmada 2005-2015 yılları arasında farklı sektörlerde (inşaat, turizm, alışveriş merkezleri, perakende, sağlık, eğitim, vb.) yeni ve sosyal medyada kullanılan içerik yöntemleri gözden geçirilerek derlenerek, teorik inceleme ile nitel bir çözümleme yapılmıştır. Çalışmanın sorunsalı, eski medya ile yeni medyanın içerik hazırlanırken farklı yöntemler kullanıyor olmasıdır.

Yeni Nesil Medya Planlaması: Kazanılan medya/satın alınan medya/sahip olunan medya günümüzde, iletişim planlarının çok katmanlı ve esnek olarak hazırlanmasını ve kullanıcıların tepkilerine göre sürekli güncellenmesini gerektiriyor. Etkili sonuçlar elde etmek için medya planlarını satın alınan, sahip olunan ve kazanılan medya olmak üzere ayıran Karahasan'a göre, geleneksel pazarlamada satın alınan medya, dikkati satın almak üzerine kuruludur¹⁶; gazete, televizyon, radyo ve açık hava mecralarının dilimlerinin satış ve pazarlaması temellidir. Sahip olunan medya, bir şirketin satış noktaları, taşıtları, kurumsal yayınları, blog, web sitesi gibi müşterilerle doğrudan iletişim kurabileceği çok değerli mecralardır. Bu alanların kontrolü tümüyle firmaların kendisindedir. Kazanılan medyada ise kullanıcılarımızın paylaşmaya değer buldukları malzemeleri büyük bir süratle yayabileceğini hesaba katarak üretebileceğimiz içeriğin, insanların yaşamlarına girebilecek malzemelerle donatılmasıdır.¹⁷ Şirketlere ait sahip olunan ya da satın alınan her tür medyanın kazanılan medyaya dönüştürülmesidir.

16 Fatoş Karahasan, *Taşlar Yerinden Oynarken*, (İstanbul: Doğan 2012), s. 239.

17 A.g.e., s: 245.

Marka İletişiminde, Yeni ve Sosyal Medyada İçerik Yönetimi

Yeni medyalar, asıl medyanın içerik üreten alanı olduğu gerçekliğini yansıtmaktadır. Araçların doğru kullanım alanı, özelliklerinin kavranmasının yanı sıra uzun soluklu ve etkin şekilde kullanımı için veri toplama ile ölçümleme, en önemli konulardandır.

1. Sosyal Medya Kullanımı. Sosyal CRM/Sosyal Reklamlar: Günümüzde yeni medyanın altında yeni bir oluşum bulunmaktadır. Bu yeni oluşum “Sosyal Medya” olarak adlandırıldı. Sosyal medya teknolojilerin ve uygulamaların insanların fikirlerini, algılarını, deneyimlerini, öngörülerini çevrimiçi olarak paylaşılmasıdır (videolar, bloglar, müzikler, fotoğraflar ve haberler vb.).

2. Mobil Kullanımı: Cep telefonu ve tabletler, iPad, android içerisinde birçok farklı özellikleriyle tüketicilere özgürlüğü, eğlenceyi beraber sunabilme imkânı yüzünden, her gün satın alma oranları ve günlük kullanım süreleri hızla artmaktadır. Marka ve firmalar da tüm dijital reklam unsurlarını, tablete özel versiyonlar hazırlayarak, mobil kullanıma önemiyet verdiklerini göstermektedirler. Daha çok çoklu kullanım olarak da karşımıza çıkmaktadırlar. Tabletler, uygulamalar arttıkça reklam veren firmalar tüketicilerin dokunma, sallama, ses gibi yeni ve eğlenceli interaktif özelliklerle dikkatini daha fazla çekerek, uygun markaların hedef kitleleri için yepyeni deneyimleri beraberinde getirecek gibi gözükmektedir.

3. Lokasyon Bazlı Pazarlama: Tüketicilerin bulunduğu yere göre içerik gösterimi diyebiliriz. Günümüzde birçok AVM ve perakende noktasında gezerken cep telefonunuza gelen mesaj ile size kurum içerisinde bir ikram, indirim, fırsat mesajı gönderilebiliyor.

4. Entegre Kampanyalar/Dijital Reklamlar: Kullanıcıların davranışları da sahip oldukları cihazlara göre değişiyor. Önceden televizyon izlerken sadece programa odaklanırken artık bir yandan sosyal ağ hesabımıza göz atıyor, maillerimizi kontrol ediyor ve hatta tabletlerimizden aynı anda başka bir programı daha izlemeyi tercih ediyoruz. Mobil cihazlar taşınabilir olduklarından kullanıcıları da çoklu davranışlar (multi-tasking)

Saadet UĞURLU

göstermeye itiyor. Reklam verenler de dijitalde reklamlarını çoklu biçimde kullanmaktadır.

5. *İnternette Çevrimiçi Video ve İnternet TV*: Günümüzde hemen hemen herkesin elinde bir video kaydedici bulunmaktadır. Online video ile içerik yaratmak ve paylaşmak artık çok kolay. Yeni uygulamalarla video paylaşımı daha da artacaktır. Youtube ve benzeri platformlar reklam verenlerin de ilgisini şimdiden çekti ve reklam kullanımını da artık mümkün kıldı.

6. *E-Ticaret*: İnternet ve pazarlamanın satış amaçlı bulunduğu, pazarlamanın başarısının ölçüldüğü gelir sağlama çabaları ve satış çalışmalarının birebir yapıldığı noktadır. Yüz yüze ve telefon ile satıştan hemen sonra yapılan bilişim ve bankacılık sektörünün özel düzenlemeleriyle gelişen bu alan şu anda her noktada görülmektedir. Bazen uygulama indirirken bazen de beğendiğiniz ürünü mağazası yerine yine markanın kendi e-mağazasından kredi kartı ile yapılabileceği gibi, sadece alışveriş konseptli internet sitelerinden de kolaylıkla yapabiliyoruz.

7. *Oyunlaştırma*: Artık biz onları değil oyunlar bizi yönetiyor. Kariyerimiz, kişiliğimiz ne olursa olsun herkese uygun her daim elimizde bir oyun var. Oyun mekanizmasıyla pazarlamada müşteri ilişkileri yönetiminde puan, ödül, veri paylaşımlarıyla istediğiniz hedefkitle ile birebir etkileşimdesiniz. Firmalar kendilerine özel oyunlar da tasarlamaktadırlar. Ya da firma logolarını seçtikleri oyun içerisine dahil edebiliyorlar.

8. *Google Adwords/Display/Plus+*: Temmuz 2011’de hayatımıza giren Google Plus, ilk bir ay içerisinde 25 milyon kullanıcıya ulaşmış sosyal ağımız oldu. En önemli özelliği, arama motoru reklamcılığı ile sosyal medya pazarlamasını birleştirmesidir. Bu sayfaların markalara sağladığı avantajların başında ilgili anahtar kelimelerle doğal arama sonuçlarında yukarıda çıkma özelliği mevcuttur. Ayrıca Adwords reklamlarını da aynı panelden yönetme pratikliği ve analistleri de hizmet kapsamındadır. Bunun yanında markanın Hangout fonksiyonuyla kendi çevresiyle görüntülü chat yapabilme özellikleri de cazip noktalardandır. Google Reader’ın da Plus

içine entegre edilmesiyle arama, bilgi ve haber medyası daha sosyal bir hale gelmektedir.

9. *Veri Yönetimi*: Geniş ve karmaşık veri yönetimi önümüzdeki dönemin yükselen trendi gibi görülmektedir. Etkin pazarlama programlarını hayata geçirmek için tüketici verilerini iyi işlemek, sağlam hedefleme taktikleri geliştirmek çok önemlidir. Türkiye’de bu çalışmalar inşaat alanında yapılmış, çok kısa zamanda da çok verimli sonuçlar alınmıştır.

10. *Tekrar Hedefleme ve Çevrimiçi Davranış Analizi*: Lokasyon, demografik, ses grubu, satın alma davranışları kişinin webde dolaşmasına, sosyal medya ve e mail davranışlarına göre yerleştirilen çerezlerle yönetilebilmektedir.

11. *Bulut*: Kişiyi özel veri, müzik ve dosyaların sonsuz bir dijital platformda saklanması, arşivlenmesi ve istediğiniz zaman kullanımını mümkün kılmaktadır.

12. *Bloglar*: İngilizce weblog kelimesinin kısa ve yaygınlaşmış adıdır. Kısaca internet günlüğü/e-günlük olarak ifade edilen, teknik bilgi ve donanım gerektirmeyen, kullanımı ve yönetimi kolay, zengin fonksiyonlu kişisel web alanları olan bloglar, sahiplerini hem yazılı hem de görsel içerik üreten yorumlarıyla internet ortamında tüm dünyaya ulaşabiliyorlar. Yeni medyanın yeni kalemleri oldular. Günümüzde reklam verenlerin halkla ilişkiler çalışmalarının da parçası haline geldiler. Böylelikle en etkin mecra olan ağızdan ağıza halkla ilişkiler yapılabilmektedir.

Müşterilerin kendi aralarındaki konuşmalara reklamlardan daha fazla güvendiğini gören kuruluşlar, sosyal mecrada kendilerine yer açmaya çalıştılar ve internet reklamlarına ağırlık verdiler. Böylece, internetin geleneksel mecralardan aldığı pay da düzenli olarak arttı. IAB Türkiye dijital reklam harcamaları AdEx-2012 Raporu’na göre; dijital reklam yatırımları 2012’de geçen yıla göre %30 artışla 943 milyon TL oldu. Ancak günümüzde yeni medyadaki birçok farklı disiplin beraber bütünleşik kullanılmaktadır.

Dijital İletişimde Çoklu Davranışlar (Multitasking)

Teknolojinin gelişmesi tüketici alışkanlıklarını değiştiriyor. Artık bir gözümüz televizyonda diğeri mobil cihazlarda. Kullanıcıların davranışları da sahip oldukları cihazlara göre değişiyor. Önceden televizyon izlerken sadece programa odaklanırken artık bir yandan sosyal ağ hesabımıza göz atıyor, maillerimizi kontrol ediyor ve hatta tabletlerimizden aynı anda başka bir programı daha izlemeyi tercih ediyoruz. Mobil cihazlar taşınabilir olduklarından kullanıcıları da çoklu davranışlar göstermeye itiyor.

BI Intelligence'ın 2013 yılı içerisinde yayınladığı global düzeyde yapılan bir araştırmaya göre tablet sahibi olan insanların çok büyük bir çoğunluğu TV izlerken yanlarında tabletlerinin de olduğunu belirttiler. Akıllı telefon kullanıcılarının, televizyon izlerken akıllı telefon kullanma oranlarına bakıldığında %39'luk bir dilimin her gün televizyon izlerken aynı zamanda akıllı telefonlarını kullandıklarını görüyoruz. 2013 yılı içerisinde hazırlanan, İstanbul'da yaşayan ve 25-54 yaş arası kullanıcıların dâhil edildiği bir araştırmaya göre çoklu davranışlar %93'lük bir oranla en çok akıllı telefonlar üzerinden gerçekleştiriliyor. Cep telefonu %84, Tablet %79, Laptop %73 Demografik açıdan incelendiği zaman TV karşısında çoklu davranışlar cinsiyete ve yaşa göre değişiklik gösteriyor.¹⁸ Erkekler kadınlara göre televizyon karşındayken daha çok tabletleriyle meşgul oluyorlar. 35 yaş ve üstü olanlar ise 25-34 yaşındakilere oranla daha çok izlediklerine odaklanıyor, mobil cihazlarını kullanmayı daha az tercih ediyorlar.

Kullanıcılar farklı cihazlarda farklı çoklu davranış nedenlerine sahipler. Reklam aralarında vakit geçirmek için ikinci ekranı tercih edenler, televizyonda gördüğü herhangi bir şeyin doğruluğunu tespit etmek isteyenler, yarış programlarında oy vermek, programı izleyen diğer arkadaşlarla mesajlaşmayı tercih edenler gibi. Yine çoklu davranış nedenleri

18 "Yeni Teknoloji ve Yeni Tüketici", *Madreport Dergisi*, Ocak 2014, s.14-15

de kullanıcıların sahip oldukları cihazlara göre değişiyor. Gelişen teknoloji ve beraberinde değişen tüketim alışkanlıklarımızla beraber bazı gerçekler göz önüne seriliyor. Artık çevrimiçi bir hayat yaşıyoruz. Her ne kadar çevrimiçi hayatımıza göre yükselişe geçse de birbirini ikame etmiyorlar ve birbirleri içerisinde entegre ediliyorlar.

Markalar alternatif araçlar kullanarak, etkisini kısa sürede görebilecekleri farklı kampanyaları aynı dilde çoklu kanallara kurgulayarak, başarılı sonuçlar elde edilebilir. Firma ve markalar düzenli olarak çoklu kanal analitik sistemleri entegrasyonuna, içerik yönetimine ve kampanya uygulamalarına yatırım yapmalı, uygulamacılar eğitilmeli ve tüm bunların sürdürülebilir olmasına dikkat edilmelidir. Ancak böylelikle hızla değişen hedef kitlenin taleplerine doğru cevabı verebilir ve rekabette varlıklarını sürdürebilirler.

10 Eylül 2013'te İstanbul'da gerçekleşen ADTech¹⁹ Marketing basın toplantısında grubun Ceo'su Erhard Neuman yaptığı konuşmada Avrupa digital reklam pazarının 2012'de %11 büyürken Türkiye pazarının %30 büyüdüğünü söyleyerek bu büyümenin daha da devam edeceğini belirtti.²⁰

Günümüzde içerik ve reklam ayrılmaz hale geldi. Kullanıcıları sayfada tutmak için çaba sarf ediliyor. Kullanıcıların sayfada oyalanması ve meşgul edilmesi için yeni araçlar çıktı. Oyun, video, hepsi bir arada sunuluyor. Tek bir araç değil, tüm elemanlar bir arada bütünleşik kullanılmaya başlandı. iPhone, iPad, tablet, vb. gelecekte daha da önemli olacak. Multi Device World/Çoklu Cihaz Kullanımı, tüm bu teknolojinin ortak programda toplanarak daha etkin kullanılması için ana uygun içerik, görsel oluşumu gereklidir. İlk adım olarak kullanılmak istenen iletişim aracının kullanım amacına bakılmalı ve ona uygun bir içerik olmasına dikkat edilmelidir.

19 1998'de Frankfurt'ta kurulan, Adserver hizmeti veren ADTech, 2007 yılında AOL tarafından satın alındı. Şu anda 39 ülkede ve 680'den fazla müşteriye hizmet veriyor.

20 Erhard Neumann, "Manage the online marketing opportunities and be ready for the changes", *Adtech Marketing*, İstanbul 2013.

Saadet UĞURLU

Bilginin günden güne daha da değerli hale gelmesi ve 3G'nin hızla yayılımı mobil araçların yaşamın her alanına entegre olmasına neden olmuştur. Akıllı cep telefonları, özellikle son zamanlarda ülkemizde de firmaların çalışanları için en çok tercih ettikleri mobil cihazlar haline gelmiştir. Akıllı telefonlar, kişisel bilgisayarlar ile telefonun ve birçok fonksiyonun birleşmesiyle oluşmuş mobil cihazlardır (Tablet, Set up). Tek bir kimlikle, bir günde telefonda geçirdiğimiz ortalama süre 17 dakika, tablette 30 dakika, masaüstü bilgisayarda 39 dakika iken, TV'de bu süre 43 dakika, karışık (multi) kullanımda ise %34 kullanıyoruz.

Yeni nesil reklam araçları daha çok görsel içermektedir. Görsel çok önemlidir. Daha az metin, sade, tıklama imkânı, temiz sayfa... Tek bölümde mobil, video, oyun, görsel, eğlence, dikkat çekici tüm unsurlar farklılığı yaşatma hazzı... Zengin medya reklamları (Rich Media Works) öncesinde var olan tek klik ile siteye yönlendirme yerine; zengin, multi interaktif, belirlenen hedef kitlenin hemen dikkatini çeken, ürün seçimi yapılan, kullanımını izah eden video, eğlence unsurları içeren oyunlarla sayfada kalma süresini uzatan, replay imkanı olan, tam ekran olanağı olan, sosyal medya uyarlanmış, online imkanı olan, vb. video kullanımı hem gelişimi hem de etkinliği en yüksek, her formata (TV, Telefon, vb.) uyumlu konsept oluşumlu (Application based formats) yeni teknoloji kullanılmaktadır. Özellikleri; yüksek kullanıcı ve interaktif, yüksek ilgi ve ürün efektlerinin sunumu kolay, müşteriye satış noktası direkt ulaşabilir, daha az çevrimdışı, daha eğlenceli olabilir. Avantajları arasında istenen hedef kitlenin sosyo-ekonomik statü seçimi yapılabilmesi, beğenilerini ya da olumsuz düşüncelerini anında alabilmek imkânını sağlar. Sorun ise genel kullanımda bu teknolojinin daha standart üstü teknoloji gerektirdiğinden kullanım alanları şimdilik sınırlı olabilir. Akıllı teknolojinin gerekliliğini şöyle sıralayabiliriz:

1. İçerik tüm formatlara uygun oluşturulmalı. Tüm ekranda açılmalı.
2. Etkileşime ve değişime açık modüler yapıda yapılmalı, çeşitli yüklemelere imkân vermelidir.

3. Ölçümleme ve raporlama yapılabilir.
4. Uyumlu olmalı.

Teknolojideki gelişmeler ile yayıncılık ve teknoloji iç içe geçti. Bu durumun sonucu olarak yeni medya düzeninde önceden ayrı ve farklı dünyalar olan yayıncılar, kablo şirketleri, eğlence firmaları, telekom şirketleri, bilgisayar üreticileri ve internet kullanıcıları bir araya geldi. Değişen ve gelişen dünyada; medya içeriğinin tüm kanallara akışını hızlandırmak, medya gelirlerini arttırmak, pazarı büyütmek, kullanıcı yorumlarını fazlalaştırmak durumundalar. Bu farklı medya teknolojilerini kullanmayı, akışı tamamı ile kontrol etmeyi, diğer kullanıcılar ile etkileşime girmeyi öğreniyorlar.

Dijital iletişim bugün bağlantıları meydana getiriyor, topluluklar oluşturuyor ve daha önce düşünilemeyen yollardan hareketler organize ediyor. Online iletişim sırasında uzun hikâyeler anlatmak kısa mesajlar ve cümleler kullanmak başlıklara konulara ve alt başlıklara dikkat etmek çok önemlidir. Ayrıca yazı diliniz ve vermek istediğiniz mesajlar basit bir dille anlatılmalıdır.

Sonuç

Yeni ve sosyal medya, daha geniş hedef kitlelere hızlı ve etkin erişimde, bireyleri birer mecra ve hedef kitleleri artık pasif izleyici haline getirirken iletişim daha etkin ve katılımcı olmaktadır. Yeni tüketici fikirlerini, tepkilerini, ihtiyaçlarını ve isteklerini daha kolay ve cesurca dile getirmektedirler. Dolayısıyla kurumların, etkin hedef kitleleriyle başa çıkabilmeleri için geleneksel iletişim dinamiklerini değiştirmesi gerekmektedir. Bunun için marka iletişim alanı içinde değişim yönetiminin de ele alınması düşünülmektedir.

İletişimdeki değişim ve dijitalleşmenin sınırları yağmur bulutları gibi belirsizdir. Tüm sektörler gibi, marka iletişimi de bu değişimi yakalamaya

Saadet UĞURLU

çaba gösteriyor. Ancak bu arada iletişimin özünden çok cihazlara ve internetin sunduğu teknolojik imkânlarla odaklanılıyor. Ancak teknoloji ne kadar gelişirse gelişsin, insanların pek çok temel ihtiyaçları aynı kalıyor. Kuruluşlarında gidecekleri yol “insanı anlamak” tan geçiyor. Onların fiziki ve duygusal ihtiyaçlarını, beklentilerini anlamak gerekiyor. Unilever Türkiye CEO’su İzzet Karaca’nın da belirttiği gibi, değişim büyük oranda insanlardan kaynaklanıyor. Biz de bu nedenle, insanları pazarlama stratejimize dâhil etmek için değişik yollar arıyoruz. Dijital dünya, bize bu fırsatı fazlasıyla sunuyor. “*İnsanların sadece bizim marka öykülerimizi dinlemekle kalmayıp, kendi öykülerini de anlatmalarına yardımcı olmak istiyoruz.*”²¹

Teknolojik yenilikler insanın ve toplumun yaşamını kolaylaştırmak içindir. Ancak tek başına yeterli olmayacaktır. Bu teknolojik imkânlarla kuruluşlardan sağlam değerlere sahip olmaları, toplum, çevre, insanlar ve gelecek dünya için çalışmalarını talep ediyorlar. İçine kapanık, dışarıya bilgi vermeyen hiyerarşik yapılar şeffaflaşmak ve sadeleşmek zorunda kalacaklardır. İnsanların yaşama, eşitlik, güvenlik ihtiyaçlarını karşılamak zorunda olan devlet yönetimleri bundan daha da derin etkilenecektir.

Marka ve kurumlar işe çevrimiçi tüketici algısını yönetme işini çok ciddiye almakla başlamalı. Sonrasında marka ve rakipler hakkında konuşulanları dinlemek, pazarlama iletişim stratejisinde buna göre güncelleme yapmak, ürün ile ilgili zayıf noktalarda kaliteyi arttırırken, tüketici memnuniyetini yükseltip, tüketicilerin bu olumlu deneyimleri paylaşmalarını sağlamak gereklidir. Markalar artık söylediklerine göre değil de yaptıklarına göre yargılanıyorlar. Artık tüketicinin genel görüşleri yerine arkadaş tavsiyesi ya da deneyimleri satın almada daha etkin. Satış ve hizmet öğelerinin yanı sıra modern hayatta, kişilerin hayatlarına verdikleri önem ve kattıkları değer daha önemli olmuştur. Onların davranışlarını, nasıl yaşadıkları bilmemiz, onlara dokunmamız ve empatik iletişim kurmamız gerekmektedir.

21 Fatoş Karahasan, “Dijital Pazarlamanın Kuralları-Taşlar Yerinden Oynarken” *Doğan Kitap Yayın*, 1. Baskı Kasım 2012 s.96

Marka İletişiminde, Yeni ve Sosyal Medyada İçerik Yönetimi

Kitleleri yöneten medya yerine kitlenin yönettiği medya, hem kitlesel hem bireysel iletişim imkânı sunuyor. Önerilen son uygulamalar; alternatif araçlar kullanarak, etkisini kısa sürede görebilecekleri kampanyalar ile aynı dilde çoklu ve doğru içerikler üreterek, başarılı sonuçlar elde edilebilir. Firma ve markalar düzenli olarak çoklu kanal analitik sistemleri entegrasyonuna, içerik yönetimine ve kampanya uygulamalarına yatırım yapmalı, uygulamacılar eğitilmeli ve tüm bunların sürdürülebilir olmasına dikkat edilmelidir. Firmalar ancak böylelikle hızla değişen hedef kitlenin taleplerine doğru cevabı verebilir ve rekabette varlıkları sürdürebilirler. Marka iletişimi hak ettiği değeri buluyor. İletişim yıllardır neredeyse sadece medya üzerine özel olarak odaklanan bir disiplin halinden; günümüzde yeni teknolojilerle, duygusal bağ kurarak insan odaklı hale getiriliyor.

KAYNAKÇA

A. Mattelart ve M.Mattelart, *İletişim Kuramları Tarihi*, çev. M. Zıllıoğlu, (İstanbul: İletişim 1998).

David Crowley, Paul Heyer, *İletişim Tarihi*, çev. Berkay Ersöz, (Ankara: Siyasal 2011)

Erhard Neumann, “Manage the online marketing opportunities and be ready for the changes”, *Adtech Marketing*, İstanbul 2013.

Fatoş Karahasan, *Dijital Pazarlamanın Kuralları - Taşlar Yerinden Oynarken*, Doğan Kitap Yayın, 1. Baskı Kasım 2012

Filiz B. Peltekoğlu, *Halkla İlişkiler Nedir?*, (İstanbul: Beta 2012).

G. Thomson, *İnsanın Özü*, çev. Celal Üstel, (İstanbul: Payel 1976).

İzzet Bozkurt, *Pazarlama İletişiminde Sihirli Dokunuşlar*, (İstanbul: Mediacat 2013).

Saadet UĞURLU

Levent Yaylagül, *Kitle İletişim Kuramları*, (Ankara: Dipnot 2013).

Manuel Castells, "Information Technology, Globalisation and Social Development", *UNRISD Conference On Information Technologies and Social Development*, Plais des Nations, Cenova, 22-24 Haziran 1998.

-----, *The Rise of the Network Society; The Information Age: Economy, Society and Culture*, Volume 1. (Oxford: Blackwell 1996).

Marshall McLuhan, *The Medium is the Message*, (London: Penguin Books 1967).

Marshall McLuhan ve Bruce R. Powers, *Global Köy*, çev. Bahar Ö.Düzgören, (İstanbul: Scala Yayın 2001) s.123

Metin İnceoğlu, *Tutum Algı İletişim*, (Ankara: Siyasal 2011).

"Mobil İnternetin Hızlı Yükselişi, Mobil Uygulama Pazarına da Göz Kırıyor", *IPSOS*,

Erişim 29.12.2015, <http://www.ipsos.com.tr/node/984>

Nick Stevenson, *Medya Kültürleri-Sosyal Teori ve Kitle İletişimi*, çev. Göze Orhon-

Philip Kotler, Hermann Kartaya, Iwan Setiawan, *Pazarlama 3.0*, çev. Kıvanç Dündar, (İstanbul: Optimist 2010).

Scott David Meerman, *Pazarlamanın ve İletişimin Yeni Kuralları*, (İstanbul: Mediacat 2010).

"TGI Türkiye 2007-2008-2009 Starcom Media Vest Insighter Vol.3: Türk Tüketicisinin Teknolojiyle Uyumu 2.0", *IAB Türkiye*, Güncelleme: 22 Mart

Marka İletişiminde, Yeni ve Sosyal Medyada İçerik Yönetimi

2013 18:01, Erişim 29.12.2015, www.iabturkiye.org

Thomas L. Friedman, *Dünya Düzdür*, (İstanbul: Boyner, 2006).

Tom T. Stonier, *The Communicative Society*, çev. Nur Nirven, IPRA-HDD Altın kitap5: İletişim Toplumu, (İstanbul: Rota 1998).

“Türkiye İnternet Kullanıcı Sayısı: 26.6 Milyon”, *E Ticaret Mag*, 19 Nisan 2013, Erişim 29.12.2015, <http://eticaretmag.com/turkiye-internet-kullanici-sayisi-26-6-milyon-iab-turkiye-subat-2013/>

“Yeni Teknoloji ve Yeni Tüketici” *Madreport* Dergisi, Ocak 2014

“ZMOT - Ways to Win Shoppers at the Zero Moment of Truth”, *Google Inc.*, Haziran 2012, s.7, Erişim 29.12.2015, https://ssl.gstatic.com/think/docs/2012-zmot-handbook_research-studies.pdf

Üsküdar
Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Dergisi
Yıl:2
Sayı:2

T.C.
ÜSKÜDAR
ÜNİVERSİTESİ

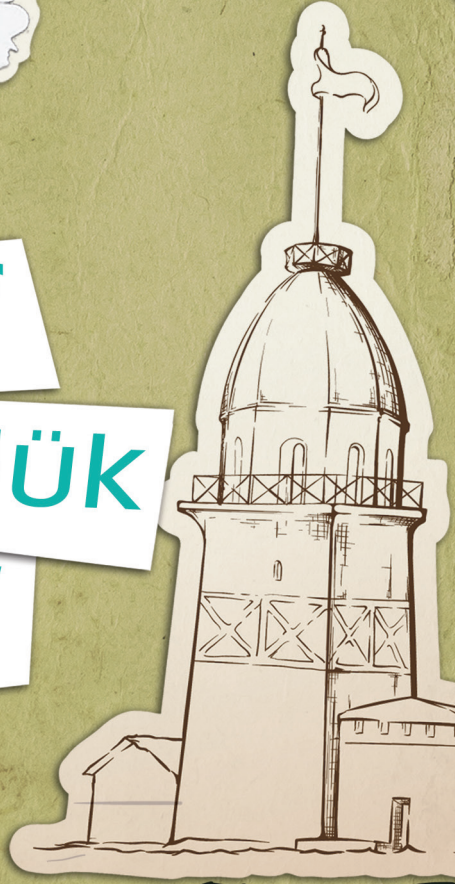
22. Ulusal Sosyal Psikiyatri Kongresi

Tarih: 1 - 2 - 3 Eylül 2016

Yer: Üsküdar Üniversitesi

keşif
özgürlük
ister

www.sosyalpsikiyatri2016.com

**T.C.
ÜSKÜDAR
ÜNİVERSİTESİ**

İnsanı anlamaya bir adım daha...